

FRONTIERS OF THE ROMAN EMPIRE
FRONTIERELE IMPERIULUI ROMAN

THE ROMAN FRONTIERS OF DACIA
FRONTIERELE ROMANE ALE DACIEI

DAVID J. BREEZE – FELIX MARCU – GEORGE CUPCEA

ARCHAEOPRESS PUBLISHING LTD

Summertown Pavilion
18-24 Middle Way
Summertown
Oxford OX2 7LG

www.archaeopress.com

ISBN: 978-1-80327-134-7 - (print)

ISBN: 978-1-80327-135-4 - (ePdf)

Cover photo: denarius of Trajan (back) with the personification of Dacia (front) (103–111 C.E.)

© MNIT

© Archaeopress, Authors 2021

Translations by Monica Gui

Designed by Anna Adamczyk

Printed by Hussar Books www.hussarbooks.pl

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

This book is available direct from Archaeopress or from our website www.archaeopress.com

Frontiers of the Roman Empire Frontierele Imperiului Roman

David J. Breeze

The Roman frontiers of Dacia Frontierele romane ale Daciei

Felix Marcu
George Cupcea

ARCHAEOPRESS ARCHAEOLOGY

The authors / Autorii

Professor David J. Breeze has published several books on Roman frontiers and the Roman army. He is a former chairman of the International Congress of Roman Frontier Studies and led the team which successfully nominated the Antonine Wall as a World Heritage Site

Prof. David J. Breeze a publicat mai multe cărți despre frontierele romane și despre armata romană. Este fostul președinte al Congresului Internațional de Studii asupra Frontierelor Romane și a condus echipa care a reușit să nominalizeze Zidul Antonin ca Sit al Patrimoniului Mondial

Dr. Felix Marcu is specialised in the study of Roman fortifications, publishing several studies and books on the subject. He is the President of the Romanian Limes Commission since 2016 and responsible for the enlistment of the Roman frontiers in Romania on the UNESCO World Heritage List

Dr. Felix Marcu, este specializat în studierea fortificațiilor romane, publicând mai multe cărți și studii pe această temă. Este președintele Comisiei Naționale Limes din 2016, fiind responsabil cu înscrierea siturilor care formează granițele romane de pe teritoriul României pe listele UNESCO

Dr. George Cupcea is specialised in the study of the Roman army and author of a series of studies on the matter and also of a representative book for the Roman army in Dacia. He is a member of the Romanian Limes Commission and manages the National Programme LIMES from the part of the National History Museum of Transylvania, in Cluj

Dr. George Cupcea este perfecționat în organizarea armatei romane, având publicate numeroase studii pe această temă și o carte reprezentativă pentru armata romană din Dacia. Este membru în Comisia Națională Limes și responsabil cu derularea Programului Național Limes din partea Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei

CONTENTS

FRONTIERS OF THE ROMAN EMPIRE

Foreword by Simona-Mirela Miculescu	5
Common cultural heritage of the Roman empire	9
The Roman empire	10
Frontiers and trade	13
The "Frontiers of the Roman Empire" World Heritage Site	15
The definition of a World Heritage Site	17
The task ahead	18
History and extent of frontiers	21
Rome's foreign policy	22
The location of frontiers	23
The army and frontiers	26
The purpose of frontiers	28
Soldiers and civilians	30
Military administration	30
Research on Roman frontiers	32
Inscriptions and documents	32
Survey and excavation	33
Aerial survey	34
Protection and presentation of frontiers	35
Future perspectives	37

THE ROMAN FRONTIERS OF DACIA

The context of the conquest of Dacia	39
The invasion of Dacia	42
Dacia	47
The categories of fortifications	60
Temporary camps	60
Auxiliary forts	61
Fortresses	64
Towers	66
Fortlets	67
Earthen ramparts	68
Chronology	70
The type and the organisation of the province	75
The army of Dacia	80
The legions	80
Must see archaeological sites	84
Select bibliography for Dacia	94
Illustration acknowledgements	96

CUPRINS

FRONTIERELE IMPERIULUI ROMAN

Cuvânt înainte de Simona-Mirela Miculescu	5
Patrimoniul cultural comun al Imperiului Roman	9
Imperiul Roman	11
Frontierele și comerțul	13
Situl Patrimoniului Mondial „Frontierele Imperiului Roman”	15
Definiția unui Sit al Patrimoniului Cultural Mondial	17
Misiunea de îndeplinit	19
Istoria și întinderea frontierelor	21
Politica externă a Romei	22
Localizarea frontierelor	23
Armata și frontierele	27
Rolul frontierelor	29
Soldați și civili	31
Administrația militară	31
Cercetarea frontierelor	32
Inscripții și documente	32
Sondaje și săpături arheologice	33
Fotografia aeriană	34
Protejarea și prezentarea frontierelor	35
Perspective de viitor	37

FRONTIERELE ROMANE ALE DACIEI

Premisele cuceririi Daciei	39
Cucerirea Daciei	42
Dacia	47
Tipurile de fortificații	60
Castre temporare	60
Castre auxiliare	61
Castre legionare	64
Turnuri	66
Burji	67
Valuri de pământ	68
Cronologie	70
Tipul și organizarea provinciei	75
Armata Daciei	80
Legiunile	80
De văzut – situri arheologice	85
Bibliografie selectivă referitoare la Dacia	94
Autorii fotografiilor	96

Foreword

I gladly greet this useful and important presentation regarding the National Limes Programme aimed at inscribing on the UNESCO World Heritage List the Roman sites forming the frontiers of the Roman Empire on the territory of Romania. Although the Programme was initiated in 2014, it started receiving funds only in 2016, relatively late compared to the other European countries. Since then, the work of specialists, whom I warmly congratulate for their passion and sustained effort, and also for this editorial initiative, has been constant. At the beginning of 2020, approximately 350 archaeological sites on the 'Romanian *limes*' were registered on the Tentative Lists.

The LIMES dossier is truly international. So far, three parts of the frontier have been inscribed on the UNESCO lists: 'Hadrian's Wall' (1987) and the 'Antonine Wall' (2008), both in Britain, as well as the artificial frontier portion between the Rhine and Danube (2005) in Germany. Recently, two other nominations were submitted, namely the dossier for the inclusion of the western segment of the Danube *limes* (Germany, Austria, Slovakia and Hungary) and the documentation for the frontier along the Rhine (Germany and The Netherlands). The only remaining parts of the *limes* to be proposed for nomination are those in Dacia and on the eastern Danube. Romania is the only country involved in the first dossier, whereas in the second, a transnational file, it does so together with Croatia, Serbia and Bulgaria, the collaboration between all countries being exceptional.

With these last two dossiers, all the archaeological sites in Europe that belong to the Roman frontier, have maintained their authenticity and integrity and can be administered in the future, will belong to World Heritage. It is a joint effort initiated in 2005, when the FRE (Frontiers of the Roman Empire) was accepted as a unitary site, in recognition of one of the most important historical monuments in the world.

Romania will contribute to the completion of the FRE site with the longest and most complex frontier sector of a former Roman province in present-day Europe, i.e. the Dacian *limes*, as well as with the sites

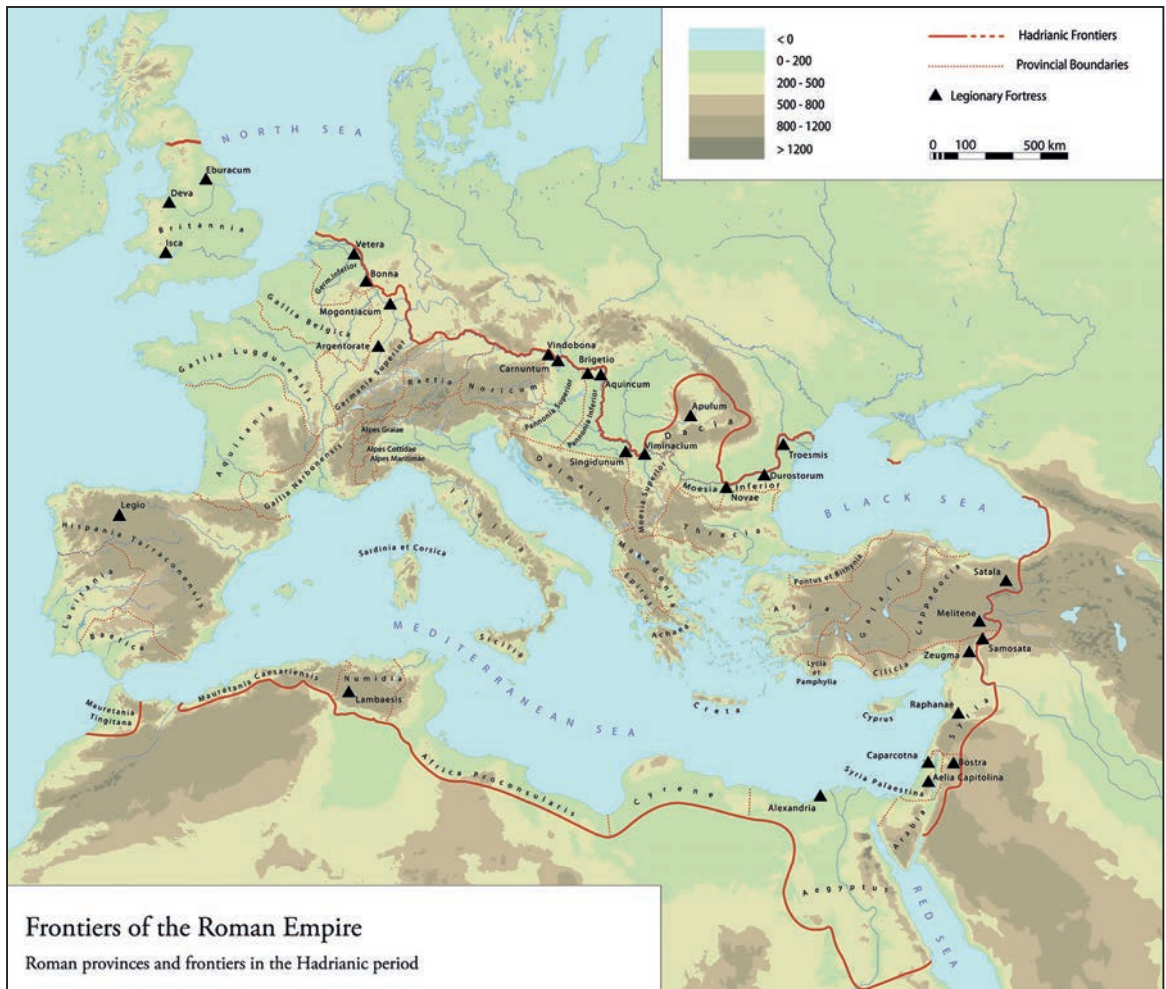
Cuvânt înainte

Salut cu plăcere această utilă și importantă prezentare legată de Programul Național Limes dedicat înscrierii siturilor romane care formează granițele Imperiului Roman de pe teritoriul României, care a fost inițiat în 2014, dar a început să fie finanțat doar din 2016, relativ târziu față de restul țărilor europene. Munca specialiștilor – pe care îi felicit cu căldură pentru pasiunea și efortul susținut, dar și pentru această inițiativă editorială – a fost, de atunci, constantă. La începutul anului 2020, aproximativ 350 de situri arheologice de pe "limesul românesc" au fost înscrise pe Lista Indicativă.

Dosarul LIMES este unul cu adevărat internațional, deocamdată fiind înscrise pe listele UNESCO trei porțiuni de graniță: "Zidul lui Hadrian" (1987) și "Valul lui Antoninus Pius" (2008), ambele din Anglia, precum și porțiunea artificială de graniță dintre Rin și Dunăre, din Germania (2005). Au mai fost depuse, recent, alte două nominalizări, dosarul pentru includerea limes-ului Dunărean, segmentul vestic (Germania, Austria, Slovacia și Ungaria), și documentația privind granița de-a lungul Rinului (Germania și Olanda). Singurele porțiuni de graniță romană din Europa, care urmează să fie propuse spre nominalizare, rămân cele ale Daciei și cele ale granițelor Dunării de est. România este singura țară implicată în primul dosar, iar în cel de-al doilea, un dosar transnațional, o face împreună cu Croația, Serbia și Bulgaria, colaborarea cu toate țările implicate fiind de excepție.

Cu aceste dosare toate siturile arheologice din Europa care aparțin graniței romane și care își păstrează autenticitatea-integritatea și pot fi administrate în viitor, vor aparține Patrimoniului Mondial. Este un efort comun inițiat în 2005 de când FRE (Frontiers of the Roman Empire) a fost acceptat ca sit unitar, ca recunoaștere a unuia dintre cele mai importante monumente istorice de pe Glob.

România va contribui la completarea sitului FRE cu cel mai lung și cel mai complex sector de graniță al unei foste provincii romane din Europa actuală, care este limesul Daciei, și cu siturile situate în Dobrogea, cu particularități remarcabile privind inclusiv

1. Map of the Roman empire under the Emperor Hadrian (AD 117–138)
Harta Imperiului Roman în timpul împăratului Hadrian (117–138 p. Chr.)

situated in Dobruja, with remarkable particularities concerning also the Byzantine period. With a few exceptions, all these archaeological sites are military installations, ranging from legionary fortresses to very small ones, such as the watchtowers, emplaced in strategic points, the latter on heights, in order to supervise population movements and commercial traffic. Next to fortifications, civilian settlements developed, which were inhabited by settlers from all over the Roman world, as well as by natives. These were places where populations with various ethnic backgrounds, from Britain and Spain to Palmyra, Syria and Africa, mingled and adopted the Roman way of life, being a model up to this day. Material traces of their existence, the objects they used, can be seen in museums across Romania. These were discovered in numerous archaeological sites that, for the most part, preserve a high degree of authenticity and integrity, not being overlapped by modern settlements.

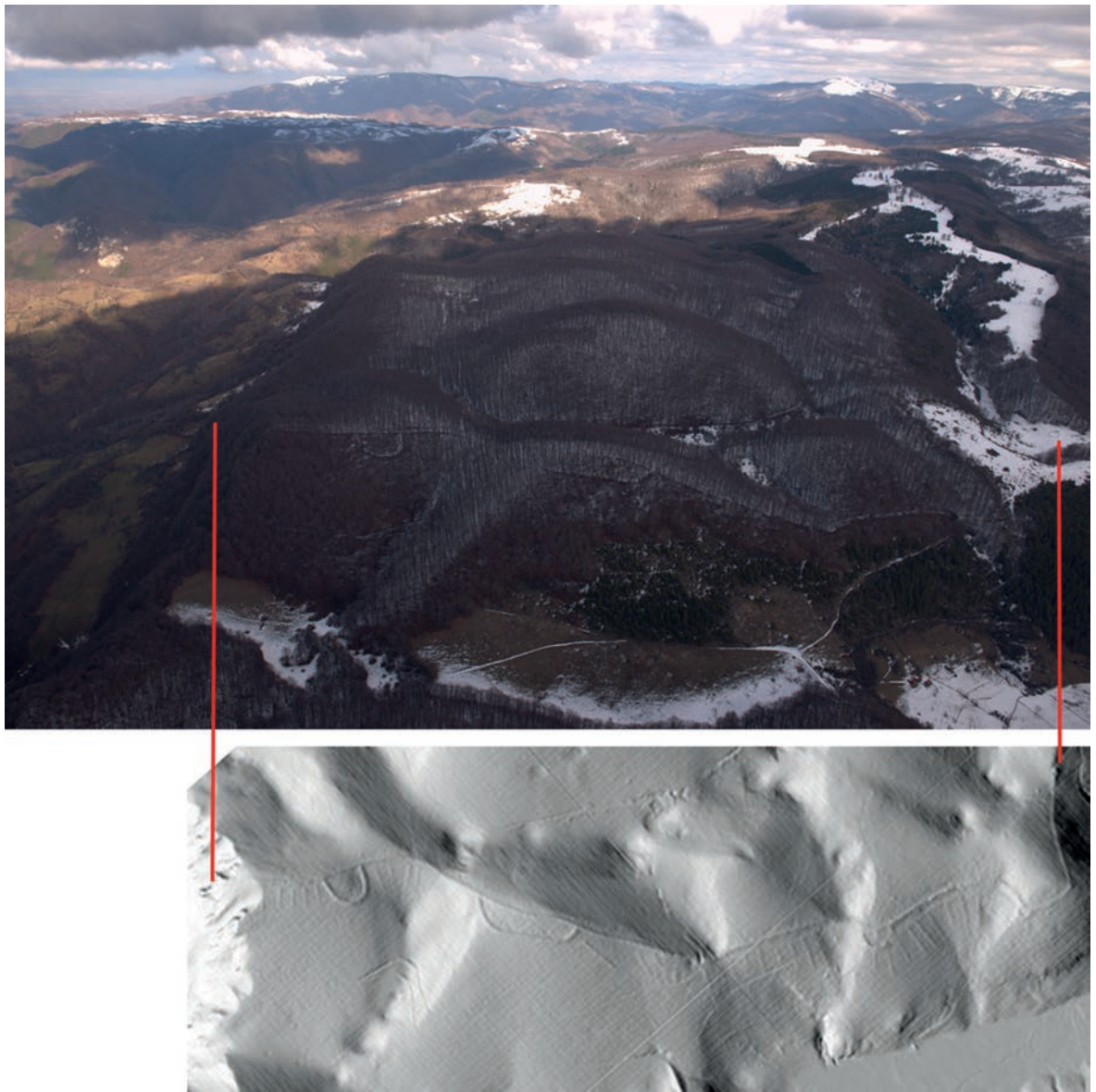
I wish to thank the distinguished specialists who have initiated this editorial project for creating a welcomed opportunity to show the public an interesting, important and complex part of its history, organically tied to Romania's fabric.

epoca bizantină. Cu câteva excepții toate aceste situri arheologice sunt instalații militare, de la castele legionare la cele de foarte mici dimensiuni, cum sunt turnurile de observație, localizate în puncte strategice, ultimele pe înălțimi pentru a supraveghea mișcările de populații și traficul comercial. Pe lângă toate aceste fortificații se dezvoltă așezări civile, locuite de coloniști de prin toată lumea romană, dar și de localnici. A fost locul în care populații de diverse etnii, din Britannia și Spania, până în Palmyra, Syria și Africa, s-au amestecat adoptând și stilul de viață roman, un model până astăzi. Obiecte tipice ale acestora pot fi văzute în muzeele din România, fiind descoperite în numeroasele situri arheologice care, în majoritatea lor, au un grad de autenticitate și integritate ridicat, nefiind suprapuse de așezări moderne.

Mulțumesc distinșilor specialiști inițiatori ai acestui proiect editorial pentru a fi creat această binevenită oportunitate de a arăta lumii o parte interesantă, importantă și complexă a istoriei sale, organic legată de România!

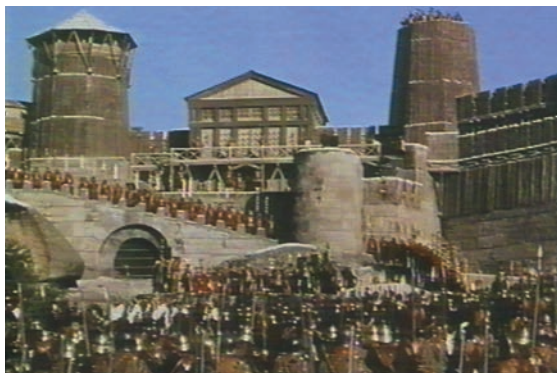
Simona-Mirela Miculescu

Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire
Déléguée permanente de la Roumanie
auprès de l'UNESCO

2. The landscape of one of the main battlefield during the Dacian Wars and the recent Lidar measurements at Cioclovina-Ponorici

Peisajul unuia dintre principalele locuri de bătălie din timpul războaielor dacice și măsurătorile Lidar recente de la Cioclovina-Ponorici

3. Marcus Aurelius (Alec Guinness) addressing the soldiers in Anthony Mann's "The Fall of the Roman Empire" (1964)

Marcus Aurelius (Alec Guinness) adresându-li-se soldaților în „Decăderea Imperiului Roman” a lui Anthony Mann (1964)

FRONTIERS OF THE ROMAN EMPIRE

Common cultural heritage of the Roman empire

Roman frontiers are part of a common heritage of the countries circling the Mediterranean Sea. Successive generations have built on that heritage and modified it thus helping to create our modern world. Today, our world appears to be diverse, divided by language, religion and traditions. Yet, our heritage is more common and interconnected than we sometimes appreciate. Much knowledge of the ancient world has come to us through the Arab world, the real inheritors of the late Roman empire.

How the Romans managed to rule their enormous empire with a relatively small professional army is a spectacular statement of power and a constant fascination. The Romans were not only experts in the use of power – and force – but also in portraying a strong image about themselves. Indeed, that image was so strong that it still excites our imagination today. Great literature and fantastic films demonstrate our continuing fascination with that image.

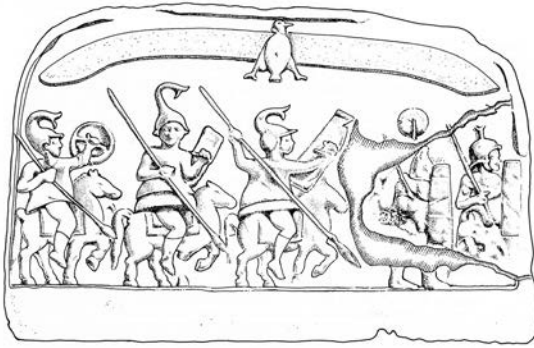
4. The walls of Constantinople (Turkey). It was in 1453 that they fell to the Turks and the Roman empire came to an end. Zidurile orașului Constantinopol (Turcia). În anul 1453 au fost cucerite de turci, ceea ce a însemnat sfârșitul Imperiului Roman

FRONTIERELE IMPERIULUI ROMAN

Patrimoniul cultural comun al Imperiului Roman

Frontierele romane fac parte din patrimoniul cultural comun al țărilor din jurul Mării Mediterane. Generații succesive au construit peste acest patrimoniu și l-au modificat, contribuind astfel la crearea lumii noastre moderne. Azi, lumea noastră pare a fi diversă, divizată în diferite limbi, religii și tradiții. Totuși, patrimoniul nostru cultural e mai colectiv și mai interconectat decât ne dăm seama uneori.

Faptul că romanii au reușit să-și conducă imperiul lor enorm cu ajutorul unei armate profesionale relativ mici, ne demonstrează într-un mod spectaculos puterea lor și continuă să ne fascineze. Romanii nu erau experți doar în folosirea puterii – și a forței – ci și în a-și crea o redevabilă imagine de sine. Într-adevăr, reputația lor a fost atât de puternică, încât continuă să ne stârnească imaginația și în prezent. Literatura mare și filmele incitante demonstrează fascinația noastră constantă pentru acea imagine.

5. Relief with soldiers wearing elephant helmets, Tell el-Herr (Egypt)

Relief cu soldați purtând coifuri de elefant, Tell el-Herr (Egipt)

其二封皆張掖太守章詔置封置一封皆十
一封十月戌戌起皆詣居延都尉尉
二封河東太守章詔置封置一封十月
甲子起一十月丁卯起一封印君章詔有火

8. Military documents of the Han period, 200 BC – AD 220 (China)

Documente militare din perioada Han, 200 a. Chr. – 220 p. Chr. (China)

6. The Arch of Severus in the Forum Romanum in Rome (Italy)

Arcul lui Septimius Severus din Forum Romanum de la Roma (Italia)

7. The Roman city of Volubilis (Morocco)

Orașul roman Volubilis (Maroc)

The Roman empire

The Roman state, in one form or another, survived for over 2000 years. Its empire was one of the greatest states which the world has seen, close only to China in its size and longevity. Indeed, our knowledge of the administrative arrangements of the Chinese empire, which have survived in better condition and more detail than those for the Roman empire, aids our understanding of the workings of Roman frontiers.

Many great monuments of the Roman empire are World Heritage Sites, including Rome itself, but also many of its important cities such as Mérida and Lugo (Spain), Orange and Arles (France), Split (Croatia), Istanbul (Turkey), Petra (Jordan), *Lepcis Magna* (Libya) and *Volubilis* (Morocco). Yet these most developed parts of the Roman world were protected and at the same time defined by frontiers. It was as if these frontiers were, as Aelius Aristides remarked in the 2nd century AD, “enclosing the civilised world in a ring”. The frontiers did define the Roman empire and were essential for the stability and therefore economic growth of the interior: they allowed the cities of the empire to flourish. An essential part of the Roman genius was its ability to win the support of the people it conquered. It respected local traditions and ethnic characteristics, so long as the superior status of Rome was not challenged.

9. The Great Wall of China, World Heritage Site since 1987

Marele Zid Chinezesc, Sit al Patrimoniului Mondial din 1987

Imperiul Roman

Într-o formă sau alta, statul roman a dăinuit pentru mai bine de 2000 de ani. Imperiul său a fost unul dintre cele mai mărețe din lume, asemănător doar cu China în ceea ce privește întinderea și longevitatea. Într-adevăr, cunoștințele noastre despre aranjamentele administrative ale Imperiului Chinez, care au supraviețuit în condiții mai bune și mai în detaliu, ne ajută să înțelegem cum funcționau frontierele romane.

Multe monumente impozante ale Imperiului Roman sunt Situri ale Patrimoniului Mondial, însăși Roma, dar și multe dintre marile sale orașe, cum ar fi Mérida și Lugo (Spania), Orange și Arles (Franța), Split (Croatia), Istanbul (Turcia), Petra (Iordania), *Lepcis Magna* (Libia) și *Volubilis* (Maroc). Totuși, aceste părți mai dezvoltate ale lumii romane erau protejate și în același timp definite de frontiere. Era ca și cum aceste frontiere „încercuiau lumea civilizată”, după cum remarcă Aelius Aristides în secolul II p. Chr. Frontierele romane delimitau efectiv Imperiul Roman și erau esențiale pentru stabilitatea și, prin urmare, creșterea economică a interiorului: permiteau înflorirea orașelor Imperiului. O parte esențială a geniului roman era abilitatea de a câștiga sprijinul popoarelor pe care le cucerea. Tradițiile locale și caracteristicile etnice erau respectate, atât timp cât statutul superior al Romei nu era contestat. Cu câteva mici excepții, printre acestea statul dac.

10. Tombstone of civilians from *Aquincum* (Hungary) wearing the local Pannonian dress

Piatră funerară a unor civili din *Aquincum* (Ungaria), purtând costumul local din Pannonia

It encouraged local self-government, merely placing on top the relatively small imperial administration. This imperial administration helped to hold the whole fabric of the empire together. Members of the aristocracy criss-crossed the empire from one appointment to another. The army brought a touch of Rome to the furthest corners of the empire. More than that, it was a catalyst, helping to create a new frontier society.

Românii încurajau autonomia locală, de obicei, doar plasând-o sub autoritatea unei administrații imperiale destul de restrânsă. Această administrație imperială ajută la menținerea unitară a întregului organism al Imperiului. Membrii aristocrației traversau Imperiul de la o numire într-un post la alta. Armata aducea ceva din Roman în cele mai îndepărtate colțuri ale Imperiului. Mai mult decât atât, constituia un adevărat catalizator, contribuind la crearea unei noi societăți de-a lungul frontierelor.

11. The tombstone of Regina, wife of Barathes of Palmyra, from South Shields (UK). The inscription reads in Palmyrene: “Regina, the freedwoman of Barathes, alas”
Piatra funerară a Reginei, soția lui Barathes din Palmyra, ridicată la South Shields (Marea Britanie). Inscricțiia în limba palmyreană spune „Regina, liberta lui Barathes, ce păcat”

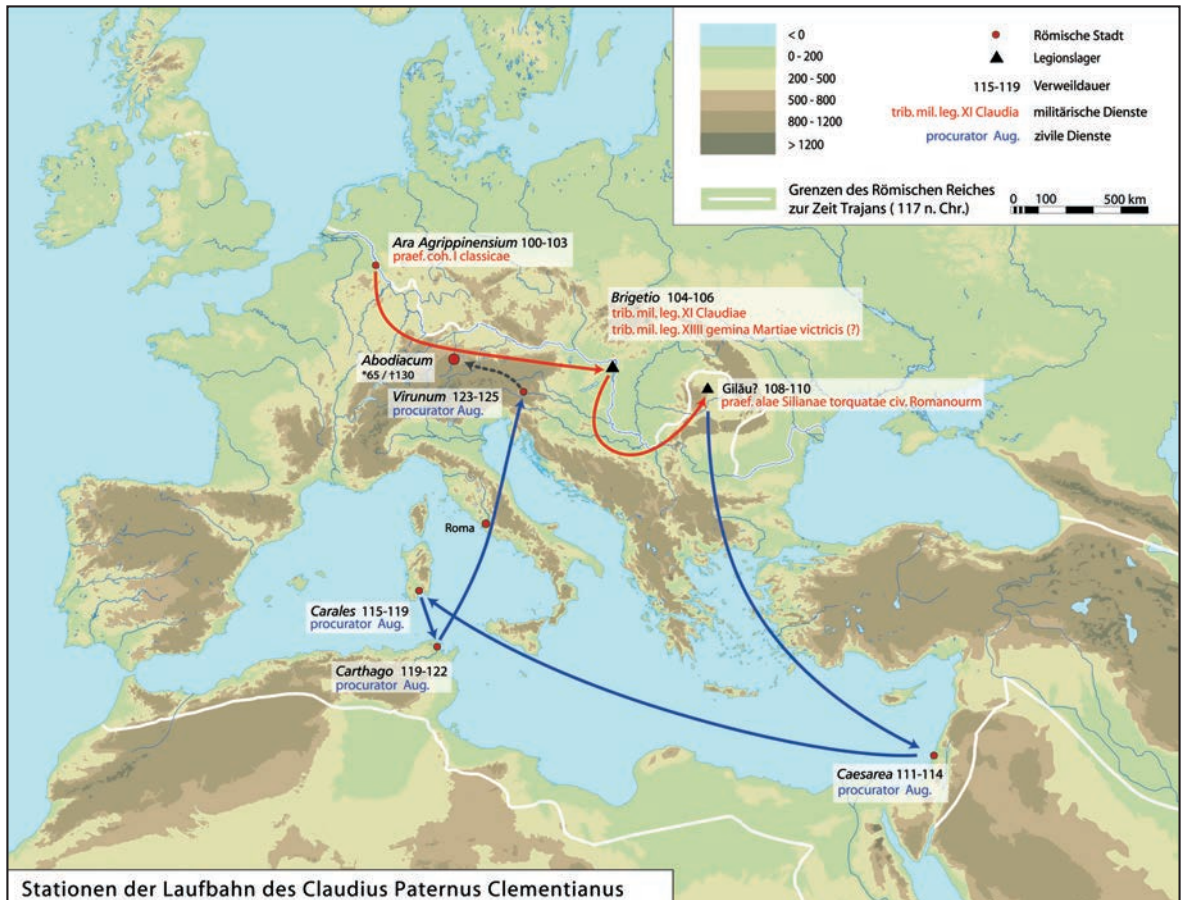
12. Artefacts from Berenice (Egypt): obverse and reverse of a silver coin of the Western Indian monarch Rudrasena III (AD 362)

Artefacte de la Berenice (Egipt): aversul și reversul unei monede de argint a monarhului Rudrasena III (362 p. Chr.) din India de vest.

13. A graffito in Tamil-Brahmi on a Roman Dressel 2–4 amphora. The text mentions a man named Korra, a south Indian chieftain, from the mid-first century AD (Berenice, Egypt)

Un graffito în scriere Tamil-Brahmi pe o amforă romană Dressel 2-4. Textul menționează un bărbat pe nume Korra, o căpetenie sud-indiană de la mijlocul secolului I p. Chr. (Berenice, Egipt)

14. Career-map of Claudius Paternus Clementianus, a senior officer, who made his way from the lower Rhine, to the Danube, to the Middle East, to Sardinia, Tunisia and finally Austria

Cartarea carierei lui Claudius Paternus Clementianus, ofițer de rang superior, care a pornit de la Rinul inferior, trecând pe la Dunăre, apoi în Orientul Mijlociu, Sardinia, Tunisia și în final Austria

Frontiers and trade

Frontiers were the membrane through which Roman ideas as well as artefacts percolated into the outside world. Roman trade extended eastwards to India and beyond, southwards into the Sahara Desert and northwards to the shores of the Baltic Sea, and, in return, brought a vast range of goods and products into the empire. The museums of many countries beyond the empire contain Roman artefacts and hint at the extent of Roman influence.

Frontierele și comerțul

Frontierele erau membranele prin care atât ideile, cât și produsele romane pătrundeau în lumea exterioară. Comerțul roman se întindea spre est până în India și chiar mai departe, spre sud până la deșertul Sahara și spre nord până la țărmurile Mării Baltice, aducând la rândul său în Imperiu o gamă foarte variată de bunuri și produse. Muzeele multor țări din afara Imperiului dețin obiecte de factură romană și ne indică proporțiile influenței romane.

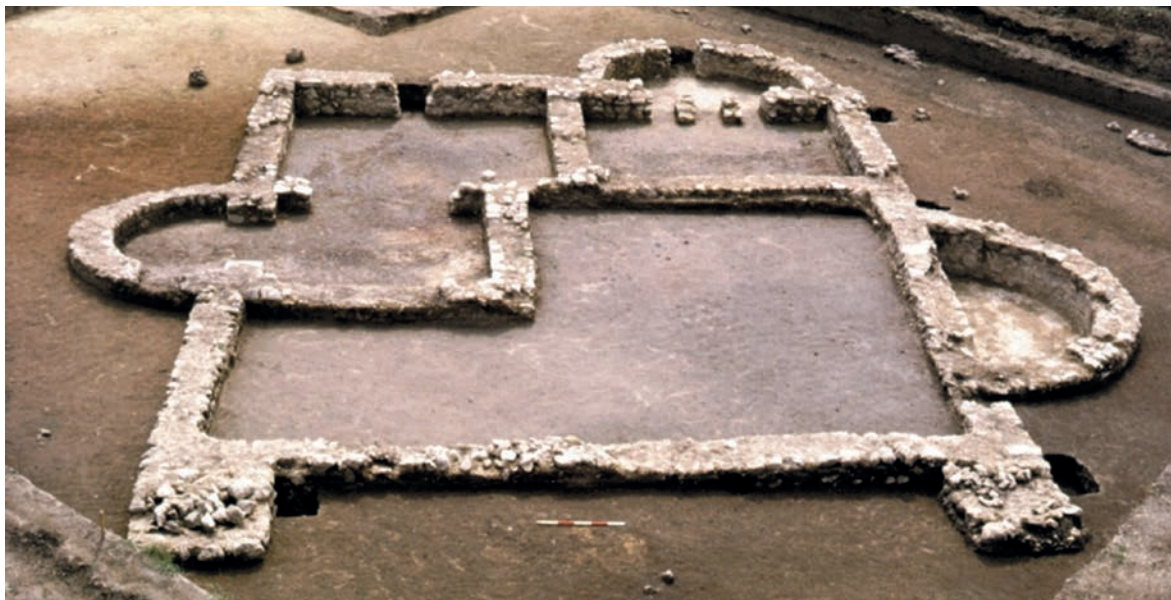
15. Fragment of Chinese silk from Palmyra (Syria) with an inscription in Chinese characters
Fragment de mătase chinezească de la Palmyra (Syria) ce poartă o inscripție cu caractere chinezești

16. Finger ring with the depiction of a female bust from Aquileia (Italy) made of amber from the Baltic Sea region
Inel cu reprezentarea bustului unei femei de la Aquileia (Italia), confecționat din chihlimbar din zona Mării Baltice

17. Bandoleers with the depiction of eagles from the war booty sacrifice at Vimose (Funen, Denmark)
Insigne cu vulturi din cadrul prăzii de război sacrificate la Vimose (Funen, Danemarca)

18. Stone masonry in Bratislava-Dúbravka (Slovakia), beyond the empire, built in the Roman manner, is just one of the buildings beyond the frontier which imitated Roman styles

Zidăria de la Bratislava-Dúbravka (Slovakia), din afara Imperiului, construită în manieră romană, e doar una dintre clădirile din afara frontierelor care imitau stilul roman

The “Frontiers of the Roman Empire” World Heritage Site

In 1987 Hadrian's Wall (UK) was added to the list of World Heritage Sites. In 2005 the German frontier between the rivers Rhine and Danube, known locally as the Obergermanisch-Raetische Limes, achieved the same accolade. By this act a new, transnational World Heritage Site, Frontiers of the Roman Empire, was created. This was the first step of many towards the creation of a truly transnational World Heritage Site encompassing countries in Europe, the Middle East and North Africa. In 2008, the Antonine Wall in Scotland was added to the World Heritage Site. To date, the three main artificial frontiers of the Roman empire have been included in the World Heritage Site. Now, the focal point for new nominations concentrates on river frontiers along the Lower Rhine in Germany and The Netherlands and the Danube countries from Bavaria through Austria, Slovakia and Hungary to the Croatian border.

Situl Patrimoniului Mondial „Frontierele Imperiului Roman”

În 1987, Zidul lui Hadrian (Marea Britanie) a fost adăugat în lista Siturilor Patrimoniului Mondial. În 2005, frontiera Germaniei dintre Rin și Dunăre, cunoscută ca „limes-ul Germaniei superioare și Raetiei”, a primit aceeași distincție. Prin acest act a luat ființă un nou sit multinațional al patrimoniului mondial, „Frontierele Imperiului Roman”. Acesta a fost doar primul din numeroșii pași înspre crearea unui adevărat Sit Multinațional al Patrimoniului Mondial care să cuprindă țări din Europa, Orientul Mijlociu și Africa de nord. În 2008, Valul Antonin din Scoția a fost adăugat în lista patrimoniului cultural. În prezent, obiectivul noilor nominalizări se concentrează pe frontierele riverane de-a lungul Rinului inferior, în Germania și în Țările de Jos, și din țările dunărene, din Bavaria, trecând prin Austria, Slovacia și Ungaria, Croația, Serbia, Bulgaria și România. La acestea se adaugă granița Daciei, care pentru c. 150 de ani a întrerupt bariera naturală a Dunării.

This project is a truly challenging concept with no real precedent. It involves the co-operation of archaeologists and cultural resource managers in many countries – and in international agencies. Certain rules have to be accepted and standards met. Yet, each country has its own traditions of undertaking its archaeology, protecting and managing its sites, and presenting and interpreting its monuments to the public. There is no intention to force each country to change its traditions. Rather, archaeologists and administrators are working together to create overarching frameworks within which each country can adapt and enhance its own ways of working.

Acest proiect constituie într-adevăr un concept ambițios, fără precedent, implicând cooperarea arheologilor și a managerilor de resurse culturale din multe țări – și din agenții internaționale. Anumite reguli trebuie să fie acceptate și anumite standarde întrunite. Totuși, fiecare țară are propriile tradiții în ceea ce privește arheologia, protejarea și gestionarea siturilor, prezentarea și interpretarea monumentelor pentru public. Nu există nici o intenție de a forța diferite țări să își schimbe tradițiile. În schimb, arheologii și administratorii colaborează pentru a crea o suprastructură în cadrul căreia fiecare țară să își poată adapta și intensifica propriile moduri de lucru.

19. Hadrian's Wall at Highshield Crags near Housesteads (UK)

Zidul lui Hadrian la Highshield Crags, în apropiere de Housesteads (Marea Britanie)

20. The wood-covered frontier in the Taunus mountains (Germany)
 Frontierele acoperite de pădure din Munții Taunus (Germania)

The definition of a World Heritage Site

To that end, the co-ordinators of those countries which have already declared their intention to nominate their stretches of the Roman frontier as a World Heritage Site have formed themselves into a group. Named the Bratislava Group after the location of their first meeting in March 2003, it contains delegates from Austria, Bulgaria, Croatia, Germany, Hungary, the Netherlands, Romania, Serbia, Slovakia, and the UK.

The Bratislava Group acts as an adviser on archaeological and scientific aspects of the frontier. It has proposed the following definition for the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site:

'The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site should consist of the line(s) of the frontier at the height of the empire from Trajan to Septimius Severus (about AD 100 to 200), and military installations of different periods which are on that line. The installations include fortresses, forts, towers, the limes road, artificial barriers and immediately associated civil structures'.

Definiția unui Sit al Patrimoniului Cultural Mondial

Pentru acest scop, coordonatorii acelor țări care și-au declarat deja intenția de a nominaliza sectoarele lor de frontieră romană pentru lista Siturilor Patrimoniului Cultural Mondial au format un grup de lucru. Acesta, numit Grupul Bratislava după locul primei întâlniri în martie 2003, cuprinde delegați din Austria, Bulgaria, Croația, Germania, Ungaria, Olanda, România, Serbia, Slovacia și Marea Britanie.

Grupul Bratislava consiliază în privința aspectelor arheologice și științifice ale frontierei. Acesta a propus următoarea definiție pentru Situl Patrimoniului Mondial al Frontierelor Imperiului Roman: „*Situl Patrimoniului Mondial al Frontierelor Imperiului Roman ar trebui să cuprindă linia (sau liniile) frontierei în perioada extinderii maxime a Imperiului, între domniile împăraților Traian și Septimius Severus (circa 100 – 200 p. Chr.), și dispozitivele militare din diferite perioade aflate pe acea linie. Dispozitivele cuprind cetăți, castre și turnuri, drumul de frontieră, barierele artificiale și structurile civile din imediata apropiere*”.

21. Statue of the Emperor Trajan (AD 98–117), who conquered Dacia (Romania) and Parthia (Iraq and Iran), Rijksmuseum Leiden (Netherlands)

Statuia împăratului Traian (98-117 p.Chr.), cel care a cucerit Dacia (România) și Parthia (Irak și Iran), Rijksmuseum Leiden (Olanda)

22. Coin depicting the Emperor Septimius Severus (193–211), who campaigned on many frontiers and expanded the empire to the east, south and north

Monedă care îl înfățișează pe împăratul Septimius Severus (193–211), care a condus campanii pe numeroase frontiere și a extins Imperiul înspre est, sud și nord

This definition excludes outpost and hinterland forts. But it has the main advantage that it is relatively simple, an important element when seeking to undertake an entirely new concept. Roman military installations stretch across many kilometres of the Roman empire and to seek to include all within this single World Heritage Site would involve enormous tasks of definition, too complex to undertake at this most early stage in the process. It would, of course, be possible to amend the proposed definition in due course.

The task ahead

The present task is daunting enough. Agriculture, and later industrialisation and the growth of towns and cities, has dealt harshly with some sections of the frontier. Many sectors are now no longer visible to the naked eye, yet they remain in the ground as an important archaeological resource. Their preservation is imperative for they hold the key to understanding frontiers better through controlled scientific research. The Frontiers of the Roman Empire are therefore well suited to convey the message that the protection of archaeological sites whether visible or invisible is vital for the preservation of the collective memory of mankind. The best way to protect the remains of the

23. The east-gate of the Roman fort at Traismauer on the Danube (Austria) dates to the 4th century but qualifies for nomination under the proposed definition

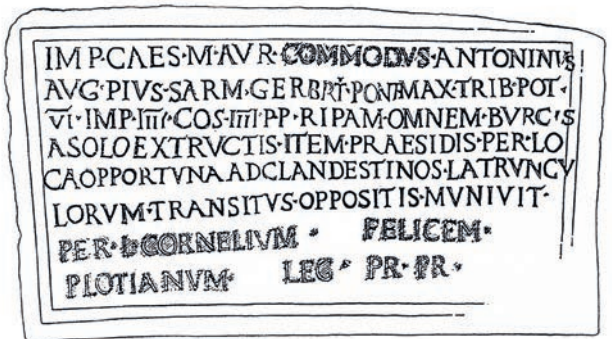
Poarta de est a castrului roman de la Traismauer pe Dunăre (Austria) datează din secolul IV p. Chr., dar se califică pentru nominalizare conform definiției propuse

Definiția exclude avanposturile și castele din interior, dar are marele avantaj de a fi relativ simplă. Acesta este un element important când vine vorba de a pune în practică un concept cu totul nou. Dispozitivele militare romane se întind pe mulți kilometri în cuprinsul Imperiului Roman. A încerca să le includem pe toate în acest unic Sit al Patrimoniului Mondial ar implica o sarcină enormă de definire, prea complexă pentru a fi întreprinsă în acest stadiu incipient al procesului. Desigur, ar fi posibilă completarea definiției propuse, la momentul potrivit.

Misiunea de îndeplinit

Misiunea prezentă e destul de intimidantă. Agricultură și apoi industrializarea și dezvoltarea orașelor și metropolelor au afectat în mod serios unele porțiuni ale frontierei. Multe sectoare nu mai sunt acum vizibile cu ochiul liber, dar rămân totuși în pământ, fiind o importantă resursă arheologică. Conservarea lor este imperativă, întrucât ele reprezintă cheia pentru a înțelege mai bine frontierele, prin intermediul cercetărilor științifice controlate. Prin urmare, frontierele Imperiului Roman sunt foarte potrivite pentru a transmite mesajul că protecția siturilor arheologice, vizibile sau invizibile, este vitală pentru păstrarea memoriei colective a umanității. Cea mai bună modalitate de

24. This inscription from Intercisa (Hungary) is one of several recording the erection of watch-towers to protect the empire from the illicit incursions of bandits during the reign of the Emperor Commodus (161–180)

Această inscripție de la Intercisa (Ungaria) este una dintr-o serie care înregistrează construirea turnurilor de pază pentru protejarea Imperiului de incursiunile ilicite ale bandiților în timpul domniei împăratului Commodus (161-180)

frontier in urban contexts has yet to be determined. This is all the more important because modern excavation has demonstrated that archaeological deposits often survive better in towns than in the countryside.

A further problem stems from the way that we protect our heritage. Museums cannot be World Heritage Sites. Yet parts of Roman frontiers – inscriptions, sculpture, pottery, artefacts, in short all the material which aids our understanding of life on the frontier – are displayed and stored in museums. Inscriptions are vital to our understanding of frontiers. They inform us when they were built, why and by whom, and what the constituent parts were called. Cramp holes demonstrate that they were once fixed to frontier buildings. In some manner, a way has to be found to associate them with the World Heritage Site itself.

a proteja vestigiile frontierei în mediul urban rămâne a fi determinată. Aceasta cu atât mai mult cu cât săpăturile actuale au demonstrat că deseori urmele arheologice sunt mai bine păstrate în orașe decât la țară.

O problemă suplimentară provine din modul în care ne protejăm patrimoniul. Muzeele nu pot fi Situri ale Patrimoniului Mondial. Totuși, părți ale frontierelor romane – inscripții, sculpturi, ceramică, alte obiecte, pe scurt tot materialul care ne poate ajuta să înțelegem viața pe frontiere – sunt expuse și depozitate în muzee. Inscripțiile sunt esențiale pentru înțelegerea frontierelor. Ne spun când au fost construite acestea, de ce și de către cine, dar și cum erau numite părțile componente. Găurile de piroane ne arată că inscripțiile au fost odată fixate pe clădirile de pe frontieră. Într-un fel sau altul, trebuie găsită o modalitate de a le asocia cu respectivul Sit al Patrimoniului Mondial.

25. The Roman fort at Gerulata lies in the outskirts of Bratislava (Slovakia)

Castrul roman de la Gerulata se află la periferia Bratislavei (Slovacia)

26. An inscription from the Antonine Wall (Scotland, UK) recording the construction of a section of the frontier

Inscripție de pe Zidul Antonin (Scoția, Marea Britanie) consemnând construirea unui sector de frontieră

History and extent of frontiers

The Roman perspective was that they had subjected the entire *orbis terrarum* to the rule of Roman people – as far as they had knowledge about it or considered it worth conquering. This philosophy did not encompass the idea of boundaries at all except the idea that “barbarians” should stay outside the Roman concept of the civilised world. However, Rome’s boundaries rarely remained stable. Constant political crises, major warfare and even border skirmishes created situations to which Rome had to react. In time, firm lines came into existence.

The man who did most to define the edges of the Roman state was its first emperor, Augustus (27 BC–AD 14). Towards the turn of the Common Era he completed the conquest of the Alps and Spain, defined the eastern boundary by treaty with the Parthians, sent expeditions up the Nile and into the Sahara Desert, and brought Roman arms to the Danube and the Elbe. He famously gave advice to keep the empire within its present boundaries; advice conspicuously ignored by many of his successors, though their achievements were much less than his.

Istoria și întinderea frontierelor

Din perspectiva lor, romanii aduseseră întregul *orbis terrarum* sub stăpânirea poporului roman – în măsura în care aveau cunoștință depre acesta sau considerau că merită efortul de cucerire. Această filozofie nu îngloba deloc ideea de granițe, ci doar aceea că „barbarii” ar trebui să stea în afara conceptului roman de lume civilizată. Granițele Romei însă rareori au rămas stabile. Crizele politice constante, războaiele majore și chiar hărțuielile de pe frontieră au creat situații în care Roma a trebuit să reacționeze. În timp, linii fixe au luat naștere.

Omul care a contribuit cel mai mult la definirea marginilor statului roman a fost primul său împărat, Augustus (27 a. Chr. – 14 p. Chr.). Spre începuturile erei noastre, el a finalizat cucerirea Alpilor și a Spaniei, a definit frontiera estică prin tratat cu parții, a trimis expediții pe Nil și în deșertul Sahara și a adus forțele armate romane până la Dunăre și Elba. Augustus a dat celebrul sfat de a se păstra imperiul în limitele existente, un sfat ignorat în mod frapant de mulți dintre succesorii săi, deși realizările lor au fost mult mai puține decât ale lui.

Rome's foreign policy

Yet, Rome's expansion was slowing down and her main aim became the maintenance of imperial security. In doing so Rome's foreign policy used a wide range of different instruments and strategies to maintain her superior status. Her army did not rely only on force but also on the image of Rome itself as a policy instrument. Adrian Goldsworthy has stated that "the Roman genius was to combine the practical with the visually spectacular so that the army's actions were often designed to overawe the enemy with a display of massive power before they actually reached him". Thousands of military buildings and installations erected along the borders of the empire, many of which have survived until today, represent this two-fold demonstration of Roman power and influence, at once both architectural and imaginative.

27. The Tropaeum Alpium at La Turbie (France) commemorates the conquest of the Alps by the Emperor Augustus
Tropaeum Alpinum de la La Turbie (Franța) comemorează cucerirea Alpilor de către împăratul Augustus

Politica externă a Romei

Cu toate acestea, expansiunea Romei încetinește și principalul ei scop a devenit menținerea securității imperiului. În acest scop, politica externă a Romei a utilizat o largă varietate de instrumente și strategii pentru a-și păstra statutul superior. Armata ei nu s-a bazat doar pe forță brută, ci și pe însăși imaginea Romei ca instrument de politică. Adrian Goldsworthy a afirmat că „geniul romanilor a constatat în îmbinarea aspectului practic cu scenografia spectaculoasă, astfel încât acțiunile armatei erau deseori concepute pentru a intimida dușmanul printr-o demonstrație de forță masivă, înainte de a-l confrunța”. Mii de clădiri și dispozitive militare ridicate de-a lungul frontierelor Imperiului, dintre care multe au supraviețuit până în zilele noastre, reprezintă această demonstrație dublă a puterii și influenței romane, atât arhitecturală, cât și imaginată.

28. A Roman centurion named Aurelios carved his name on the rock at the Garamantian hill-fort of Zinkekra deep in the Sahara Desert (Libya)

Un centurion roman numit Aurelios și-a gravat numele pe stâncă de la *oppidum*-ul garamant de la Zinkekra, în inima Saharei (Libia)

29. Recent archaeological investigations have led to the discovery of towers erected beside the Rhine in the Netherlands under Claudius (41–54)

Săpături arheologice recente au dus la descoperirea unor turnuri construite de-a lungul Rinului, în Olanda, în timpul lui Claudius (41–54)

The location of frontiers

The Roman empire encircles the Mediterranean Sea – *Mare Nostrum*, Our Sea, as they called it – and beyond that lay its frontiers. These, in time, stretched from the Atlantic Ocean, across Europe to the Black Sea, through the deserts and oases of the Middle East to the Red Sea, and thence across North Africa, skirting the edge of the Sahara Desert, to the Atlantic coast of Morocco.

In the UK the frontier became established on the line of Hadrian's Wall, though for a time even that was abandoned in favour of a more northern frontier, the Antonine Wall. Through much of Europe the frontier lay initially along the rivers Rhine and Danube. In the later 1st century AD, the first steps were taken to shorten the line between the headwaters of the rivers. Under Antoninus this was formalised through the construction of a palisade for about 500 km. In contrast to the usual practice for purely defensive installations, its course is often mathematically straight, completely ignoring the topography of the land. The territory now brought into the empire developed into a rich agricultural area supporting many villas and farms.

30. Towers, such as this one in Turkey, aided communication along the frontier roads

Turnurile, ca acesta din Turcia, facilitau comunicațiile de-a lungul drumurilor de frontieră

Localizarea frontierelor

Imperiul Roman încercuiește Marea Mediterană – *Mare Nostrum*, Marea Noastră, după cum o numeau – și frontierele sale se găsesc dincolo de ea. Acestea, în timp, au ajuns să se întindă în Europa de la Oceanul Atlantic la Marea Neagră, peste deșerturile și oazele Orientului Mijlociu până la Marea Roșie, și de-acolo peste Africa de nord, până la marginea Saharei și coasta atlantică a Marocului.

În Marea Britanie, frontiera a ajuns să fie stabilită pe linia Zidului lui Hadrian, deși la un moment dat a fost abandonată în favoarea unei frontiere mai nordice, reprezentate de Valul lui Antoninus Pius. Inițial, în mare parte din Europa frontierele au fost stabilite de-a lungul Rinului și Dunării. Spre sfârșitul secolului I p. Chr., s-au făcut primii pași pentru a scurta linia dintre cursurile superioare ale celor două fluvii. În timpul împăratului Antoninus Pius, această idee s-a realizat sub forma ridicării unei palisade de aproximativ 500 km. În contrast cu modul de construcție folosit la dispozitivele exclusiv defensive, de multe ori cursul acestei palisade este absolut drept, ignorând complet topografia terenului. Teritoriul înglobat cu această ocazie în Imperiu s-a dezvoltat într-o zonă agricolă bogată, unde au înflorit numeroase vile și ferme.

31. A wall at Bir Oum Ali in Tunisia controlled access through a mountain pass along a wadi

Un zid de la Bir Oum Ali în Tunisia controla accesul printr-o trecătoare din munți de-a lungul unui wadi

32. The northern fringes of the Carpathian mountains (Romania)

Marginile nordice ale Munților Carpați (România)

From Bavaria (Germany) to the Black Sea (Romania) the frontier ran along the river Danube. An exception to this was Dacia (modern Transylvania in Romania) which was conquered by the Emperor Trajan in 106. The frontier now moved from the river to the more difficult terrain of the Carpathian Mountains.

In the East, the Romans faced two enemies, the powerful kingdom of the Parthians and the desert. Together, these defined Rome's Eastern frontier. No running barrier was erected, unnecessary in the desert, though a stretch of a major river, the Euphrates, was used. A significant feature of this frontier were the roads running for hundreds of kilometres along the edge of the desert and to all intents and purposes defining the frontier itself.

The Sahara Desert defined most of the frontier in North Africa. In Egypt, the army monitored both the population of major cities, the distribution of wheat, the mineral resources of the desert, the commercial routes, and, of course, the southern frontier. Where necessary, as in modern Algeria, barriers controlled the movement of the transhumance farmers.

33. The limes-gate of Dalkingen (Germany). It has been argued that this special façade was created to mark the visit of the Emperor Caracalla in 213

Poarta de *limes* de la Dalkingen (Germania). S-a afirmat că această fațadă specială a fost creată pentru a marca vizita împăratului Caracalla în 213

Din Bavaria (Germania) până la Marea Neagră (România), frontiera urma cursul Dunării. O excepție a constituit-o Dacia (Transilvania și, parțial, Banat și Oltenia, în România), care a fost cucerită de împăratul Traian în anul 106. Acum, frontiera s-a mutat de la râu în regiunea mult mai dificilă a Munților Carpați.

În est, romanii s-au confruntat cu doi inamici, puternicul Regat al Parților și deșertul. Împreună, aceștia au definit frontiera orientală a Romei. Nu s-a ridicat nici o barieră continuă, care ar fi fost inutilă în deșert, dar a fost folosit un segment al fluviului Eufrat. O trăsătură semnificativă a acestei frontiere erau drumurile care mergeau sute de kilometri de-a lungul marginilor deșertului și, după toate probabilitățile, defineau însăși frontiera.

Deșertul Sahara a delimitat cea mai mare parte a frontierei în Africa de nord. În Egipt, armata supraveghea atât populația din cele mai importante orașe, cât și distribuția cerealelor, resursele minerale din deșert, rutele comerciale și, desigur, frontiera sudică. Unde era necesar, de exemplu în Algeria modernă, barierele controlau mișcările păstorilor în timpul transumanței.

34. A reconstruction of a section of the palisade and a tower in Germany

Reconstrucția unui segment de palisadă și a unui turn în Germania

35. One of the earliest archaeological parks was that at the Saalburg (Germany)

Unul dintre primele parcuri arheologice a fost cel de la Saalburg (Germania)

36. The legionary fortress at Satala (Turkey) on the Euphrates River was carefully placed to control a potential invasion route

Castrul legionar de la Satala (Turcia), pe malul Eufratului, a fost amplasat cu grijă, astfel încât să controleze o posibilă rută de invazie

37. The fortlet of Boljetin (Serbia) on the bank of the Danube was excavated in 1969 and flooded after the construction of the dam across the river

Castrul de mici dimensiuni de la Boljetin (Serbia), de pe malul Dunării, a fost excavat în 1969 și ulterior inundat, după construirea unui baraj

38. The north gate of the fort at Bu Njem (Libya) in 1967 before the present campaign of excavation
Poarta nordică a castrului de la Bu Njem (Libia) în 1967, înainte de campaniile arheologice curente

39. Trajan's Column in Rome (Italy) shows soldiers building a fort

Columna lui Traian de la Roma (Italia) ne înfățișează soldații construind un castru

The army and frontiers

Rome always reacted to the local situation and developed individual solutions to its different problems. The military installations on every frontier were connected by a road, often forming a major highway. Indeed, it appears that the very name of a frontier – *limes* – derives from the Roman name for a frontier road.

The Roman army used local materials to construct its forts and frontiers. Stone, turf, clay, mud-brick, timber, tile, slate, thatch, mortar and plaster were amongst those used. Nor were these plain, unadorned or make-shift structures. Walls, whether of stone or timber, were often plastered and even painted. Painted wall-plaster has even been found in barrack-blocks.

40. Model of the legionary fortress of Bonn (Germany) with the harbour and the civil settlement in the background
Machetă a castrului legionar de la Bonn (Germania), cu portul și așezarea civilă în fundal

41. Gasr Bshir (Jordan) is typical of the forts in the desert, yet unique in its state of survival
Gasr Bshir (Iordania) e tipic pentru castelele din deșert, dar unic în ceea ce privește starea de conservare

Armata și frontierele

Roma a reacționat întotdeauna la situațiile locale și a dezvoltat soluții individuale pentru diferitele probleme apărute. Dispozitivele militare de pe fiecare frontieră erau legate între ele de un drum, de multe ori constituindu-se drumuri magistrale. Într-adevăr, se pare că numele frontierei – *limes* – e derivat tocmai din termenul folosit de romani pentru a se referi la un drum de frontieră.

Armata romană a folosit materiale locale pentru a-și construi castelele și frontierele. Printre materialele folosite se numără piatra, lutul, brazdele de iarbă, cărămizile de chirpici, lemnul, țiglele, ardezia, stuful, mortarul sau tencuiala. Structurile nu erau însă simple, nedecorate ori improvizate. Pereții, fie de piatră sau de lemn, erau de multe ori tencuiți și chiar pictați. Tencuială pictată a fost găsită inclusiv în barăcile soldaților.

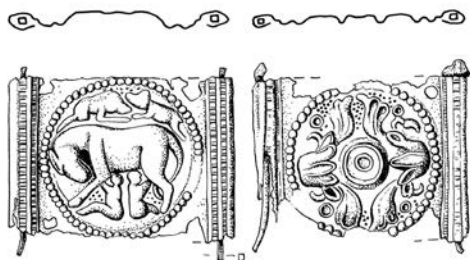
42. Dura on the Euphrates River (Syria). As in many cities along the Eastern frontier, it contained a regiment of the Roman army

Dura pe râul Eufrat (Siria). Asemeni multor orașe de-a lungul frontierei estice, aici a staționat un regiment al armatei romane

43. The Antonine Wall (Scotland, UK) was built of turf, which survives as a low mound; the ditch is to its left

Zidul Antonin (Scoția, Marea Britanie) a fost construit din brazde de iarbă și s-a păstrat până în zilele noastre sub forma unei movile joase; șanțul e la stânga acestuia

44. Roman military equipment from Augst (Switzerland)

Echipament militar roman de la Augst (Elveția)

45. A terracotta model of a fort gate, found at Intercisa (Hungary)

O machetă de teracotă a porții unui castru, descoperită la Intercisa (Ungaria)

The purpose of frontiers

Although bristling with military structures of every kind, and the base of armies whose main purpose was to defend the empire, the primary function of the frontiers themselves was the control of movement into and out of the empire, including the prevention of raiding. The buildings – walls, fortlets and towers – were supplemented by scouts whose duties were to maintain watch on land, and fleets whose sailors maintained surveillance over the river and sea boundaries of the empire.

The core of the provincial armies was formed by the legions. Only about 30 of these existed at any one time and they were strung out along the frontiers of the empire, sometimes on the actual line, elsewhere some distance to the rear. The main body of the provincial army was formed by auxiliary units – literally support troops – and these occupied much smaller forts than the legions. In the disturbed times following the fall of the Roman empire, fort walls provided protection. Many of today's major cities have at their centre a legionary fortress.

46. Milecastle 42 (Cawfields) on Hadrian's Wall (UK). Gates such as this allowed passage through the frontier
 Castrul de mici dimensiuni („milecastle”) 42 de pe Zidul lui Hadrian (Marea Britanie). Porți ca aceasta permiteau traversarea frontierei

Rolul frontierei

Deși pline de structuri militare de toate tipurile și de asemenea bază a armatelor care aveau în primul rând rolul de a apăra imperiul, funcția principală a frontierei era aceea de a controla mișcările înspre și dinspre Imperiu, inclusiv prevenirea raidurilor. Clădirile – ziduri, castele de mici dimensiuni și turnuri – erau completate de cercetași, al căror rol era de a supraveghea ținuturile, și de flote, ai căror marinari supravegheau frontierele riverane și maritime ale Imperiului.

Legiunile reprezentau nucleul armatelor provinciale. În orice moment, nu au existat mai mult de circa 30 de legiuni. Acestea au fost repartizate de-a lungul frontierei Imperiului, uneori chiar pe linia de frontieră, alteori în interior, la o anumită distanță de aceasta. Corpul principal al armatei provinciale era format din trupele auxiliare – literalmente „trupe de suport” – și acestea ocupau castele mult mai mici decât legiunile. În perioada turbulentă de după căderea Imperiului Roman, zidurile castrelor asigurau o anumită protecție. Multe din marile orașe ale zilelor noastre au în centrul lor câte un castru legionar.

47. Tile stamp of the First Legion Italica from Novae (Bulgaria) depicting a boat

Cărămidă ștampilată de legiunea I Italica de la Novae (Bulgaria), ilustrând o barcă

48. Strasbourg (France), one of the seats of the European Parliament, has at its core the fortress of the Eighth Legion Augusta

Strasbourg (Franța), unul din sediile Parlamentului European, are în centrul său castrul legiunii a VIII-a Augusta

49. Aerial view of the town outside the legionary fortress of Carnuntum (Austria)

Vedere aeriană asupra orașului din afara castrului legionar de la Carnuntum (Austria)

51. An ostrakon, a drawing on a pottery sherd from Mons Claudianus, showing an auxiliary cavalryman such as we know from the documentation was involved with communication and control along the desert roads (Egypt)

Un ostracon (desen pe un ciob de ceramică) de la Mons Claudianus, ilustrând unul din călăreții auxiliari despre care știm din documente că aveau rolul de a asigura comunicațiile și controlul de-a lungul drumurilor din deșert (Egipt)

Soldiers and civilians

Nearly every fort in the empire attracted civilians to cater for the needs of the soldiers. Civilian settlements sprang up along the frontier. The military installations together with these civilian settlements created a significant economic power, which can only be compared to the great cities of the interior of the empire. This market sucked in goods and attracted trade from both its hinterland as well as from the people beyond the frontier.

Military administration

Both soldiers and civilians required management. The Roman army was excessively bureaucratic, even to our eyes – a receipt in quadruplicate, for example, survives. Every soldier had his own file, and even every horse. Each regiment created a day report. Strength returns were regularly made to Rome. A tiny sample of such documents survive from frontier forts, but they cast strong light on the workings of the Roman army.

50. This writing tablet found at Vindolanda by Hadrian's Wall (UK) is a list of food

Această tăbliță pentru scris de la Vindolanda, în apropierea Zidului lui Hadrian (Marea Britanie), reprezintă o listă de alimente

52. Detail of the arch that formed the forehall of the headquarters building at Lambaesis (Algeria)

Detaliu al arcului care forma pridvorul de la intrarea în clădirea comandamentului la Lambaesis (Algeria)

Soldați și civili

Aproape toate castrerele din Imperiu atrăgeau civili care asigurau serviciile și bunurile necesare soldaților. Astfel, de-a lungul frontierelor apăreau așezări civile. Împreună, dispozitivele militare și așezările civile creau o putere economică semnificativă, care poate fi comparată doar cu marile orașe din interiorul Imperiului. Această piață atrăgea bunuri și determina comerțul atât din interior, cât și cu populațiile din afara frontierelor.

Administrația militară

Atât soldații, cât și civilii trebuiau să fie gestionați. Armata romană era excesiv de birocratică, chiar și pentru noi – de exemplu, se cunoaște o chitanță în patru exemplare. Există câte un dosar pentru fiecare soldat, și chiar pentru fiecare cal. Fiecare regiment întocmea un raport zilnic. Rapoarte privind efectivele erau trimise în mod regulat la Roma. Doar un eșantion infim din această documentație a castrerelor de pe frontiere a supraviețuit până în zilele noastre. Chiar și așa, ne dezvăluie informații esențiale despre funcționarea armatei romane.

53. After 25 years of service the auxiliary soldiers were rewarded with the Roman citizenship, which was confirmed and certified by a military diploma

După 25 de ani de serviciu militar, soldații auxiliari erau recompensați cu primirea cetățeniei romane, confirmată și certificată de o diplomă militară

54. Soldiers, including the flag-bearer (vexillarius), painted on the wall of a room in Dura (Syria)

Pictură murală dintr-o încăpere de la Dura (Siria) ilustrând soldați, inclusiv un purtător de stindarde (vexillarius)

Research on Roman frontiers

Roman literature and other ancient sources have long provided a valuable source of information about frontier installations. These sources include several military treatises describing the Roman army and its structures, though, alas, generally not frontiers. They also include specific documents such as the report of the governor Arrian on the forts along the eastern shore of the Black Sea.

Inscriptions and documents

Literary sources are supplemented by thousands of inscriptions from every frontier describing the construction and purpose of military structures as well as providing details of the careers and movements of the officers and soldiers of the Roman army. More recently, documents on papyrus, parchment and wood have been discovered through excavation and provide another valuable source of information.

Scholars started describing and planning Roman remains in the 16th century. Their records are especially valuable today in view of the great changes in the landscape and the damage to the archaeological remains inflicted during the following centuries. They also collected inscriptions and sculpture, and these frequently form an important element of great national and regional collections.

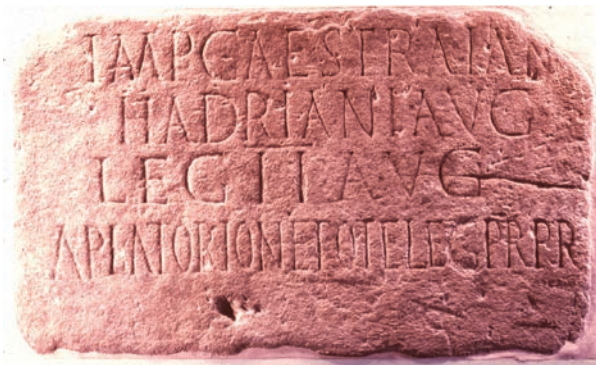
Cercetarea frontierei

Literatura romană și alte izvoare antice constituie o sursă valoroasă de informații privind dispozitivele de pe frontieră. Aceste izvoare cuprind o serie de tratate militare ce descriu armata romană și structurile ei, dar, din păcate, mai puțin frontierele. De asemenea, includ documente specifice, cum ar fi raportul guvernatorului Arrian despre castelele de-a lungul țărmului estic al Mării Negre.

Inscripții și documente

Surselor literare li se adaugă mii de inscripții de pe fiecare frontieră, ce descriu construcția și scopul structurilor militare, oferind de asemenea detalii despre carierele și mișcările ofițerilor și soldaților din armata romană. Mai recent, săpăturile arheologice au descoperit documente scrise pe papirus și lemn, care reprezintă o altă sursă de informații valoroase.

Savanții au început să descrie și să cartografieze vestigiile romane începând cu secolul al XVI-lea. Documentația lor e în special importantă azi datorită marilor transformări suferite de peisaj și a distrugerii vestigiilor arheologice în secolele următoare. Aceștia au colecționat și inscripții și sculpturi, care, în multe cazuri, constituie în prezent o parte importantă a marilor colecții naționale ori regionale.

55. This inscription from milecastle 38 (Hotbank) records its building under Hadrian by the Second Legion

Inscripția provenită din castrul de dimensiuni mici („milecastle”) 38 (Hotbank) înregistrează construcția acestuia de către legiunea a II-a în timpul lui Hadrian

Survey and excavation

Although excavations were undertaken in the earlier 19th century, it was the 1890s which saw the beginning of the modern era of scientific archaeological investigations. This work did not just encompass excavation; an important element was the surveying and recording of existing remains. This work was often undertaken by institutions such as the Reichs-Limeskommission in Germany, founded in 1892 by the great German historian and winner of the Nobel Prize Theodor Mommsen.

Research in the 20th century was dominated by excavation. Early work focussed on uncovering structural remains often neglecting the more detailed history of each site. Whole forts might be laid open. Yet at the same time, members of the Reichs-Limeskommission in Germany were able to confirm that the frontier had indeed a timber palisade, while in Scotland it was revealed that the Antonine Wall was built of turf as described in the *Historia Augusta*. Techniques soon improved. Better use was made of dating evidence such as coins and pottery and, in time, weapons and other small finds. The advantages of stratigraphy in helping understand the history of sites was also appreciated.

Sondaje și săpături arheologice

Deși au fost efectuate săpături de la începutul secolului al XIX-lea, perioada modernă a cercetărilor arheologice începe abia în anii 1890. Această muncă nu a implicat doar săpături, observarea și documentarea vestigiilor existente fiind un element important. De multe ori, cercetarea a fost întreprinsă de instituții cum ar fi Reichs-Limeskommission în Germania, fondată în anul 1892 de marele istoric german Theodor Mommsen, câștigător al premiului Nobel.

Cercetarea din secolul al XX-lea a fost dominată de săpături. Inițial, acestea s-au concentrat pe dezgroparea elementelor structurale, de multe ori ignorând istoria mai detaliată a siturilor. Castre întregi au putut fi degajate. În același timp, membrii Reichs-Limeskommission din Germania au putut confirma că frontiera a avut într-adevăr o palisadă de lemn, iar în Scoția s-a arătat că Valul lui Antoninus Pius a fost construit din brazde, așa cum fusese descris în *Historia Augusta*. Curând, tehnicile s-au îmbunătățit. Descoperirile cu valoare cronologică, cum ar fi monedele sau ceramica, au fost folosite mai eficient, apoi și armele și alte descoperiri mărunte. A fost apreciat și avantajul stratigrafiei pentru înțelegerea mai bună a istoriei unui sit.

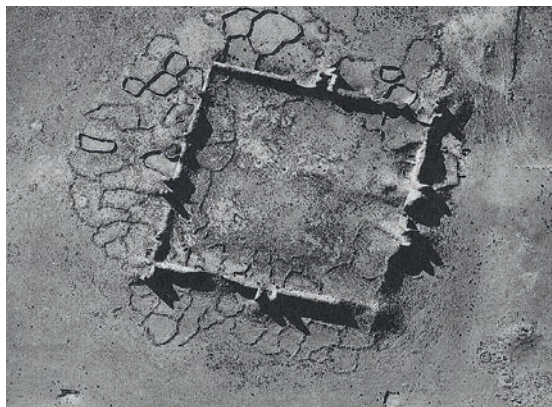
56. The timber palisade in Germany, excavated in 1894

Palisada de lemn din Germania, excavată în 1894

57. Excavations started in Vienna during the major construction work removing the former city defences in the second half of the 19th century

Săpăturile au început la Viena în a doua parte a secolului al XIX-lea, în timpul lucrărilor de demolare a elementelor de fortificație ale orașului

58. The military fortification at Hân al-Manqoura (Syria), probably dating to the middle of the second century AD, recorded by A. Poidebard in 1930

Fortificația militară de la Hân al-Manqoura (Siria), datând probabil de la mijlocul secolului II p. Chr., documentată de A. Poidebard în 1930 (A. Poidebard, *Le Trace de Rome dans le Désert de Syrie*, Paris 1934, Pl. 20.1)

Aerial survey

Aerial photography provided another valuable tool. Antoine Poidebard's great survey of Roman military sites in Syria, undertaken in the 1920s, and Sir Aurel Stein's survey of Jordan remain major sources for the study of the Eastern frontier. Jean Baradez's *Fossatum Africae*, published in 1949, is based upon his aerial reconnaissance of North Africa and remains a major source for any study of this area.

Today, terrestrial and aerial survey is supplemented by remote sensing, in particular geophysical survey. So much of this work is facilitated by advances in computer technology in helping documenting and mapping.

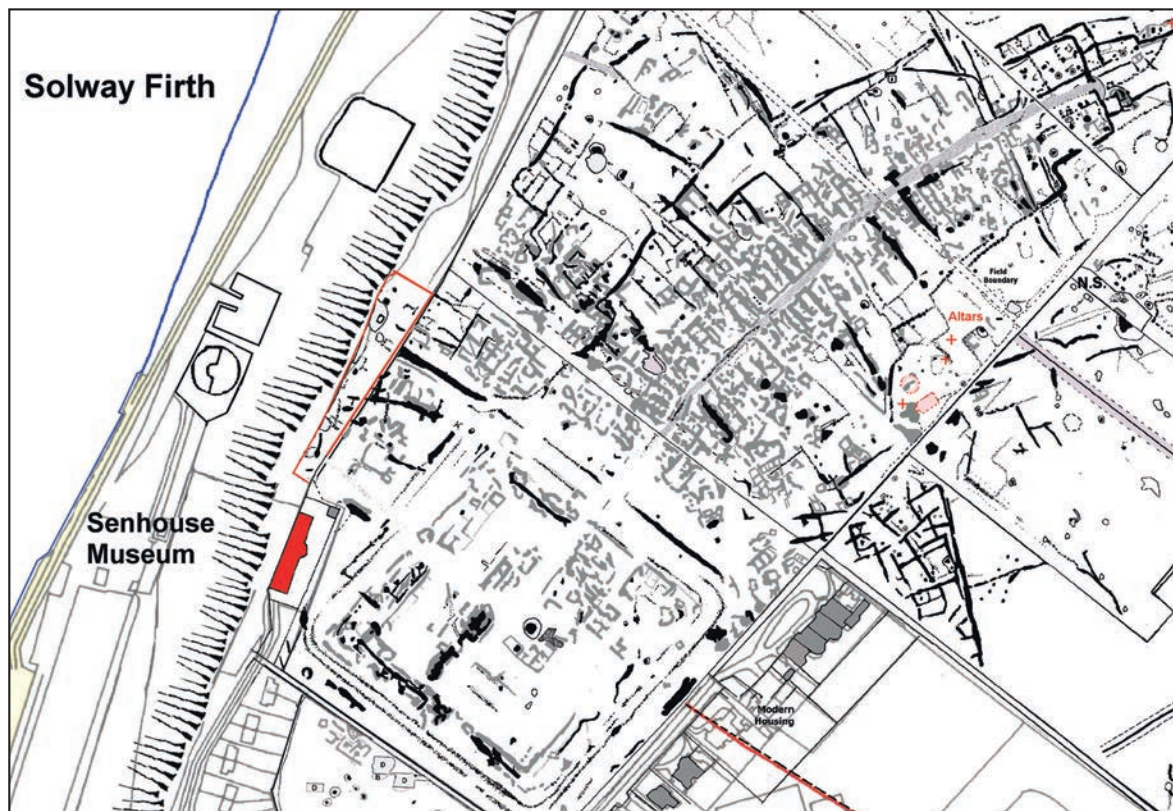
International co-operation in work on Roman frontiers began in the 19th century. In 1949 the Congress of Roman Frontier Studies was founded and has met regularly since in various countries. Today, research on the Frontiers of the Roman Empire brings together scientists from all over the world: the 24th Congress in Serbia in 2018 was attended by 360 scholars from 28 countries.

Fotografia aeriană

Fotografia aeriană s-a dovedit a fi o altă unealtă valoroasă. Importanta prospectare a siturilor militare romane din Siria de către Antoine Poidebard în 1920 și prospectarea Iordaniei de către Sir Aurel Stein rămân o sursă majoră pentru studiul frontierei estice. Lucrarea *Fossatum Africae* a lui Jean Baradez, publicată în 1949, e bazată pe explorarea sa aeriană a Africii de nord și rămâne importantă pentru orice studiu al acestei regiuni.

În prezent, prospecțiunile terestre și aeriene sunt completate de teledetecție, în principal de investigații geofizice. Progresul înregistrat de tehnologia informației a facilitat foarte mult munca de documentare și cartografiere.

Cooperarea internațională în privința frontierelor romane a început în secolul al XIX-lea. În 1949, a fost inițiat Congresul Internațional de Studii asupra Frontierelor Romane, care s-a desfășurat de-atunci în mod regulat în diferite țări. Azi, cercetarea frontierelor Imperiului Roman aduce împreună oameni de știință din întreaga lume. La al 24-lea Congres, desfășurat în 2018 în Serbia, au participat 360 de cercetători din 28 de țări.

59. Geophysical survey of the fort and civil settlement at Maryport (UK)

Investigație geofizică a castrului și a așezării civile de la Maryport (Marea Britanie)

Protection and presentation of frontiers

The survey, excavation and recording of archaeological sites are but one part of the story. From the very beginning of excavation in the late nineteenth century, visitors wanted to see the remains which had been uncovered. Often, such archaeological sites were left open and unprotected. Archaeologists removed the valuable finds to museums, but visitors also wanted their own souvenirs and as a result some sites practically disappeared.

The same years saw the first steps towards protecting ancient monuments. Country after country passed legislation to secure the future of their heritage. Agriculture had long threatened the survival of archaeological remains; now industry and its infrastructure competed with its destructive power. Vast economical developments everywhere gradually

Protejarea și prezentarea frontierelor

Prospectarea, excavarea și înregistrarea siturilor arheologice nu este decât o parte din poveste. Chiar de la debutul săpăturilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea, vizitatorii au dorit să vadă ruinele dezgropate. De multe ori, astfel de situri arheologice au fost lăsate descoperite și neprotejate. Arheologii au extras descoperirile valoroase pentru muzee, dar și vizitatorii doreau să aibă propriile suveniruri și din această cauză unele situri au dispărut pur și simplu.

În aceeași perioadă s-au făcut primii pași pentru protejarea monumentelor antice. Fiecare țară, la rândul ei, a elaborat o legislație pentru a asigura viitorul patrimoniului său. Supraviețuirea vestigiilor arheologice a fost pentru multă vreme amenințată de agricultură. Acum, industria și infrastructura au început să o concureze în ceea ce privește

60. Aquincum museum in Budapest (Hungary) founded in 1894

Muzeul Aquincum din Budapesta (Ungaria), fondat în 1894

61. Roman stone monuments and inscriptions in Osijek Museum (Croatia)

Monumente și inscripții romane de piatră în muzeul din Osijek (Croația)

changed the face of archaeology, leading to large and complex rescue excavations.

The needs of increasing numbers of visitors required to be met. Military sites were laid out for public inspection; museums were built to house the large collections of artefacts, and, in time, other facilities were provided, such as archaeological parks, many containing reconstructions, and reaching out to involve the public by means of re-enactment and Roman military displays.

capacitatea distructivă. Vastele programe de dezvoltare economică de pretutindeni s-au schimbat în timp fața arheologiei, ducând la săpături de salvare ample și complexe.

Au trebuit atrași cât mai mulți vizitatori. Siturile militare au fost amenajate pentru public, iar muzee au fost construite pentru a adăposti marile colecții de obiecte. În timp, au fost furnizate și alte facilități, cum ar fi parcurile arheologice, multe cuprinzând reconstrucții și încercând să implice publicul prin reconstituiri istorice (re-enactment) și demonstrații militare romane.

62. Tourism is not a modern phenomenon. This bowl was probably made as a souvenir of Hadrian's Wall (UK) in the 2nd century

Turismul nu este un fenomen modern. Acest bol este probabil un сувенир de pe Zidul lui Hadrian (Marea Britanie), datat la mijlocul secolului II p.Chr.

Future perspectives

Today's world offers many challenges. Roman frontiers defined a single state, albeit one which no longer exists. The very commonality of Roman frontiers demands that they are treated as a single monument. Roman frontiers are the joy of the aficionado of cultural tourism – here is one great cultural route running right round the Roman empire, offering not just different sites but a wide range of landscape and scenery.

Protection is still a complex issue in the face of our modern society and its demands. Archaeological investigation is an increasingly complex operation requiring more resources. Visitors have high expectations, fuelled by television and other media presentations. To create and manage a single large monument such as the Frontiers of the Roman Empire demands a management philosophy in which the different parts of the frontier complex are treated holistically while respecting local traditions and practices: this is a considerable challenge as well as a great opportunity for international co-operation.

It is clear that the protection and enhancement of our common heritage requires much energy and tolerance, between the scientific community and administrators, at every level from the local to the international.

Perspective de viitor

Ziua de azi ne întâmpină cu numeroase provocări. Frontierele romane au definit un singur stat, care în prezent nu mai există. Caracteristicile comune ale frontierelor romane impun tratarea lor ca un singur monument. Frontierele romane constituie bucuria împătimitilor turismului cultural – avem aici o mare rută culturală care înconjoară Imperiul Roman, prezentând nu doar situri, ci și o mare varietate de peisaje și priveliști.

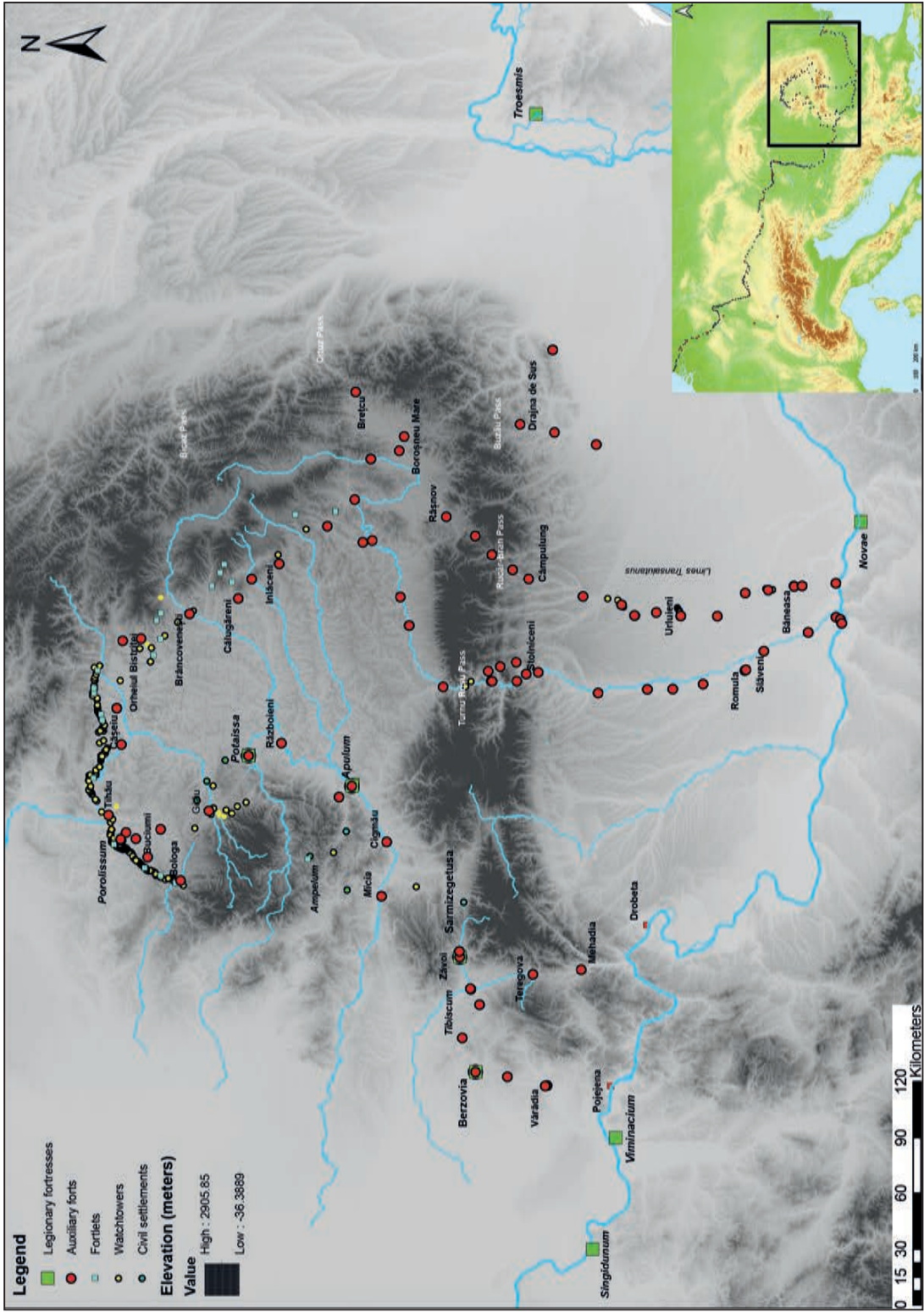
Protecția a rămas o problemă complexă în fața societății noastre moderne și a nevoilor ei. Investiția arheologică a devenit o operațiune din ce în ce mai complexă, necesitând mai multe resurse. Vizitatorii au așteptări mari, alimentate de televiziune și de alte mijloace media. Pentru a crea și gestiona un monument de o asemenea amploare ca Frontierele Imperiului Roman este nevoie de o filosofie de management în care părțile diferite ale complexului frontierei să fie tratate ca un tot, în același timp respectând tradițiile și practicile locale. Aceasta este o provocare imensă, dar și o mare oportunitate de cooperare internațională.

Este clar că protejarea și promovarea patrimoniului nostru cultural comun necesită multă energie și toleranță între comunitățile științifice și administratori, la fiecare nivel, de la cel local la cel internațional.

63. The 3 genii at Housesteads wear the cucullatus, a long, hooded cloak, appropriate protective clothing

Trei genii de la Housesteads purtând *cucullatus*, o mantie lungă cu glugă, o îmbrăcăminte de protecție adecvată

64. Map of Dacia
Harta Daciei

THE ROMAN FRONTIERS OF DACIA

The context of the conquest of Dacia

The conquest of Dacia was considered one of the most important Roman military operations after the Civil Wars and both ancient and modern historians have explained the reason. The Dacians, along with the Parthians, from the beginning of the Empire are mentioned as the most important Roman foe, with some 150,000 soldiers needed to ensure their defeat.

The area of the Lower Danube was one of permanent conflict for a long time, due to multiple population movements, from Dacians and Getae to Celts, Greeks, Germanics, various Asian peoples, Slavs, Bulgarians, etc. The list of conflicts between Dacians and Romans is not long, but it starts in the 2nd century BCE. Caesar had serious plans to deal with the Dacians; the conflicts eventually ended under the reigns of Domitian and Trajan.

Pannonia and Moesia were created west and south of the Danube in 9 and 15, respectively, and after about five years, certain Iranian tribes, the Sarmatian *azyges*, moved from the east into the area between the Tisza and the Danube (the Great Hungarian Plain), with Romans agreement.

The Dacians, 'an untrustworthy people' according to Tacitus (*Historiae*, III, 46, 2), undertook five military campaigns south of the Danube and in Dobrogea, prior to the reign of Domitian, four of them at the beginning of the 1st century and a much better planned last one in 69. In 84, when the Dacians under Duras-Diurpaneus attacked south of the Danube, the Romans unsuccessfully tried to strike back. This is the context for the Dacian throne being taken by Decebalus. In 89 the Romans gained a victory at *Tapae*, north of the Danube, and peace was agreed, the terms favouring the Dacians, who became clients of Rome and received benefits, such as subsidies. This peace was seen as a failure by some Romans, though modern perception may be influenced by Trajan's later propaganda. After his assassination, Domitian was subjected to *damnatio memoriae* and all his actions were discredited and minimized.

FRONTIERELE ROMANE ALE DACIEI

Premisele cuceririi Daciei

Cucerirea Daciei a fost considerată una dintre cele mai importante operațiuni militare romane alături de războaiele civile, fapt explicat în istoriografiile moderne și antice. Dacii, alături de parți, sunt percepuți ca cei mai importanți inamici încă de la începutul Imperiului Roman, ca dovadă cei 150.000 de soldați mobilizați pentru înfrângerea lor.

Zona Dunării de Jos a fost una de conflicte permanente pentru o lungă perioadă, datorită numeroaselor mișcări de populații, din zonă de la daci-geți, la celți, greci, germanici, asiatici (numeroase ramuri), slavii, bulgari etc. Lista conflictelor dintre daci și romani nu e lungă, dar începe deja din sec. II a.Chr., cele mai serioase planuri de a-i liniști pe daci avându-le pe Caesar, conflicte fiind tranșate abia sub Domitian și Traian.

Pannonia și Moesia sunt provincii romane create la vest și la sud de Dunăre în 9, respectiv în 15 p.Chr., iar după vreo 5 ani, neamuri iraniene, sarmații iazigi, sunt mutate din est în spațiul dintre Tisa și Dunăre ("Câmpia Panoniei"), romanii stabilind cu ei tratate de alianță.

Dacii, un "neam niciodată cu credință", potrivit lui Tacitus (*Historiae*, III, 46, 2), au, până la războaiele din timpul lui Domitian, cinci campanii militare la sud de Dunăre și în Dobrogea, patru la început de secol I p.Chr. și una, mai bine planificată, în 69 p.Chr. În 84 p.Chr., când dacii sunt conduși de predecesorul lui Decebal, Duras-Diurpaneus, romanii încearcă să riposteze. Acesta este contextul în care Decebal preia tronul dacic. După victoria romanilor de la nord de Dunăre (*Tapae*) este încheiată pacea (89 p.Chr.), dacii redevenind "clienți" ai romanilor, primind suficient de multe favoruri, între altele subsidii. Unii contemporani, poate și datorită propagandei lui Traian, au văzut în această pace un eșec al romanilor. Domitian a suferit, însă, *damnatio memoriae*, prin urmare trebuia discreditat, iar actele lui uitate sau minimalizate.

Cu certitudine, conflictele din timpul lui Domitian au fost intense, iar victoria romanilor foarte importantă. Totuși, Domitian refuză titlul de *Dacicus*, deși

65. The construction of Trajan's Markets was part of Trajan's Forum building project. The inscription on the Column states that its top indicates the height of the hill that was demolished to create the Forum. Trajan's Markets rise to the height of the top of the Column

Construirea Pieței lui Traian a făcut parte din programul de construire al Forului lui Traian. În inscripția de pe Columnă se precizează că înălțimea ei este aceeași cu a dealului excavat pentru a face loc Forului. Înălțimea structurilor din Piață este la fel cu a Columnei

There is no doubt that the conflicts during Domitian's reign were extremely serious, and the victory of the Romans very important. Even though Domitian refused to take the title of *Dacicus*, there is ample evidence that his victory was celebrated at the time. Domitian's building projects in Rome mirrored those of Augustus. His *Forum Magnum* was left unfinished when he was assassinated, and then was partly overlain by the forum of Trajan. Tens of high-quality statues of Dacians were reused in Trajan's projects, including the 82 colossal statues in Trajan's forum and other parts of Rome. The famous 'Dacian frieze' and other statues of Dacians reused at the Arch of Constantine are, apparently, from the time of Domitian. From the same period seem to come another series of unfinished large-scale statues of Dacians abandoned in quarries of Asia Minor. Numerous coins were issued early in Trajan's reign on which representations of Dacian weapons appear, some

există numeroase dovezi ale celebrării victoriei asupra dacilor. Proiectele arhitectonice ale lui Domitian erau similare cu cele ale lui Augustus, forul lui Traian suprapunând *Forum Magnum* al lui Domitian, neterminat atunci când acesta a fost asasinat. Zeci de fragmente de statui de daci, de o rară calitate, au fost refolosite la proiectele lui Traian, inclusiv cele 82 de statui colosale din forul lui Traian sau din alte părți ale Romei. Celebra "Dacian frieze" și alte statui de daci refolosite la Arcul lui Constantin datează, se pare, din timpul lui Domitian. Din aceeași perioadă pare să provină și o altă serie de statui de daci, de mari dimensiuni, neterminate și abandonate în cariere din Asia Mică. Numeroase monede pe care apar reprezentări de arme dacice, unele sugerând personificarea Dunării și a Daciei, sunt emise la începutul domniei lui Traian. Una dintre scenele de pe Columna lui Traian îi arată pe romani încărcând pe samare prada de la daci. Cu aceasta a construit Traian și forul de la

66. The 'Dacian frieze' on the Arch of Constantine
 „Friza dacică” de pe Arcul lui Constantin

suggesting the personification of the Danube and of Dacia. One of the scenes of the Trajan's Column is displaying Roman soldiers loading booties on pack-saddles. With these spoils Trajan has built the forum of Rome, and many other constructions, together with the gifts and the spectacles offered to the Romans. According to the news from Crito, Trajan's personal physician, passed on to us by a Byzantine writer, Ioannes Lydus, the booty ...it was beyond imagination', estimated at 500.000 Roman librae of Gold and a double quantity of Silver, equivalent to c. 165.000 kg of Gold and 330.000 kg of Silver.

Roma, și multe altele construcții, alături de darurile și spectacolele oferite romanilor. După știrea pe care o avem de la medicul său, Crito, păstrată la scriitorul bizantin Ioannes Lydus, "prada ...depășea orice închipuire", fiind estimată la 500.000 de livre romane de aur și o cantitate dublă de argint, echivalent a c. 165.000 kg de aur și 330.000 kg de argint.

67. Colossal Dacian statues on the Arch of Constantine in Rome
 Statui colosale de daci de pe Arcul lui Constantin de la Roma

68. A Dacian head in the Vatican Museum
 Cap de dac din Muzeul Vatican

69. Coin with the personification of Dacia (103 – 111 C.E.)
 Monedă cu personificarea Daciei (103 – 111 p.Ch.)

70. Coin with the personification of the Danube (107 C.E.)
 Monedă cu personificarea Dunării (107 p.Ch.)

The invasion of Dacia

Trajan carefully prepared the springboard for the campaign which he launched in 101 into the territories north of the Danube. There were economic reasons, it was said, as he wanted to revoke the payment to Decebalus established by Domitian or before, but the most important reason was political, as the Dacians were growing powerful (Dio 68, 6.1). Accordingly, the Roman aggressively increased the level of deterrence, thus changing the *status quo* in the region.

The large invading force he assembled was mainly concentrated in Moesia Superior, with additional troops brought in from elsewhere, but few fortifications associated with this army have been identified.

The main invasion routes followed by the Romans must have been those later developed into the roads of the future province of Dacia. Fortifications in south-west Dacia and in north-west Wallachia date to this time but were abandoned in the late Trajanic period or under Hadrian. Other indirect evidence for the occupation of the territories north of the Danube after the first Dacian war are the title of *Dacicus* which Trajan took in 102, the statement of Cassius Dio that he left troops behind at *Zermizeghusa* and in other places (Dio 68,9.6,) and the construction of the bridge at Drobeta. Moreover, Decebalus requested before the second war, to have the land as far as Ister (Danube) returned in exchange for the Roman general Pompeius Longinus he had taken prisoner (Dio 68, 12.2).

During their advance towards the Dacian fortresses in the Șureanu Mountains, the Romans did not follow the valleys used by today's traffic but when the terrain became difficult he used the mountain ridges and passes instead. Yet, a fragment of Trajan's Commentaries (Priscian 6. 13, p. 682) reveals that, at the beginning of the war in the Spring of 101, the two main columns were marching across the open plain from Lederata to Berzovia and Aizis, probably starting at *Viminacium*. A fierce battle took place at *Tapae*. After that Trajan captured some Dacian fortresses, including one where he recovered the captured standards, weaponry and war machines of Domitian's general

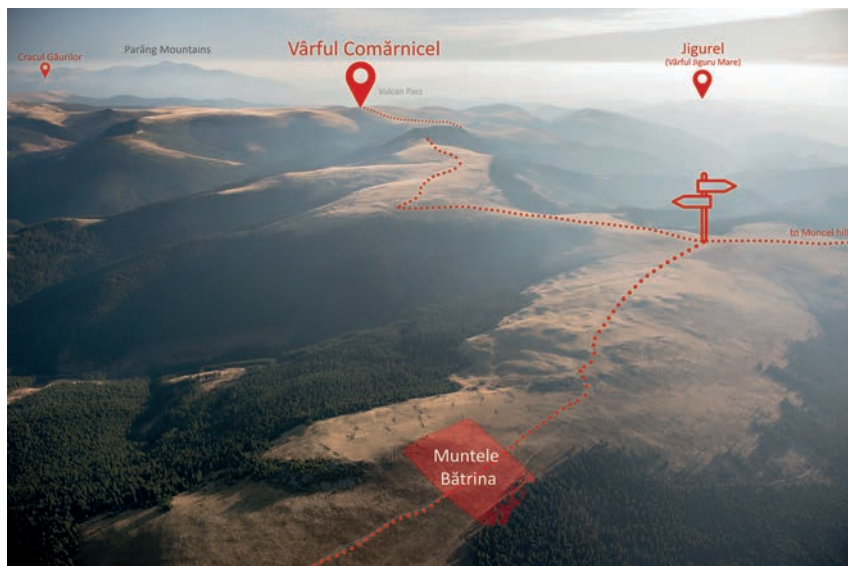
Cucerirea Daciei

Traian a făcut pregătiri intense pentru cucerirea teritoriilor de la nord de Dunăre. Se spune că din motive economice, dorindu-și să anuleze subsidiile către Decebal, stabilite de către Domitian sau înainte, dar cel mai important factor a fost cel politic, dacii devenind periculoși (Dio 68, 6.1). Drept consecință, romanii fac eforturi de descurajare a acestora prin metode agresive, fără îndoială, schimbând *status quo*-ul din regiune.

Armata de cucerire, concentrată în Moesia Superior, a fost foarte mare, dar cunoaștem doar câteva dintre fortificațiile necesare să o cazeze, unele unități militare fiind aduse special pentru expediția dacică.

Cele mai importante rute de înaintare ale romanilor trebuie să fi fost arterele principale ale viitoarei provincii de la nord de Dunăre. Fortificațiile din sud-vestul extrem al Daciei și cele din nord-vestul Munteniei sunt datate doar sub Traian, fiind abandonate la sfârșitul domniei acestuia sau la începutul domniei lui Hadrian. Alte dovezi directe cu privire la ocuparea teritoriilor de la nord de Dunăre după primul război dacic sunt: preluarea în 102 p.Chr. a titlului de *Dacicus* de către Traian, afirmația lui Cassius Dio conform căreia au fost lăsate trupe la *Zermizeghusa* și în alte părți (68,9.6) și construirea podului de la Drobeta. Plus, solicitarea lui Decebal, de dinainte de al doilea război, de i se returna teritoriile până la Ister (Dunăre) în schimbul lui Longinus (Dio 68,12.2).

Romanii, în timpul înaintării lor înspre cetățile dacice din Munții Șureanu nu au urmat, acolo unde terenul devenea mai dificil, văile folosite în traficul de azi, ci crestele și pasurile montane. Cu toate acestea, un pasaj din Comentariile lui Traian (Priscian 6. 13, p. 682) ne arată că în primăvara lui 101 p.Chr., la începutul războiului, cele două coloane de marș principale au avansat dinspre Lederata înspre Berzovia și Aizis, în câmp deschis, probabil pornind de la *Viminacium*. O bătălie însemnată a avut loc la *Tapae*. Mai departe, Traian a cucerit câteva cetăți dacice, dintr-una recuperând stindardele, armele și mașinăriile de luptă pierdute de Cornelius Fuscus, un general prefectul pretoriului al lui Domitian. În același timp

71. The landscape of Parâng and Șureanu Mountains where the Roman marching camps are located

Peisaj din Munții Parâng și Șureanu unde sunt localizate caestre de marș romane

72. Trajan's Column
Columna lui Traian

Cornelius Fuscus. At the same time, the governor of Moesia Inferior, M. Laberius Maximus, captured Decebalus' sister in another stronghold (Cassius Dio 68, 9).

However, the reality must have been more complex than the facts revealed in the surviving texts or can be demonstrated archaeologically. So far, marching camps have only been identified in the mountains, with few exceptions located along the routes that the Romans must have followed along the mountain ridges east of the Jiu Valley. Pliny the Younger confirmed that Trajan boasted of his achievements, among them garrisoning troops in the mountains (*Pliny VIII.4*).

We know less from the scenes on Trajan's Column. The conquerors are rarely portrayed besieged or wounded, though Trajan is shown helping to give first aid to wounded soldiers. The drama of the wars is demonstrated in other scenes such as those where Dacians are depicted destroying their own fortifications. The scenes showing Romans cutting trees and building fortifications are numerous. However, no battlefields or fortifications have yet been investigated in detail. Impressive traces were noted by I. Martian at Cioclovina in the first half of the 20th century and described as '*remains of cyclopien walls*'.

gubernatorul Moesiei Inferior, M. Laberius Maximus o capturează pe sora lui Decebal, dintr-o altă cetate dacică (Cassius Dio 68, 9).

Cu siguranță, faptele trebuie să fi fost mai complexe, nu toate fiind descrise în textele antice care au supraviețuit, cum nu toate pot fi dovedite arheologic. Momentan, avem informații referitoare doar la caestrele de marș din munți, cu câteva excepții, de-a lungul rutelor pe care romanii trebuie să le fi urmat pe crestele montane de la est de Valea Jiului. Plinius cel Tânăr confirmă meritele pe care și le asumă Traian, între acestea pe acela de a lăsa garnizoane în munți (*Plin. VIII.4*).

Știm puține lucruri de pe Columna lui Traian. Cuceritorii sunt portretizați, uneori, sub asediu sau chiar răniți, însuși Traian ajutând la bandajarea rănilor. Dramatismul războaielor e ilustrat și în alte scene, de exemplu cele cu dacii care-și distrug propriile fortificații. Scenele în care romanii sunt înfățișați tăind copaci și ridicând fortificații sunt numeroase, dar niciun loc de bătălie sau vreo fortificație nu au fost cercetate în detaliu. Urme impresionante sunt cele menționate la Cioclovina, unde I. Martian observă în prima jumătate a sec. al XX-lea existența unor "rămășițe ale unor ziduri ciclopiene".

73. Scene on the Trajan's Column with soldiers cutting trees and erecting forts

Scenă de pe Columna lui Traian reprezentând soldați care taie copaci și construiesc caste

The marching camps are built at high altitudes, generally positioned on a gentle slope. They are usually rectangular in shape and, for a marching army, of medium to small size (4–7 ha), no doubt due to the morphology of the terrain they had to follow, at altitudes of 1000–2000 m.

In the three years, 102–105, between the two wars, some of the Dacian citadels (e.g. Grădiștea Muncelului and Căpâlna) were occupied by Roman soldiers. Evidence of construction and reconstruction occurs at both fortresses with Roman finds at the former, the most important being building stone bearing the names of three or four legions. However, specialists have yet to agree on the precise date of these events. The plan of the fortress at Grădiștea Muncelului is unusual for both Dacians and Romans. Furthermore, new discoveries in the Buzău Pass indicate that the Romans also moved against Dacian fortresses in south-east Transylvania.

To conclude, the evidence confirms a military presence south and south-west of the Carpathian Mountains between the wars. These territories were not abandoned after the first Dacian war, as has been suggested for some forts, such as Sarmizegetusa

74. Dacian earthworks at Cioclovina-Ponorici

Valurile de pământ dacice de la Cioclovina-Ponorici

Fortificațiile de marș sunt localizate pe înălțimi, de regulă pe o pantă ușoară. În general, au o formă rectangulară, pentru niște caste de marș fiind de dimensiuni medii înspre mici (4–7 ha), dar nu trebuie să uităm aspectul morfologic al peisajului în care au trebuit să se deplaseze, la înălțimi de 1000–2000 m.

Între războaie fortificațiile dacice (ex. Grădiștea Muncelului și Căpâlna) au fost ocupate de forțele militare romane. Avem dovezi clare de construcții și reconstrucții din ambele cetăți, și numeroase descoperiri romane în prima, cele mai importante fiind blocurile de construcție cu numele a trei sau patru legiuni. Totuși, specialiștii nu sunt de acord în unanimitate în ce privește cronologia evenimentelor. Planul cetății de la Grădiștea Muncelului e neobișnuit atât pentru o fortificație dacică, cât și pentru una romană.

Alte descoperiri noi din Pasul Buzău indică, de asemenea, faptul că romanii au înaintat și înspre alte cetăți dacice, în acest caz din sud-estul Transilvaniei.

Concluzionând, datele confirmă prezența militară romană la sud-vest și la sud de Munții Carpați între războaie. Aceste teritorii nu au fost abandonate imediat după primul război, cum s-a presupus în legătură cu unele dintre ele: Sarmizegetusa și Căpâlna.

75. Marching camps in the Șureanu Mountains, Comărnicele
 Caste de marș din Munții Șureanu, Comărnicele

Regia and maybe Căpâlna. It is likely that some of the forts that the Romans occupied later within the province were initially built during the conquest period. Evidence for fortifications, either Roman or Dacian, are found also on the route to the main Dacian citadels through southern mountain passes.

The Dacians attacked the Roman forts in 105, thereby initiating the second Dacian war. The hastily rebuilt identified archaeologically in some Dacian fortresses may date from this period. Trajan's Column depicts the siege of Sarmizegetusa Regia, suggesting that the rest of the territory was indeed controlled by the Romans, though the Iazyges complained that Trajan did not return the land taken from them by Decebalus, thus indicating a short seizure of some south-western territory by the Dacians. The Dacian fortresses were reconquered in 105–106 and immediately after, at the latest in 108, the new province was formalised.

Cu siguranță, unele caste ocupate de către romani în timpul provinciei fuseseră, construite în timpul campaniilor de cucerire. Urme ale unor fortificații, romane sau dacice, sunt vizibile pe traseele înspre cetățile dacice importante, înaintarea făcându-se, după câte știm acum, prin pasurile montane de la sud.

Dacii ar fi atacat fortificațiile romane în 105 p.Chr., declanșând cel de-al doilea război. Reconstrucțiile sumare detectate arheologic în unele cetăți dacice pot data din această perioadă. Scenele de pe coloană înfățișează asediul Sarmizegetusei Regia, subînțelegându-se faptul că restul teritoriilor fuseseră într-adevăr controlate de romani, deși iazygii se plâng că Traian nu le-a returnat terenul luat de către Decebal, sugerându-se o scurtă ocupare a teritoriilor de sud-vest de către daci.

Cetățile dacice au fost recucerite în 105–106 p.Chr. și imediat după aceea, cel târziu în 108 noua provincie a fost organizată.

How far had the Romans advance towards the north, east and west and how much of their own territory the Dacians retained between the two wars is hard to tell. It used to be believed that their territory was reduced to Transylvania. Yet the Romans advanced further, deep into Moldova, along the Siret River, at Galați-Barboși, and as far as the Dacian fortresses of Bâtca Doamnei, Cozila and Piatra Șoimului, also occupying southern Bessarabia and the northern shore of the Black Sea, including Orlovka (Cahul) and Novoselskoe (Satu Nou). In the north-west, the Romans apparently reached as far as Satu-Mare and perhaps beyond. All Dacian fortresses still in use were now abandoned.

Cât de mult au înaintat romanii înspre nord, est sau vest și cât de mult din teritoriu a rămas controlat de către daci între cele două războaie este greu de spus. S-a presupus că acest areal s-a rezumat la Transilvania, deși romanii ajung în regiuni îndepărtate, până adânc în Moldova, pe Siret, la Galați-Barboși, sau până la cetățile de la Bâtca Doamnei, Cozila sau Piatra Șoimului, ocupând și sudul Basarabiei și țărmul nordic al Mării Negre, ajungând până la Orlovka (Cahul) și Novoselskoe (Satu Nou). În nord romanii ajung, pare-se, până în zona Satu-Mare.

Toate cetățile dacice care mai funcționau vor înceta să existe.

76. Legionary building stones at Grădiștea Muncelului
Blocuri de construcție legionare de la Grădiștea Muncelului

77. The fortifications of Grădiștea Muncelului
Fortificația de la Grădiștea Muncelului

DACIA

The province of Dacia had a relatively short life being abandoned due to economic and strategic reasons in the 260s. It was heavily militarized and therefore the role of the army was crucial in its development and life.

The Roman frontier in Dacia combined several elements, each relating to the landscape: there were riverain and mountain borders, some supplemented by linear barriers, and all connected by roads. Everywhere, the complex system of the border consisted primarily of a network of watch-towers, smaller or larger forts and artificial earthen ramparts or stone walls. Their main purpose was to control and supervise population movements, but they represented the most important symbols of Rome's power.

The fortified frontiers of Dacia, as in other provinces, encompassed the most fertile territories, necessary for the supply of a large army. In addition, the areas richest in mineral deposits were incorporated, including the gold-mining area of the Apuseni Carpathians, and the areas rich in surface saline deposits.

The border line and the location of the fortifications in northern and eastern Transylvania was determined by the salt quarries used today at Rupea, Sînpaul, Odorheiu Secuiesc, Praid, Sovata, Bistrița, Beclean and Dej. The fortresses at Apulum and Potaissa lay close to the gold-mining area with the latter also close to important salt deposits. The next most important fort in the province, that of the *ala milliarum* at Războieni, was placed beside the Ocna Mureș salt mine.

Other forts were positioned along the most important trade or military routes. Auxiliary forts formed the core of military deployment in the frontier provinces. As a rule they were located one day apart, about 25–30 km. However, this distance was affected by the topography, the important communication routes and the strategic situation beyond the frontier.

In the western part of Dacia, the forts lay along main roads, though with a less dense distribution

DACIA

Dacia a fost creată și nu după mult timp abandonată din motive strategice și economice. A fost o provincie puternic militarizată, prin urmare rolul armatei a fost crucial.

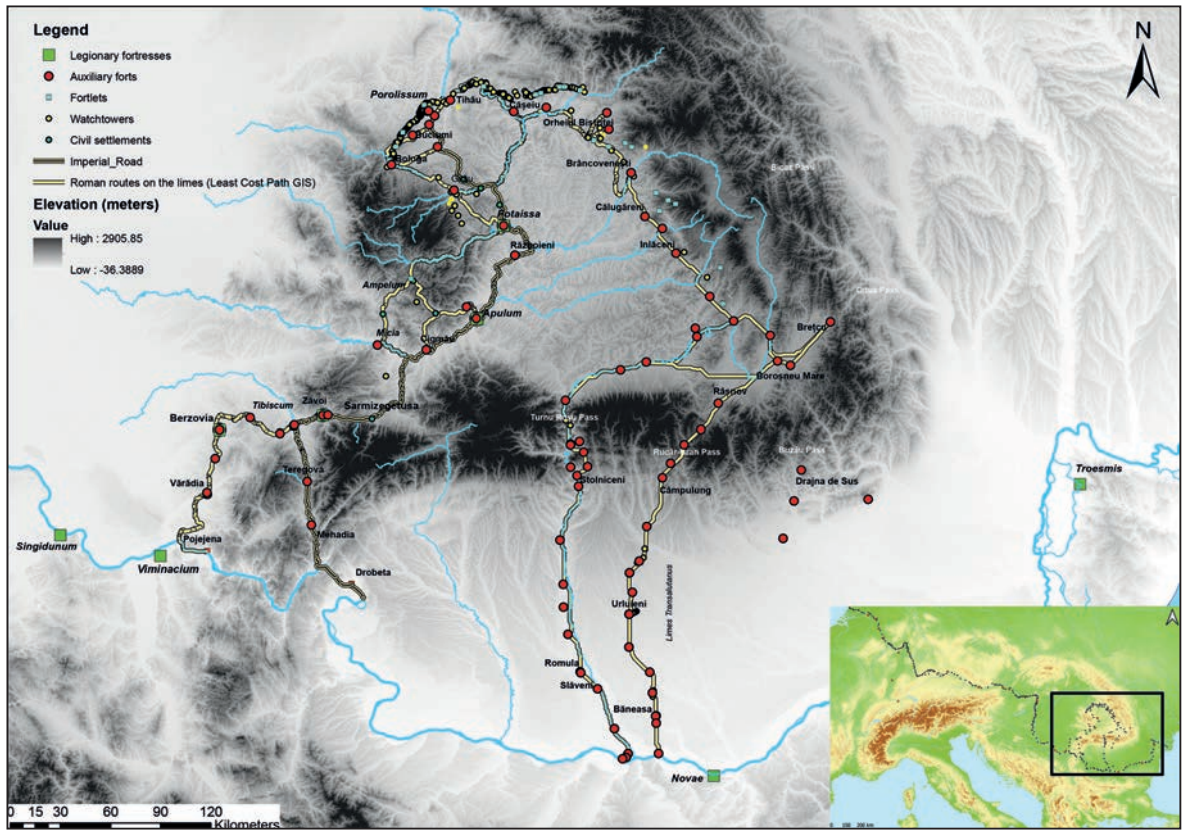
Granița romană a Daciei combină mai multe sisteme de graniță în funcție de peisaj: granițe riverane, montane, unele fiind descrise de drumuri, altele, de bariere artificiale. Ca peste tot, sistemul complex al graniței e format în primul rând dintr-o rețea de turnuri de semnalizare, fortificații mai mici sau mai mari și baraje artificiale de pământ sau de piatră. Scopul principal era să se controleze și să se supravegheze mișcările de populații, fortificațiile fiind cele mai importante simboluri ale puterii Romei.

Frontierele fortificate din Dacia, în mod similar cu cele din alte provincii, înglobează teritoriile cele mai fertile, necesare pentru aprovizionarea unei armate numeroase. În plus, sunt încorporate zonele cele mai bogate în zăcăminte, cum e zona auriferă a Carpaților Apuseni, dar și zonele cele mai bogate în zăcăminte saline de suprafață.

Linia graniței din nordul și din estul Transilvaniei, compusă din cele mai importante fortificații, este foarte aproape de carierele de sare folosite azi (Rupea, Sînpaul, Odorheiu Secuiesc, Praid, Sovata, Bistrița, Beclean sau Dej), încorporându-le. Castele legionare de la *Apulum* și *Potaissa* sunt localizate în apropiere de zona auriferă respectiv, în imediata proximitate a unor importante zăcăminte de sare. La fel și următorul castru ca importanță din provincie, cel al *ala milliarum* de la Războieni, situat foarte aproape de Salina Ocna Mureș.

Alte caste sunt situate, după cum am văzut, pe cele mai importante rute comerciale sau de migrații. Castele auxiliare formează baza sistemului militar al provinciilor de graniță. Sunt localizate, de regulă, la o zi de marș distanță unele față de celelalte, c. 25–30 km. Or, această distanță nu era atât de strictă, peisajul, căile de comunicare importante și *status quo*-ul din fața granițelor fiind determinante.

În vestul Daciei fortificațiile se înșiră de-a lungul drumurilor importante și, mai puțin, în interiorul

78. The main routes and fortifications of the Dacian limes

Principalele drumuri și fortificații ale limesului dacic (Least Cost Path în GIS)

than elsewhere. South of Sarmizegetusa and Tibiscum, from Pojejena and Drobeta/ Dierna, respectively, the forts are 20–30 km apart as the crow flies. So far only one legionary fortress, that at Berzovia, is known along this line, occupied only during the reign of Trajan. From Tibiscum to Micia, 70 km to the north-east as the crow flies, the road must have bypassed the Poiana Ruscă Mountains, either to the west or the south. The latter option is more probable as *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* is on this route.

After Trajan's reign the forts and the roads in south-western Dacia were abandoned. The main communication artery remained the one running north from Dierna/Drobeta on the Timiș – Cerna corridor to Tibiscum. We have the most complex overlap of forts here, Tibiscum being an important communication node. From here, Sarmizegetusa was just

provinciei, aici tot pe rutele importante. Până la Sarmizegetusa, pe ambele drumuri sud-nord paralele care ajung la *Tibiscum*, de la Pojejena, respectiv *Drobeta/Dierna*, castrulele sunt poziționate unele față de celelalte la 20–30 km distanță în linie dreaptă. Până aici doar un castru legionar, cel de la Berzovia, este intercalat, acesta funcționând numai în timpul lui Traian. De la *Tibiscum* până la *Micia*, cu o distanță înspre nord-est de 70 de km în linie dreaptă, drumul trebuie să fi ocolit Munții Poiana Ruscă, fie pe la vest, fie pe la sud. Mai probabilă e ultima variantă, pe acest traseu aflându-se *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

După Traian drumul și castrulele din extrema de sud-vest erau deja părăsite. Artera principală de comunicare rămâne cea care pornea de la *Dierna/Drobeta*, pe culoarul Timiș-Cerna și ajungea la *Tibiscum*. Aici avem cea mai complexă suprapunere de castrule, fiind

79 The modern landscape of *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*
Ulpia Traiana Sarmizegetusa, peisajul modern

80. The fort of *Tibiscum*
Castrul de la *Tibiscum*

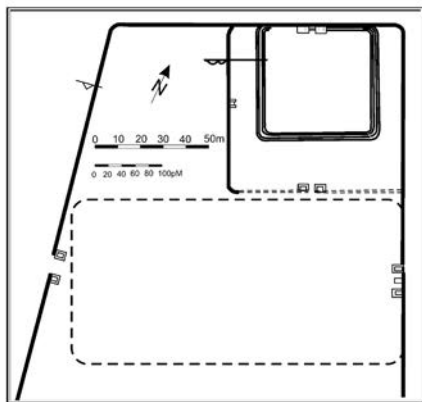
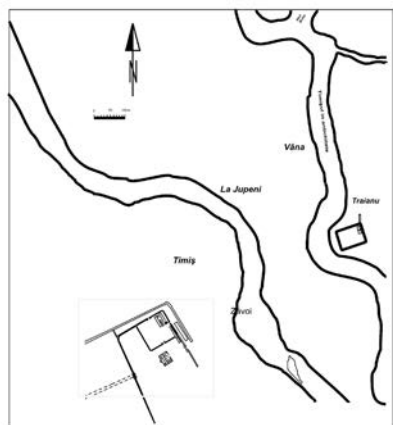
81. The fort of *Drobeta*
Castrul de la *Drobeta*

82. The fort of *Micia*
Castrul de la *Micia*

c. 50 km to the east, and halfway between there was a legionary fortress at Zăvoi with another small fort nearby at Voislova. The latter was apparently associated with the adjacent marble quarries and probably dated after the middle of the 2nd century. From Sarmizegetusa the imperial road, at the same time the boundary of the province, continued northwards for 130 km to Micia the next important point. Thence the road passed through the most important civil settlements at Apulum, Potaissa and Napoca en route to Porolissum. Only at the first two were there legionary fortresses, Potaissa not being built until the Marcomannic wars of the 170s.

un vorba despre nod de comunicare important. De aici până la Sarmizegetusa nu mai era mult înspre est (c. 50 km), iar la mijlocul distanței cunoaștem lacunar un alt castru legionar, cel de la Zăvoi, și o altă mică fortificație în apropiere, la Voislova. Ultima avea, se pare, legătură cu exploatarea de marmură din apropiere, fiind construit, probabil, după mijlocul secolului al II-lea. De la Sarmizegetusa drumul imperial, în același timp granița provinciei, continuă înspre nord, distanța de 130 km până la următorul punct important, Micia, fiind considerabilă. Apoi, drumul trece prin cele mai importante așezări civile de la *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca* și *Porolissum*. Doar în primele două avem și castru legionare, la *Potaissa* construit mai târziu, în contextul războaielor marcomanice de după mijlocul secolului al II-lea.

83. Plan of the fort of *Tibiscum*
Planul castrului de la *Tibiscum*

84. The fortress of *Apulum*
Castrul legionar de la *Apulum*

85. The fortress of *Potaissa*
Castrul legionar de la *Potaissa*

86. The fort and settlement at *Porolissum*
Castrul auxiliar și așezarea de la *Porolissum*

The Mureş Valley was an important trade route to Pannonia and it is no coincidence that there are several Roman discoveries along it beyond what we consider the western frontier of the province. Apart from Apulum, the most important settlement in the Mureş Valley, and indeed in Dacia, was the fort and harbour at Micia, near Deva. Parallel to the Mureş there must have been a road, its existence confirmed by the discovery of a Roman milestone recording the distance between Micia and Apulum (IDR III / 3, 50). The territory north of Micia as far as the Arieş Valley was controlled by the Romans as here there were the most important metal deposits of Dacia. The existence of small forts, but also of important settlements, Ampelum/Zlatna becoming a municipium under Septimius Severus, indicates the military and administrative control of the area, though not from the beginning of the province. There was also a customs station here, emphasizing that the territory belonged to the imperial treasury.

Valea Mureşului era, cu siguranță, o rută comercială importantă înspre Pannonia, nu întâmplător de-a lungul ei existând mai multe descoperiri romane, în afara a ceea ce noi considerăm granița vestică.

În afară de *Apulum*, cea mai importantă așezare de-a lungul Mureşului și din Dacia, în același timp castru și port, era cea de la *Micia*, de lângă Deva. Paralel cu Mureşul trebuie să fi fost și un drum, existența sa fiind confirmată de descoperirea unei borne kilometrice romane de unde aflăm distanța între *Micia* și *Apulum* (IDR III/3, 50). Teritoriul de la nord de *Micia* până la Valea Arieşului era, de asemenea, controlat de romani, aici aflându-se cele mai importante zăcăminte de metal ale Daciei. Existența micilor fortificații, dar și a unor așezări importante, *Ampelum* (Zlatna) fiind asociată unui *municipium* în timpul lui Septimius Severus, indică, fără îndoială, controlul militar și administrativ al zonei, dar nu chiar de la începutul provinciei. Aici era și o stație vamală, controlând un teritoriu al fiscoșului imperial.

87. The landscape of the settlement at *Ampelum*

Peisajul așezării de la *Ampelum*

88. The landscape of the settlement at *Alburnus Maior*

Peisajul aşezării de la *Alburnus Maior*

89. One of the Roman wax tablets discovered in the mine shafts of *Alburnus Maior* (20.06.162 CE)

Una dintre tăblițele cerate descoperite în galeriile romane de la *Alburnus Maior* (20.06.162 p.Chr.)

Some small forts served as outposts guarding quarries or mineral deposits in territory controlled and colonized by the Romans. Examples are the small forts at Ighiu, Trâmpoiele and Abrud, all close to the roads that connected the most important settlements in the gold-mining area of Apulum, Ampelum and Alburnus Maior.

From Micia the intervals between the forts are longer, with averages of about 40 km. The most important are the fortresses at Apulum/Alba-Iulia and later at Potaissa/Turda. From here, the road must have split, with the most important transect leading to Napoca and the other to Gilău to the north-west and thence to Bologa about 45 km distant.

To the north-west of Bologa is the densest deployment of auxiliary forts protecting the north-western and northern sector of the Roman frontier; they are also the best known in Dacia. Four forts are clustered, at distances of 10–15 km apart, near the busy access point in and out of the province at Porolissum. Also in this area, due to the topography, are most of the Roman watch-towers, most fortlets and most linear barriers.

90. The landscape of Bologna fort
Peisajul castrului de la Bologna

Unele mici fortificații, care au legătură cu cariere sau zăcăminte, sunt un soi de avanposturi, deși teritoriul era controlat și colonizat de coloniștii romani. Așa sunt micile fortificații de la Ighiu, Trâmpoiele și Abrud, toate în apropiere de căile rutiere care făceau legătura dintre cele mai importante localități din zona auriferă (*Apulum*, *Ampelum* și *Alburnus Maior*).

De la Micia intervalele dintre caestre sunt ceva mai mari, cu medii de c. 40 de km, cele mai importante fiind cele legionare de la Alba-Iulia (*Apulum*) și, mai târziu, de la Turda (*Potaissa*). De aici, drumul trebuie să se fi ramificat, cu cea mai importantă arteră înspre *Napoca*, iar cealaltă înspre nord-vest, până la Gilău, la vest de *Napoca*. Cea din urmă trebuie să fi constituit drumul limesului, de aici până la Bologna măsurând c. 45 km.

De la Bologna înspre nord avem cele mai multe și cel mai bine cunoscute caestre auxiliare, sectorul de nord-vest și de nord al graniței romane fiind cel mai bine fortificat. Patru caestre sunt concentrate, la distanțe de 10–15 km unele

91. The landscape of the north-western *limes* in the Meseș Mountains

Peisajul graniței romane de nord-vest, M-ții Meseș

The location of the fortresses and the key forts at Tibiscum, Micia and Porolissum show that this was the main north-south axis of Dacia. The major civil settlements also developed, with few exceptions, along this road, including an important centre at Ampelum/Zlatna, probably the main settlement in the gold-mining zone, and in south-east Dacia the important fort at Romula on the river Olt.

East of Porolissum the structure of the frontier was broadly similar with the auxiliary forts being located about 10 km behind the network of towers slightly more than on north-western frontier. Continuing eastwards, the northern border of Dacia was an area with high hills on which the towers were cleverly placed while the forts lay in the valleys behind, where there were easy access roads to and from Barbaricum. Fortlets were placed on the routes across the border, sometimes structurally connected to the linear barriers.

92. The landscape of Romula, with the known Roman structures marked

Peisajul Romulei cu marcarea structurilor romane cunoscute

față de celelalte, în apropiere de accesul cel mai folosit în și dinspre provincie, de la *Porolissum*. Tot în această zonă vor fi poziționate cele mai multe turnuri de semnalizare romane, datorită reliefului, cele mai multe fortificații de mai mici dimensiuni și cele mai multe bariere artificiale.

Amplasarea castrelor legionare și a celor mai importante castre auxiliare de la *Tibiscum*, *Micia* și *Porolissum*, ne arată că aceasta era axa nord-sud principală a Daciei. Tot de-a lungul acestui drum se dezvoltă așezările civile cu cele mai mari dimensiuni, cu puține excepții. Între ele este localizat un centru civil important la *Ampelum* (Zlatna), așezarea din zona auriferă cu cel mai important rol, iar în sud-estul Daciei, pe Olt, la *Romula*, ultimul și un centru militar deosebit.

Structura graniței rămâne similară la est de *Porolissum*, castrele auxiliare fiind localizate puțin în spatele rețelei de turnuri, de această dată cu distanțe mai mari, față de granița de nord-vest, de c. 10 km. De aici, înspre est, putem vorbi despre granița de nord a Daciei, o zonă cu dealuri înalte pe care sunt amplasate, inteligent, turnurile, în văi fiind localizate castrele auxiliare, acolo unde existau căi de acces facile dinspre și înspre *Barbaricum*. Pe traseele care traversau granița au fost construite fortificații de mai mici dimensiuni, amplasate direct pe linia graniței, uneori integrate în barierele artificiale.

93. The watch-tower at Ibănești

Turnul de semnalizare de la Ibănești

94. The fortlets at Brebi adjacent to the earthen rampart

Castrele de la Brebi adiacente valului de pământ

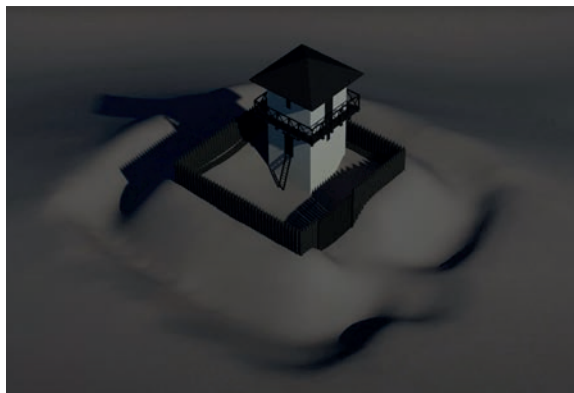

The border in eastern Transylvania is similar to the northern sector, with the mountainous terrain creating some differences such as the wider spacing of the watch-towers. It is interesting how some watch-towers, if Roman, were located behind the two forts at Livezile and Orheiul Bistriței on the north-eastern corner of Dacia. Travel between these two forts was only possible via a bypass to the south-west through the area where the towers stood.

The volcanic massifs of the Eastern Carpathians made it unnecessary to locate forts there. Instead, they lie to the west separated by the strip of the Transylvania's Subcarpathian hills. The forts were approximately 25–30 km apart, with exceptions in the approaches to the two most important mountain passes, the Bicaz Gorge and the Oituz Pass. At the former, three forts were located about 15 km apart, up to 60 km from the entrance to the pass, with the Gurghiului Mountains and the Giurgeu Depression in between. The few known towers and fortlets are in areas where closer surveillance was needed, especially in front of the Călugăreni fort. The position of the fortlets is similar to those on the northern border, except for that at Ibănești, about 25 km from the fort at Brâncovenești, protecting an important route. The existence of two parallel lines of military installations in the Brâncovenești – Călugăreni sector has been postulated, the outer one of fortlets, located further from the auxiliary forts of the Inner line compared to the northern sector. The fortlets known so far in this

Granița din estul Transilvaniei este similară cu cea de nord, cu mici diferențe datorate peisajului montan de la est. Tot din aceste motive turnurile nu mai sunt la fel de dese. Este interesant cum o serie de turnuri apar, dacă sunt romane, în spatele celor două castre din colțul nord-estic al provinciei, de la Livezile și Orheiul Bistriței. Legătura directă între cele două fortificații se face doar printr-un ocol înspre sud-vest, exact prin zona în care sunt turnurile.

Masivele vulcanice de aici făceau inutilă localizarea castrelor în apropiere. Acestea sunt retrase la vest de fâșia Subcarpaților Transilvaniei. Fortificațiile sunt localizate tot la distanțe de c. 25–30 km în linie dreaptă, cu câteva excepții în zona celor două trecători montane mai importante, cea prin Cheile Bicazului și cea prin Pasul Oituz. În primul caz, trei fortificații sunt amplasate la distanțe de c. 15 km unele față de celealte, chiar dacă până la intrarea în Pasul Bicazului mai erau 60 de km, fiind intercalați Munții Gurghiului și Depresiunea Giurgeului. Puținele turnuri și micile fortificații cunoscute sunt în zone în care era necesară o supraveghere mai atentă, în special în fața castrului de la Călugăreni. Poziția burgusurilor e similară cu a celor de pe granița de nord, cu excepția burgusului de la Ibănești, care era la o distanță de c. 25 km de castrul de la Brâncovenești, pe o rută importantă. De aceea, s-a presupus existența în sectorul Brâncovenești – Călugăreni a două linii paralele, cea exterioară fiind formată din fortificațiile de mai mici dimensiuni, situate la o distanță mai mare de cas-

95. The reconstruction of the watch-tower at Ibănești
Propunere de reconstituire a turnului de la Ibănești

sector are at variable distances of 8–25 km on the western terraces and saddles of the mountains in the interfluvial areas. Four of the six known fortlets on the eastern segment sit in front of Călugăreni fort. Some, however, are not proper fortlets, but watch-towers sitting within a larger enclosure about 20 m square and protected by an earthen rampart and ditch, or having an annexe.

In the south-eastern corner of Transylvania forts are known but no watch-towers or fortlets. There was an outpost at Brețcu, on the easternmost point of this sector, the only fort located at the entrance to a mountain pass in the Eastern Carpathians. Two important routes led to this fort and continued towards Moldova, one from Transylvania and the Olt Valley and the other from the Danube through the Rucăr-Bran Pass. The latter was in use from the wars of Trajan, as was the Buzău pass further east, which also connected to south-eastern Transylvania. In the northern area of both passes lay two forts at Râșnov and Boroșneu Mare. The forts in northern Muntenia, in use under Trajan but lying within Lower Moesia, were connected to this route.

The connection between the Rucăr-Bran Pass and the Danube was by a road which at one point was protected by an earthen rampart and a palisade and guarded along its entire length by forts and some towers, the so-called Limes Transalutanus. Most forts here, however, seem to have been occupied at the beginning of the 3rd century, although earlier construc-

96. The fort at Brețcu
Castrul de la Brețcu

trele auxiliare în comparație cu sectorul de nord. Or, situația este diferită, fortificațiile de mici dimensiuni fiind amplasate la distanțe variabile, de 8–25 km pe terasele și șeile munților, în zone de interfluvii. Dintre cele șase fortificații cunoscute în sectorul de est, patru se află în fața castrului de la Călugăreni. Unele sunt doar turnuri de semnalizare cu anexe sau protejate de incinte (val de pământ și șanț cu dimensiuni de c. 20 x 20 m, mai mult sau mai puțin) mai extinse, nu doar de jur-împrejurul structurii.

În zona de sud-est a Transilvaniei nu se cunosc, deocamdată, alte fortificații cu excepția unor caste auxiliare. Un avanpost e cunoscut la Brețcu, fiind considerat cel mai estic punct din acest sector, singurul castru localizat la intrarea într-un pas montan în Carpații Răsăriteni. Sunt două rute importante care ajung la această fortificație și merg mai departe înspre Moldova, cea care vine dinspre Transilvania și Valea Oltului și cea care vine dinspre Dunăre și trece prin Pasul Rucăr-Bran. Ultima este folosită încă din timpul războaielor lui Traian, asemenea unui alt pas montan, al Buzăului, de la est, prin care se ajunge tot în sud-estul Transilvaniei. În partea de nord a acestor pasuri montane sunt amplasate două caste, la Râșnov și Boroșneu Mare. Castele din Muntenia de nord, folosite în timpul lui Traian, dar aparținând Moesiei Inferior, sunt în directă legătură cu această rută.

Legătura dintre Pasul Rucăr-Bran și Dunăre era făcută printr-un drum care, la un moment dat, a fost protejat, unde a fost necesar, cu un val de pământ și

tion dates are not excluded. The distance between the forts is less than usual, on average 10–15 km, with a maximum of 20 km. Some sites display two separate enclosures, a specific feature of this sector.

The route along the river Olt through the Turnu-Roșu Pass also does not seem to have been used from the beginning. Clear evidence for the construction of the first forts here dates to the reign of Hadrian; characteristically most of them are smaller than average. The existence of a road is attested by a milestone discovered at Copăceni.

A parallel road from Buridava on the Danube, a place mentioned in the Hunt Papyrus during the Dacian wars on account of its garrison, from Jiblea bypassed Mount Cozia to the east and rejoined the main road along the Olt before Red Tower Pass.

The forts from the point where the Olt exits the mountains flowing south to the Danube are little studied. They are wider apart than normal at approximately 40 km, though the most forts at Slăveni and Romula/Reșca are only 35 km apart.

o palisadă și supravegheat pe toată lungimea lui și de fortificații de mai mici dimensiuni și de puține turnuri, delimitând așa-numitul *Limes Transalutan*. Majoritatea fortificațiilor de aici par să fi funcționat mai ales la începutul secolului al III-lea, deși construirea mai timpurie nu e exclusă. Distanța dintre fortificații este mai mică, în medie de 10–15 km, în linie dreaptă, cu maxime de 20 km. Unele dintre acestea sunt duble, caracteristică specifică a acestui sector.

Ruta de-a lungul Oltului prin Pasul Turnu-Roșu nu pare nici ea să fi fost folosită de la început. Dovezi clare privind construirea primelor castre aici avem începând cu domnia lui Hadrian, ele având oricum un caracter mai special, majoritatea fiind de mai mici dimensiuni.

Dinspre sud, din zona Buridavei dacice, pomenită în *Papirusul Hunt* în timpul războaielor, primind și o garnizoană, exista și un drum paralel, care pornește de la Jiblea înspre est, ocolind pe la est Muntele Cozia, unindu-se cu drumul de-a lungul Oltului înainte de Pasul Turnu Roșu. Existența drumurilor e confirmată și de descoperirea la Copăceni a unei borne kilometrice.

De la ieșirea Oltului din munți înspre Dunăre, fortificațiile accesibile, dar puțin cercetate, sunt amplasate la distanțe mai mari, de până la 40 km în linie dreaptă, cele mai importante fiind cele de la Slăveni și de la Romula-Reșca, acestea fiind, de altfel, și cele mai apropiate (c. 15 km).

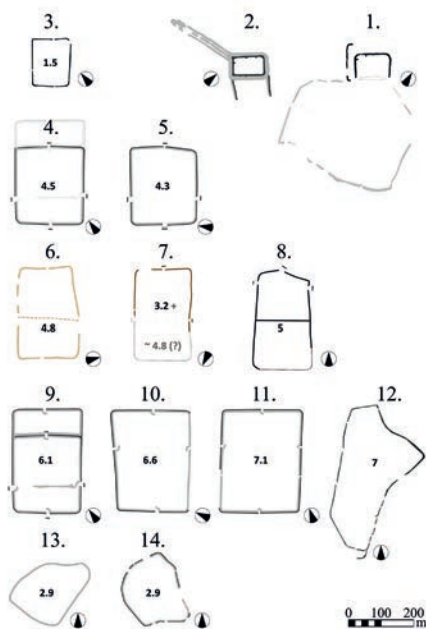
97. The fort at Slăveni
Castrul de la Slăveni

The categories of fortifications

Temporary camps

Two types have been recorded in Dacia, most being marching or campaign camps, occupied briefly. These large rectangular camps usually accommodated legions or parts of legions and auxiliary troops on the march. Such camps can extend up to 70 ha, but the examples so far found in Dacia cover only 6–7 ha, owing to the mountainous landscape in which they sit.

The camps had an earthen rampart and one or more ditches, usually with baffled gates typical of these types of structures, known as *tituli* and *claviculae*. The best known camps in Dacia are those in the Șureanu Mountain where 16 have so far been identified. Others probably lay along the invasion routes along which the army would have camped overnight. They would have been built, as a rule, a day's march apart, about 25–30 km. The most spectacular marching camps are in the overlapping group at Comărnicele, the point where Roman columns advancing on several fronts converged.

98. Plans of some marching camps in Dacia
Planurile unor castrade de marș din Dacia

Tipurile de fortificații

Castre temporare

Dintre acestea cunoaștem în Dacia două tipuri, majoritatea fiind castrade de marș sau de campanie. Sunt fortificații de scurtă durată, de mari dimensiuni, în care erau cazate trupele în marș, de obicei detașamente din legiuni și trupe auxiliare. Pot avea dimensiuni de până la 70 ha, cele cunoscute din Dacia fiind de doar 6–7 ha, mai mici datorită peisajului montan în care au fost construite, cel puțin cele pe care le cunoaștem azi.

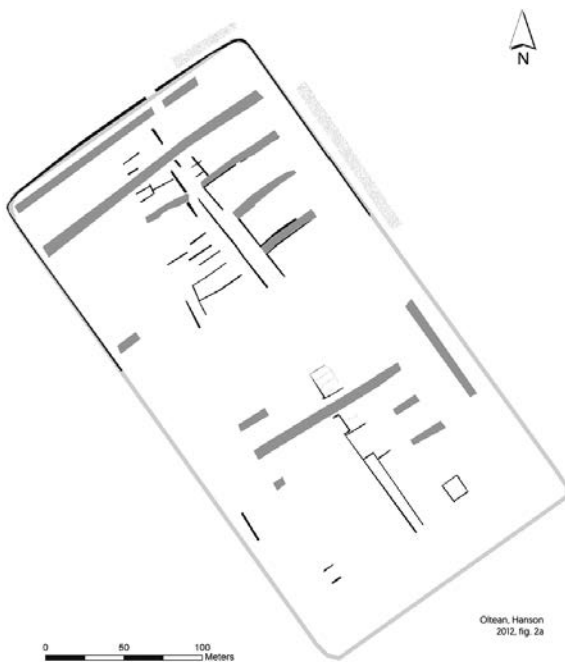
Se disting datorită incintelor rectangulare construite dintr-un val de pământ și un șanț sau mai multe în față, de obicei cu porți în șicană tipice doar acestor tipuri de fortificații (*tituli* și *claviculae*). Cele mai cunoscute din Dacia sunt cele din Munții Șureanu, până acum fiind identificate 16. E foarte posibil, însă, să mai existe și altele de-a lungul traseelor urmate, fiind cunoscut faptul că marșul armatei romane de la Dunăre înspre cetățile dacice nu a fost nici neîntrerupt, nici pe o singură cale. Acestea trebuie să fi fost construite, de regulă, la distanță de o zi de marș (c. 25–30 km). Cele mai spectaculoase castrade de marș, suprapuse, din zonă sunt cele de pe Comărnicele, punctul în care o parte din vexilațiile romane care au înaintat pe mai multe rute au făcut joncțiunea.

99. The *tituli* and *claviculae* at Comărnicele
Tituli și *claviculae* de la Comărnicele

Auxiliary forts

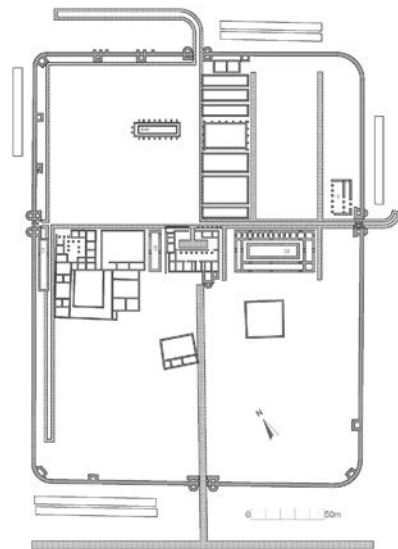
Auxiliary regiments form the largest component of the army of Dacia. Smaller than the legions, but much more flexible, they occupied most Roman forts. A fort of this type was usually occupied by a single military unit, either 500 or 1000 infantrymen which could also have a mounted detachment, or a cavalry regiment of 500 or 1000 soldiers, the latter being an exception. Rarely, and in special circumstances, a fort could be occupied by troops from different units. Among these, and the most important, are those at *Tibiscum*, *Micia* and *Porolissum*, but the earlier arrangements at these sites were simpler. Another rare circumstance was when there were two adjacent forts, but here the chronology is uncertain. Other special forts were those occupied by the governor's guard, one little known and partially destroyed in the area of the Dacian fortresses at *Orăștioara de Sus*, the other close to the resort of *Germisara/Geogiu Băi*, not far from *Apulum*, near the current village of *Cigmău*. Its plan is unusual, missing an important element, its *praetentura*, the front part of the fort.

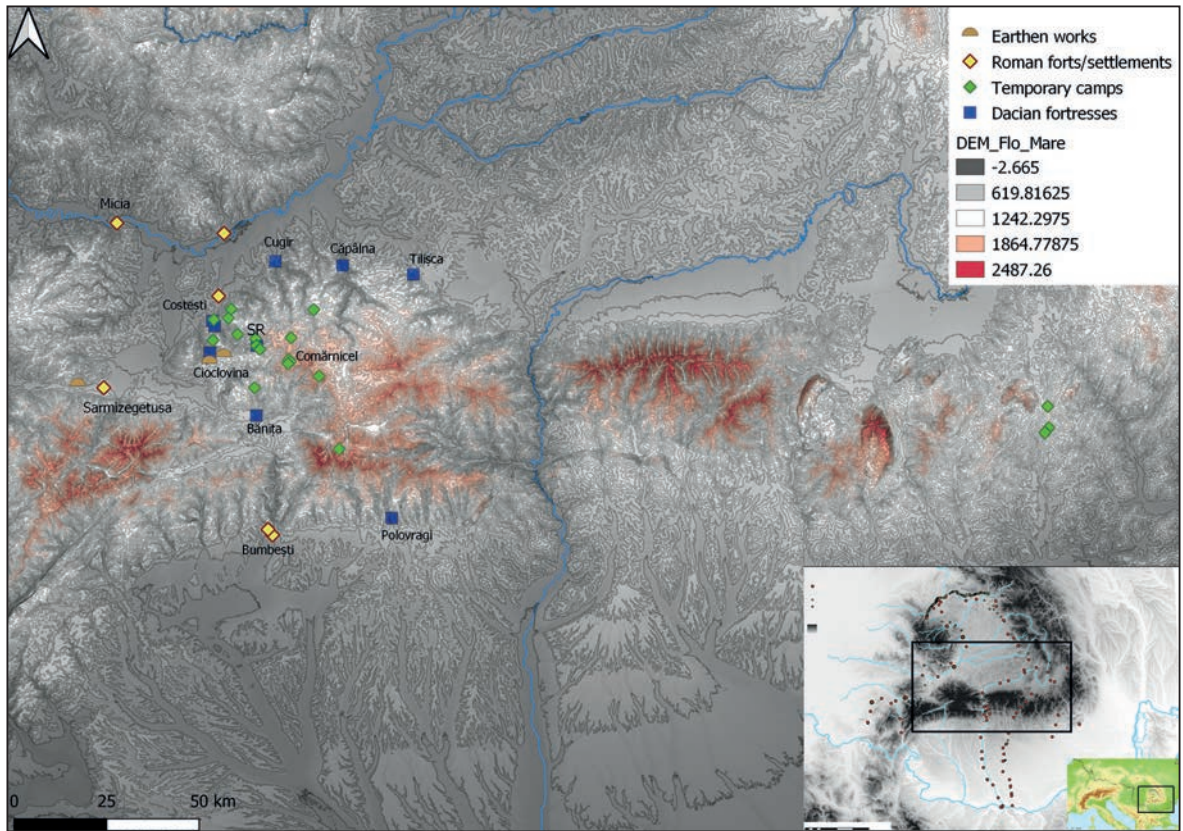
100. Plan of the fort of *Micia*
Planul castrului de la *Micia*

Castre auxiliare

Trupele auxiliare sunt cele mai numeroase detașamente militare romane. De mai mici dimensiuni decât legiunile, dar mult mai mobile, acestea ocupau majoritatea fortificațiilor romane. Un castru de acest tip este ocupat, de regulă, de o singură unitate militară, fie de câte 500 sau de 1000 de infanteriști, care puteau avea și efective de cavalerie, fie de trupe de cavalerie de 500 sau de 1000 de soldați, ultimele fiind excepții. Mai rar, un castru putea fi ocupat de mai multe trupe, iar acestea reprezintă situații speciale. Între ultimele, cele mai importante sunt cele de la *Tibiscum*, *Micia* și *Porolissum*, dar nu sunt atât de complexe de la începutul provinciei. Tot speciale sunt și situațiile în care există două castre unul lângă celălalt, dar sunt cazuri rare în Dacia, iar cronologia lor e incertă. Alte castre speciale sunt cele ocupate de garda guvernatorului, unul puțin cunoscut și parțial distrus, în zona cetăților dacice, de la *Orăștioara de Sus*, celălalt, aproape de stațiunea balneară de la *Germisara (Geogiu Băi)*, nu departe de *Apulum*, în apropiere de actualul sat *Cigmău*. Planimetria acestuia e neobișnuită, lipsindu-i una din părțile importante, așa-numita *praetentura*, partea din față a castrului.

101. Plan of the fort of *Porolissum*
Planul castrului de la *Porolissum*

102 Map with the position of the marching camps
 Harta cu localizarea castrilor de marș

The dimensions of each fort related to the number of soldiers within but typically they have an area of between 1.30 and 3 ha. Exceptions are the three special forts holding more than one unit and the only fort of an *ala milliaria* in Dacia at Războieni of about 5–6 ha.

The forts housing cavalry only were usually located deeper inside the province as they were very mobile, the most important being the *ala I Batavorum* at Războieni. Nevertheless, some cavalry units were stationed directly on the frontier, including the *ala Siliana* at Gilău (Cluj county) and the *ala I Tungrorum Frontoniana* at Ilișua (Bistrița Năsăud county). All such military dispositions were undertaken with care.

In addition to the auxiliary units, from the time of Hadrian the frontiers were strengthened by special troops, the *numeri*, ethnic units, mostly recruited from Orientals or Africans (Palmyrennes, Syrians or

Dimensiunile fortificațiilor sunt adaptate numărului de soldați, fiind tipice cele cu suprafețe între 1,30–3 ha. Excepții fac primele trei, amintite mai sus ca speciale, și singurul castru de *ala milliaria* din Dacia, de la Războieni, de c. 5–6 ha.

Trupele exclusiv de cavalerie erau amplasate, de obicei, mai în interiorul provinciei, fiind foarte mobile, în Dacia cea mai importantă era *ala I Batavorum* de la Războieni. Or, aici sunt unități de cavalerie cantonate și direct pe graniță, cum e *ala Siliana* de la Gilău (jud. CJ) sau *ala I Tungrorum Frontoniana* de la Ilișua (jud. BN). Dar nimic nu era făcut la întâmplare.

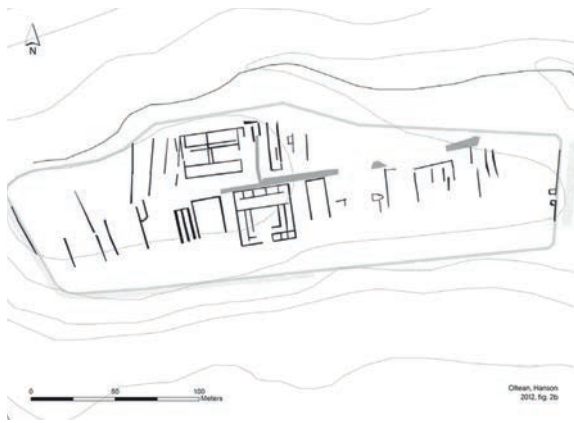
În plus, începând cu Hadrian apar și alte trupe speciale, acelea de *numeri*, unități etnice, majoritatea formate din orientali sau africani (palmireni, siriieni sau mauri), și acestea făcând parte din reacția romanilor la situația din apropierea granițelor, având

Moors), each having their own style of combat and distinctive weapons. At present, their presence is not reflected in the planning of forts or their buildings.

It is usually assumed that the auxiliaries had no construction capabilities, but the evidence from Dacia also contradicts this hypothesis.

propriul stil de luptă și arme distincte. Deocamdată, prezența acestora nu se reflectă și în arhitectura castrurilor sau a clădirilor.

Se spune că auxiliarii nu erau capabili să-și construiască propriile fortificații, dar și dovezile din Dacia contrazic această ipoteză.

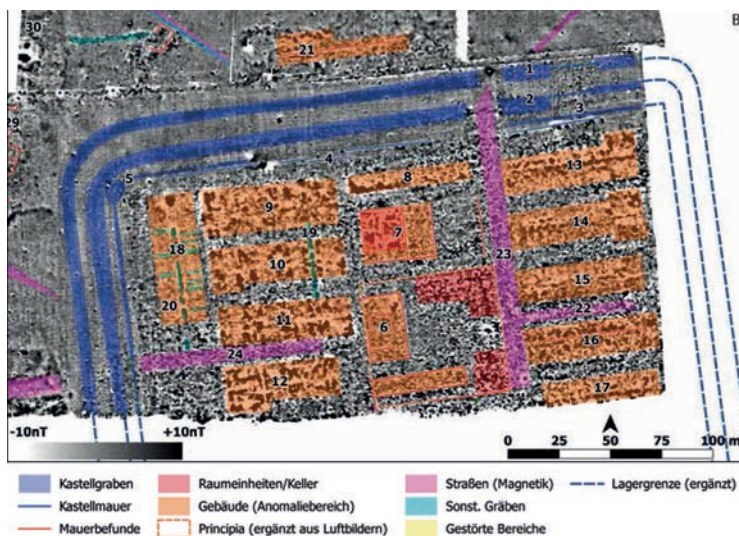

103. Plan of the fort at Cigmău
Planul castrului de la Cigmău

105. The plateau with the Roman fort and the medieval castle of Gilău

Platoul de la Gilău cu localizarea castrului roman și a castelului medieval

106. Ensign with an Oriental bow shape discovered at *Apulum*

Insignă în formă de arc oriental descoperită la *Apulum*

104. Plan of the fort at Războieni
Planul castrului de la Războieni

Fortresses

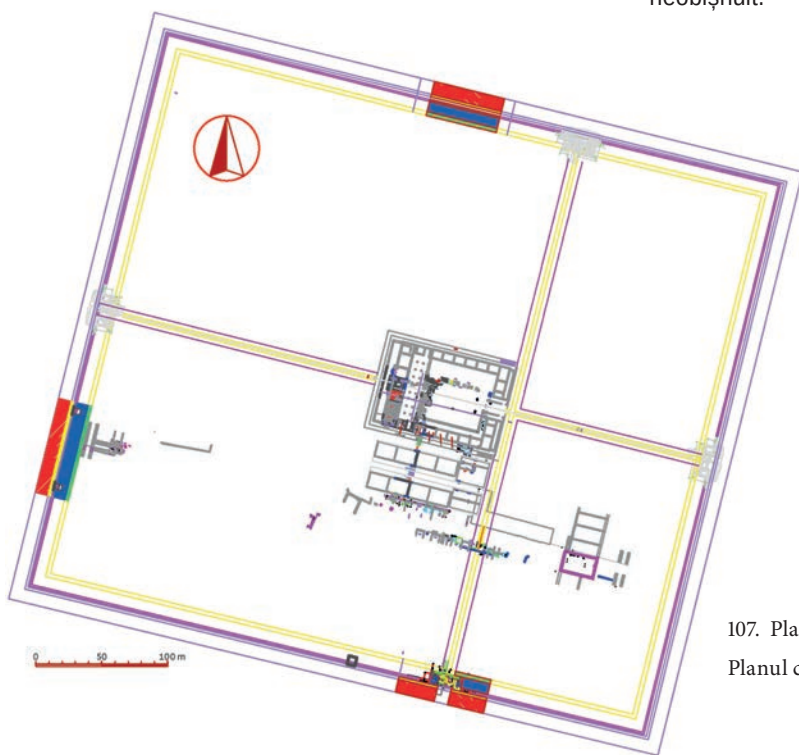
As seen earlier, the legionary fortresses were located along the main road of the province, which formed the western border of Dacia. The fortress at Berzovia in the south-west of Dacia was the first to be built in the province and was occupied by *legio IIII Flavia Felix*. This legion also built the colony of veterans at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. It is not impossible that initially there was a semi-permanent fortress here, for a temporary base during construction work would have been necessary. Between Berzovia and Sarmizegetusa, but closer to the latter, there was another fortress at Zăvoi, large enough at 22 ha for an entire legion, but it seems to have had a short life. Both fortresses seem to have been in use only during the wars under Trajan.

Between and after the two Dacian wars, a Roman garrison formed of legionary detachments occupied the former capital of the Dacians, Sarmizegetusa/Grădiștea de Munte, adapting the Dacian fortification to the landscape with an unusual plan.

Castre legionare

După cum am văzut, castrarele legionare din Dacia sunt localizate pe artera principală a provinciei, care forma și limita de vest a Daciei. Primul castru legionar din provincie e cel de la Berzovia, din sud-vestul Daciei, cu legiunea a *IIII Flavia Felix* în garnizoană. Legiunea construiește și colonia de veterani de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Nu este imposibil ca inițial și aici să fi existat un castru legionar semi-permanent, dar unul temporar, de construcție, cu siguranță ar fi fost necesar. Nici unul, nici celălalt, nu sunt, însă, dovedite fără dubiu. Între Berzovia și Sarmizegetusa mai e un castru legionar, în apropiere de ultima localitate, la Zăvoi, suficient de mare pentru o întreagă legiune (22 ha), care pare să nu fie ocupat pentru o perioadă lungă de timp. Ambele castrare par să fi funcționat doar în perioada războaielor și/sau sub Traian.

Între și după cele două războaie dacice o garnizoană romană formată din vexilații legionare ocupă fosta capitală a dacilor, Sarmizegetusa (Grădiștea de Munte), adaptând fortificația dacică și în funcție de configurația terenului, planul fiind neobișnuit.

107. Plan of the fortress of *Apulum*
Planul castrului legionar de la *Apulum*

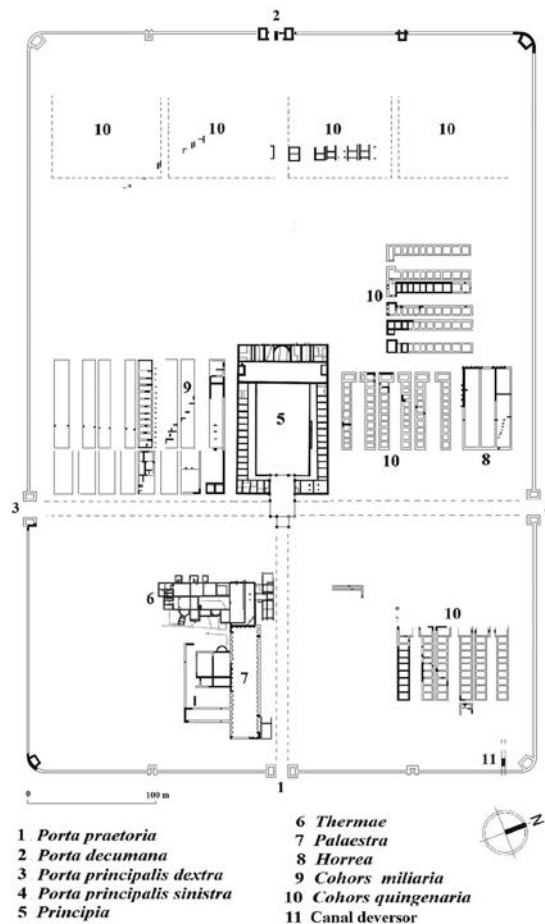
The longest-lived legionary fortress in Dacia lay at *Apulum* and was the base of *legio XIII Gemina* throughout the province's existence. Here was the administrative capital of the province, which encouraged the development of several important civil settlements nearby. About 60 km north, the fortress at *Potaissa* was built around 170 in the context of the Marcomannic wars.

The Roman army was extremely flexible and it is possible that legionary detachments were based in some auxiliary forts. It is also likely that legionaries were sent on special missions all over Dacia and beyond but there is no reliable evidence such as building inscriptions for that with but few exceptions. Instead, many bricks and tiles with the abbreviation of the names of legions have been discovered in auxiliary forts, but they arrived there mainly as building materials; the involvement of the legionaries being usually limited to providing specialists:

Castrul legionar cel mai îndelung ocupat în Dacia este cel de la *Apulum*, bază a legiunii a *XIII Gemina* pe toată durata de existență a provinciei. Aici era capitala administrativă a provinciei, dezvoltându-se în apropiere mai multe așezări civile importante.

La c. 60 de km nord se construiește în contextul războaielor marcomanie din jurul anului 170 p.Chr. castrul legionar de la *Potaissa*.

Armata romană era extrem de mobilă, detașamente legionare trebuie să fi existat și în alte castru auxiliare, însă dovezile foarte sigure (ex. inscripțiile de construcție) lipsesc, cu puține excepții. Mulți legionari trebuie să fi fost dislocați în misiuni speciale în Dacia sau în afara ei. Avem, în schimb, numeroase cărămizi și țigle cu abrevierea numelor legiunilor descoperite în castru auxiliare, dar acestea ajung acolo mai ales ca materiale de construcție, implicarea legionarilor limitându-se, de obicei, la furnizarea specialiștilor.

108. Plan of the fortress of *Potaissa*
Planul castrului legionar de la *Potaissa*

Towers

Towers are little known from written sources, but their shape must have been similar to those represented on the columns of Trajan and Marcus Aurelius. They were simple rectangular structures, probably with three levels, the ground floor being for storage, the first level a living area, while the top floor provided space for observation, either directly through openings in the wall or from platforms.

Most of the towers known so far in Dacia, almost 300, are located on the north-western and northern borders of the province. In the first phases of construction most of the towers must have been of timber, but we have very little evidence for this type of structure. Most known towers were built of stone, about 5 m square, though some were circular. Many must have had timber superstructures. Some protection was provided by a ditch, and maybe a palisade. There are exceptions, some towers being larger, others with small household annexes, and others being protected within a wider perimeter by earth or stone enclosures.

Following complex topographic analyses, it has been found that the towers were never placed at random, but in a complicated network, each within the visibility range of its neighbouring towers and located near dominant peaks.

109. Model of a *limes* watch-tower

Replica a unui turn de semnalizare de pe *limes*

Turnuri

Turnurile sunt puțin cunoscute din sursele scrise, iar forma acestora trebuie să fi fost similară cu cele reprezentate pe columnele lui Traian și a lui Marcus Aurelius. Erau structuri rectangulare simple, probabil cu trei niveluri, la parter cu o zonă de depozitare, la primul nivel, o zonă de locuit, iar la ultimul, zona de unde se supraveghea, fie direct prin deschideri în zid, fie de pe platforme.

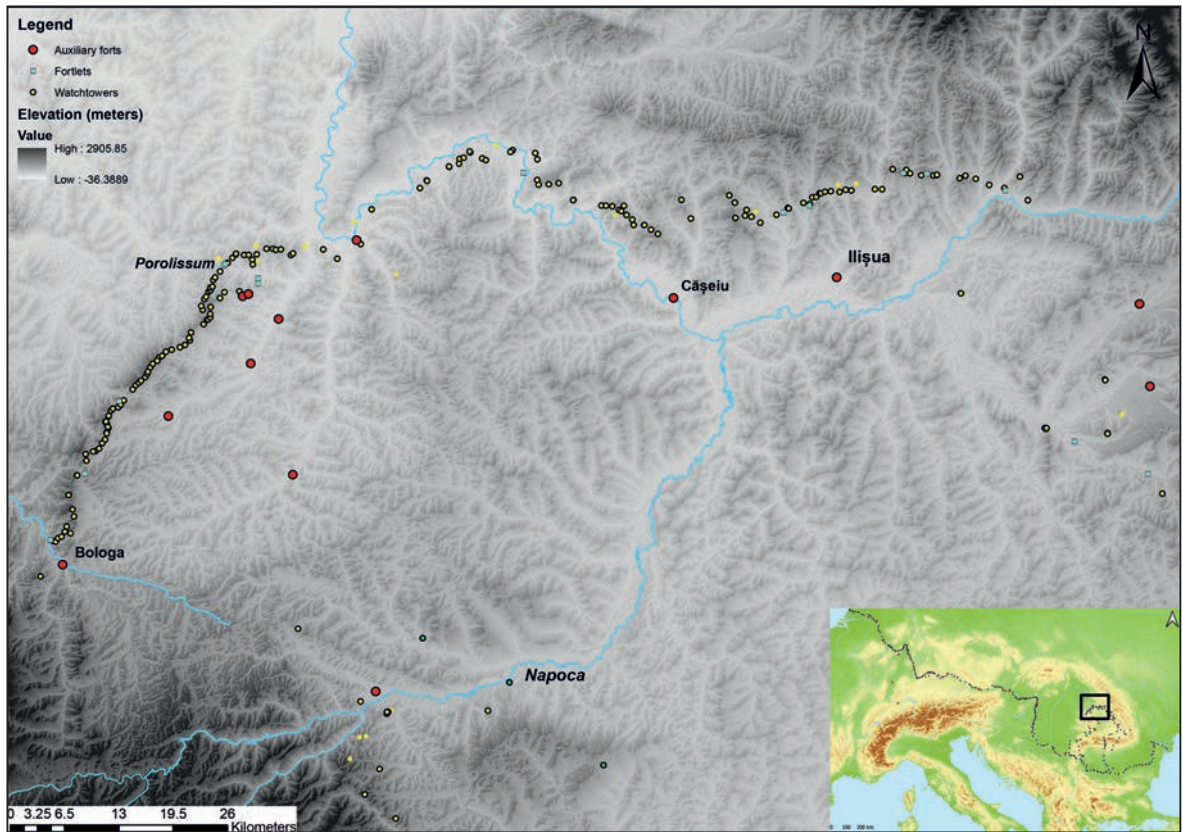
Cele mai multe turnuri cunoscute până acum în Dacia, aproape 300, sunt amplasate pe granița de nord-vest și de nord a provinciei. În primele faze de construcție majoritatea turnurilor trebuie să fi fost de lemn, dar în Dacia avem foarte puține elemente pentru acest tip de structuri. Aici, majoritatea turnurilor sunt rectangulare, din piatră, de c. 5 x 5 m. Multe trebuie să fi avut suprastructuri de lemn. Aveau în jurul lor un șanț, poate și o palisadă, fiind semi-protejate. Există și excepții, unele turnuri sunt de mai mari dimensiuni, altele având mici anexe gospodărești, iar altele sunt protejate pe un perimetru mai larg de incinte de pământ sau de piatră.

În urma analizelor complexe de topografie se constată că turnurile nu sunt niciodată amplasate la întâmplare, ci într-o rețea complicată, fiecare aflându-se în raza de vizibilitate a celor învecinate, în apropiere de vârfurile dominante.

110. A Roman watch-tower at Dealu' lui Gyuri, Sălaj County (centre)

Un turn roman în centrul imaginii (Dealu' lui Gyuri, Sălaj County)

III. Details with the position of the towers on the northern frontier of Dacia
 Detalii cu poziția unor turnuri de pe granița de nord a Daciei

Fortlets

A fortlet is known, especially in the western part of the Roman Empire, as a *burgus* or *praesidium*. They were located in strategic places but where larger forts were not needed. In Dacia, they were located at crossing points on the border, supplementing the network of towers and being in direct contact with them. They are similar to other fortifications in the Roman Empire, from Britain to Africa, with the highest concentration along Hadrian's Wall, where they were placed at every mile, hence the name 'milecastle'. In Dacia, the only ones known so far, that are identical in location, adjacent to the artificial border line, are the two fortlets at Brebi in Sălaj County.

Burji

Un castru de mai mici dimensiuni e cunoscut, mai ales în partea occidentală a Imperiului roman, ca: *burgus* sau *praesidium*. Sunt amplasate în locuri strategice, acolo unde nu erau necesare castru de mari dimensiuni.

În Dacia micile fortificații sunt amplasate în zone de trecere de pe linia frontierei, completând rețeaua de turnuri de semnalizare, fiind în directă legătură cu acestea. Sunt similare cu alte fortificații din Imperiul Roman, din Britannia în Africa, cele mai concentrate ca număr fiind pe Zidul lui Hadrian, amplasate la interval de o milă, de aici numele de "milecastle". În Dacia, singurele cunoscute până acum, identice ca amplasament, adiacente liniei artificiale a valului sunt cele două fortificații de la Brebi, jud. Sălaj.

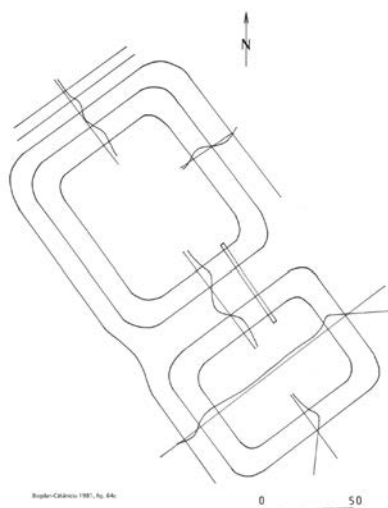
112. The fortlet at Brebi
Castrul mic de la Brebi

These smaller fortifications were located following military requirements, often close to the border, and occupied either by *numeri* troops or, more frequently, by small detachments of soldiers from nearby auxiliary units.

Fortlets are rarely found on the western frontier. They were located along the main road at Voislova in Caraș-Severin County and Abrud, Ighiu and Trâmpoiele in Alba-Iulia County, in strategic positions on higher ground; in the last two cases, they were placed to undertake surveillance over roads and quarries. Others are known on the eastern border, in Transylvania where they provided a parallel line at some distance to the auxiliary forts, and in the Olt Valley where they were placed adjacent to the road. More atypical are some double fortlets on the *Limes Transalutanus* where fortlets were placed beside auxiliary forts.

Earthen ramparts

Roman fortifications, of course, had a strategic role, but they were neither defensive installations, like medieval fortresses, nor offensive. Rather, the towers, fortlets and linear barriers had a secondary role, an economic one of traffic control. In fact, this was generally the practical purpose of all such fortifications in the 2nd and 3d centuries.

113. Plan of the forts at Urluieni
Planul castrului de la Urluieni

Fortificațiile de mai mici dimensiuni erau localizate în funcție de necesități, de cele mai multe ori cel mai aproape de linia graniței, ocupate fie de trupe speciale de *numeri*, fie, mai des, din mici detașamente de soldați ai trupelor auxiliare din apropiere.

În Dacia, castrare reduse ca dimensiuni apar, rareori, și pe limesul de vest, de-a lungul drumului imperial, la Voislova (jud. Caraș-Severin) sau Abrud, Ighiu sau Trâmpoiele, (jud. Alba-Iulia), în poziții strategice, tot pe înălțimi, în ultimele două cazuri fiind în legătură cu supravegherea drumurilor și a carierelor. Altele se cunosc pe granița de est, în Transilvania, acestea dublând, uneori la distanță mai mare, linia castrului, iar în zona Văii Oltului, în zone adiacente drumurilor, unele cu o planimetrie ciudată. Atipice sunt și unele castrare duble de pe așa-numitul *limes transalutan*, adiacent castrului auxiliare fiind construite fortificații de mai mici dimensiuni.

Valuri de pământ

Fortificațiile aveau, desigur, și un rol strategic, dar nu erau nici instalații defensive, ca cetățile medievale, nici ofensive. Turnurile și castrare de mai mici dimensiuni aveau rol militar secundar, mai degrabă unul economic, de control al traficului, la fel și barierele artificiale.

Valuri de pământ simple, probabil cu un șanț în față se cunosc pe granița de nord-vest a Daciei, în

Simple earthen ramparts, probably with a ditch in front, are known on the north-western border of Dacia, crossing the valleys, but also sitting on the terraces and saddles, so as to control traffic. The most spectacular were in the *Porolissum* area, where at one point the rampart was replaced by a wall.

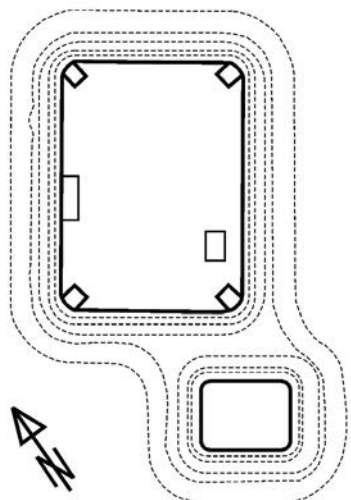
The *Limes Transalutanus* has been described by Romanian authors as an earthwork, though recently some researchers have had doubts, considering it a simple road. What is certain is that it is very flattened, that there are fortifications about 10–20 km apart nearby and, in some places, traces of wooden stakes from a possible palisade have been found. It connected the Danube and the Rucăr-Bran Pass through which south-east of Transylvania was approached, on a line parallel to the river Olt, at a variable distance of 5–50 km.

Linear fortifications, sometimes in the form of several parallel lines, are also known in the Banat. In the north at Supuru de Sus in Satu-Mare County, outside the province, another ditch dug in a Roman technique has been identified, but its authenticity is uncertain. Another large rampart, known as *Brazda lui Novac* (Novac's Furrow) and post-Roman in date, was iden-

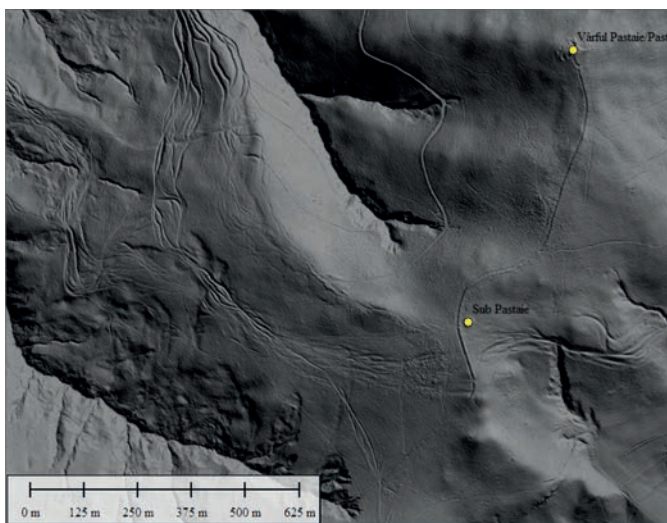
zonele de văi, dar și pe culmi, acolo unde traficul trebuia dirijat. Cele mai spectaculoase se află în zona *Porolissum*, unde, la un moment dat, valul este înlocuit cu un zid.

Limes Transalutanus a fost descris de autorii români ca un val de pământ, deși, recent, unii cercetători au îndoieți, considerându-l un simplu drum. Cert este că e foarte aplatizat, că în apropiere sunt fortificații și, pe alocuri, au apărut urme de la stâlpi de lemn, de la o posibilă palisadă. Face legătura între Dunăre și Pasul Rucăr-Bran prin care se ajunge în sud-estul Transilvaniei, pe o linie paralelă cu Oltul, la o distanță variabilă de 5–50 km. Fortificațiile sunt amplasate la 10–20 km distanță unele față de celelalte.

Fortificații liniare, uneori sub forma mai multor linii paralele, se mai cunosc în Banat. În nord (Supuru de Sus, jud. Satu-Mare), în afara provinciei, mai este identificat un șanț săpat în tehnica romană, dar, din nou, e nesigură autenticitatea. Alt val de mari dimensiuni, cunoscut ca *Brazda lui Novac*, a fost identificat în sudul fostei provincii, cel mai clar sector pornind de la Drobeta și ajungând, după c. 300 km, la Urluieni, situat la c. 100 km nord de Dunăre. Este cu certitudine mai târziu, fără să știm din ce epocă, poate de

114. Plan of the forts at Săpata de Jos
Planul castrelor de la Săpata de Jos

115. Example of earthen rampart adjacent to the towers at Păstaie Hil, Sălaj county, on LiDAR

Exemplu de val de pământ adiacent tunurilor de pe Dealul Păstaie vizibile pe măsurătorile LiDAR (jud. Sălaj)

tified in the southern part of the former province. The clearest sector runs for about 300 km from Drobeta to Urluieni, about 100 km north of the Danube. Perhaps after the Romans withdrew from Dacia they still controlled fortifications north of the Danube; however, the only known late Roman fortifications were near the Danube. The rampart stretched intermittently into the southern part of Moldova being sometimes associated with the ramparts around Galați. Another shorter rampart, about 150 km long, 'Brazda lui Novac de Sud' (Novac's Southern Furrow), is located south of the main line and east of the river Olt.

Chronology

The first Roman fortifications in Dacia were the temporary camps, constructed along the routes towards the Dacian fortresses during Trajan's wars.

Unfortunately, we do not have enough chronological data on the evolution of the defense system in Dacia. Certainly, the network did not operate in the same way from the conquest to the abandonment of the province. There is evidence from most forts of their early existence, many having initial phases of 'earth and timber', i.e. earthen ramparts with a palisade, towers and wooden gates, surrounded by one or more ditches. The buildings inside have several building phases due to dilapidation over time, but also as a result of the number and personal tastes of the commilitones.

116. The south-eastern corner of the *praetorium* at Bologna, with two different phases of the heating (*hypocaustum*)

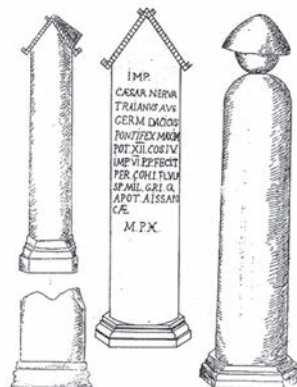
Colțul de sud-est al *praetorium*-ului de la Bologna, cu două faze diferite ale sistemului de încălzire (*hypocaustum*)

când romanii se retrăseseră din Dacia, dar mai controlau fortificații de la nord de Dunăre, deși nu cunoaștem fortificații târzii în apropiere de val, cu excepția celor de pe linia Dunării. Acesta ajunge, cu întreruperi, până în zona de sud a Moldovei, fiind uneori asociat cu valurile din jurul Galaților. Un alt val, mai puțin lung, de c. 150 km, "Brazda lui Novac de Sud", se află la sud de cea descrisă mai sus și la est de Olt.

Cronologie

Primele fortificații din viitoarea provincie sunt castrul temporare, majoritatea întâlnite pe traseele dinspre cetățile dacice, din timpul războaielor dacice.

Din păcate, nu avem suficiente date cronologice privind evoluția sistemului de apărare din Dacia. Cu certitudine, rețeaua nu a funcționat la fel de la cucerirea până la părăsirea provinciei. Din majoritatea castrulor avem dovezi ale existenței lor timpurii, multe dintre acestea au faze inițiale ale unor incinte de "pământ și lemn", adică valuri de pământ cu o palisadă, turnuri și porți de lemn, cu unul sau mai multe șanțuri care le mărgineau înspre exterior. Clădirile din interior au, firește, mai multe faze de construcție și reconstrucție, datorită degradărilor în timp, dar și ca urmare a numărului și a gusturilor comilitonilor.

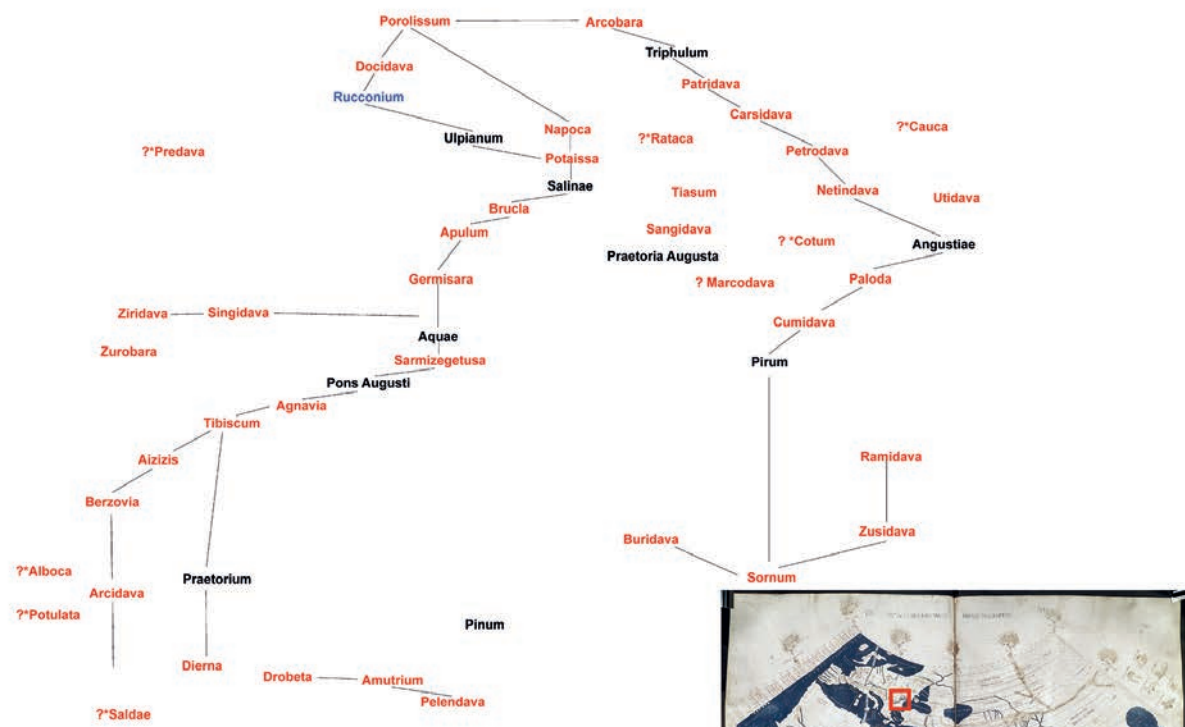

117. A sketch of the milestone (*milliarium*) at Aiton dating to 108

Schița bornei (*milliarium*) de la Aiton, 108 p.Chr.

We have few building inscriptions that could provide us with a chronology. Rebuilding in stone started in the first half of the 2nd century. The earliest inscriptions that indicate the date by which the province existed are for the construction of the Sarmizegetusa forum and the Aiton milestone dated to 108. In Ptolemy's list of 44 places, the earliest topographic account relating to Dacia, a Sarmizegetusa Is mentioned, but it is the former capital of the Dacians, which continued to be occupied for a short time after the conquest. Few forts in Dacia have been examined in detail, but we do have archaeological evidence for the early stone construction of some buildings, the earliest being from the forts at Drajna de Sus, then in Lower Moesia, and Vărădia Pustă. Around the middle of the 2nd century a series of buildings were rebuilt in stone, starting with the headquarters building, e.g. Gilău and Porolissum. There was no

Avem puține “inscripții de construcție”, care ne-ar fi indicat o succesiune a evenimentelor. Construcții în piatră sunt făcute deja în prima jumătate a secolului al II-lea. Cele mai timpurii inscripții care ne indică și data la care provincia exista sunt borna de la Aiton (108 p.Chr.) și cea de construcție a forului de la Sarmizegetusa. În lista celor 44 de localități existente la Ptolemeu, cea mai timpurie relatare topografică legată de Dacia, apare și o Sarmizegetusa, dar este vorba de fosta capitală a dacilor, care mai este ocupată pentru scurt timp și după cucerire. Prea puține castre din Dacia sunt cercetate în detaliu, avem, însă, și dovezi arheologice ale construirii destul de devreme în piatră a unor clădiri, cele mai timpurii fiind din castrele de la Drajna de Sus, pe atunci în Moesia Inferior, sau Vărădia-Pustă. Pe la mijlocul secolului al doilea o serie de clădiri sunt refăcute în piatră, începând cu clădirile de comandament

118. Ptolemy's toponyms of the sites of Dacia
 Toponimele lui Ptolemeu pentru siturile din Dacia

119. The position of the two forts at Vărădia, the earliest on the left
 Poziția castrelor de la Vărădia cel din stânga fiind cel mai timpuriu

general programme to replace all the structures in the forts. They were rebuilt piecemeal, with priority given to the most dilapidated ones, but especially the main buildings. Most ramparts were built in stone at the beginning of the 3rd century, but even in that period some ramparts were restored in turf (*caespites*), as at Bumbești-Jiu.

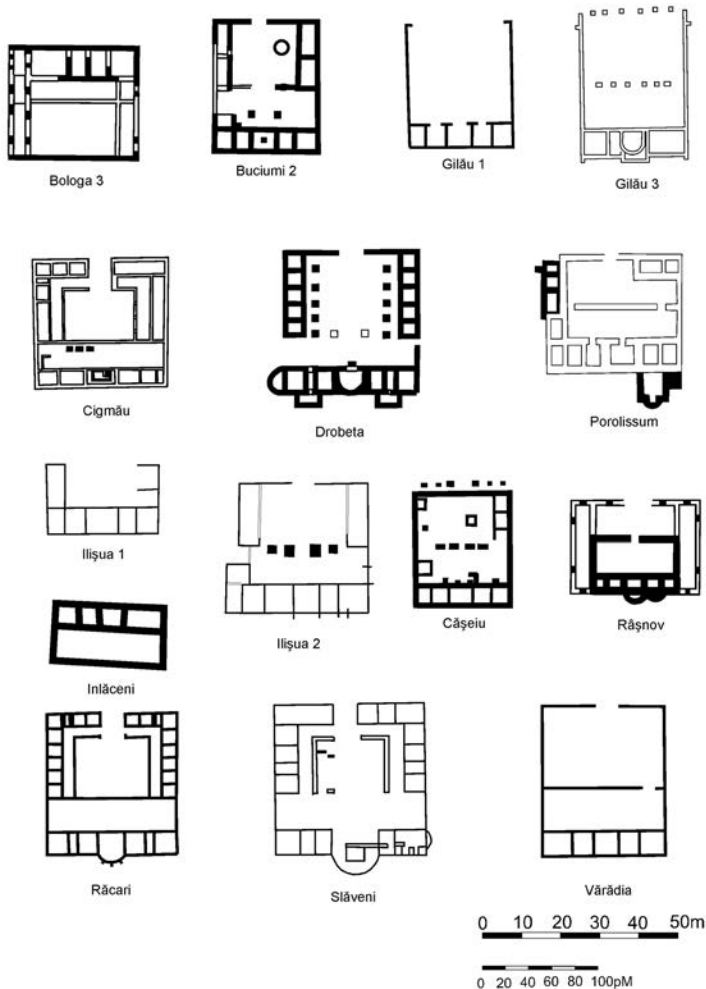
Archaeological details confirm the dynamics of a relatively static frontier. The fortifications along the road in the extreme south-west of Dacia, also used by Trajan in the first Dacian war, were apparently abandoned after his death or even earlier, when he needed reinforcements for his Parthian war; this is recorded in the only paragraph preserved of his Commentaries.

At the beginning of Hadrian's reign, due to warfare on the western frontier, most important changes took place in the administration and the defense system of Dacia. Hadrian decided to retain the province, but divided it into three, eventually with separate commands, while new, more mobile, troops were transferred to the provinces and some forts were enlarged

(ex. Gilău, *Porolissum*). Nu existau programe generale de înlocuire a tuturor structurilor din castre. Erau refăcute pe rând, având, desigur, prioritate cele degradate, dar în special clădirea principală. Majoritatea incintelor se construiesc în piatră la începutul secolului al III-lea, dar chiar și în acea perioadă continuă refacerea unor incinte tot din glijă de pământ (*caespites*), cum e cazul la Bumbești-Jiu.

Detaliile arheologice ne confirmă dinamica unei frontiere relativ statice. Fortificațiile de-a lungul drumului din extrema de sud-vest a Daciei, folosit și de Traian deja în primul război, și aflăm acest detaliu din singurul paragraf păstrat din *Comentariile* lui, sunt, se pare, părăsite după moartea lui Traian sau înainte, când Traian avea nevoie de întăriri pe frontul paritic.

La începutul domniei lui Hadrian, din cauza tulburărilor din zona graniței de vest, se petrec cele mai importante schimbări în sistemul administrativ și de apărare al Daciei. Acum e divizată Dacia în trei provincii, în final cu trei comandamente, și tot acum sunt aduse pe frontiere alte trupe, mai mobile, după ce Hadrian decide să nu părăsească, totuși, pro-

Principiae

120. Plans of known headquarters buildings (*principiae*) in Dacia

Planurile clădirilor de comandament (*principiae*) din Dacia

Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Septimius » Severus Pius » Per-
tinax Aug(ustu)s Arabi[us]
«A»diab(enicus) Part(hicus) maxim(us) pontifex maximus trib(uni-
cia) pot(estate) VIII imp(erator) XI [et]
Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) Antonin(us) Pius
Felix «A»ug(ustus) trib(unicia) pot(estate) III muros cesp[er]-
castro[rum] coh(ortis) I «A»[u]reliae Brittonum (milliariae)
Antoniniana(e) vetust(ate) dil[apsos]
5 «lapide eos» restitue[r]unt per Octavianum Iulianum, leg(atum)
ipso[rum] pr(o) pr(aetore)

121. Text of the inscription of Bumbesti-Jiu erected to mark the rebuilding of the turf rampart (*muros caespiticos*) in the early 3rd century

Textul inscripției de la Bumbesti-Jiu pusă o dată cu refacerea valului de pământ (gii = *muros caespiticos*) la începutul secolului al III-lea p.Chr.

following changes to their garrisons. Other changes took place at the beginning of the reign of Antoninus Pius. To this time is dated the only inscription from Dacia, at Rădăcinești in the Olt Valley, that recorded the doubling of the precinct and the addition of towers (CIL III 13796). Also, from this period there is a building inscription at Gherla that indicates the construction in stone either of a building or the fort itself (AE 1906, 112). During this period, the first conflicts with the Dacians beyond the borders took place, as recorded by Aelius Aristides (Orations, XXVI, 70) due to '...the madness of the Getae'. Proof is provided by the numerous discharges of soldiers after the middle of the 2nd century. Archaeological evidence indicates that the pattern of towers on the northern frontier is most complex at this time.

Structural changes constantly occurred, not necessarily because of a change of strategy, but merely through adaptation to minor situations. Only the near ubiquitous amendment to the shape of the gate towers and their design with horseshoe projections beyond the fort walls indicates a change in the defensive strategy of the Roman army. This occurs from the end of the 2nd century and especially towards the end of Caracalla's reign in preparation for his visit to Dacia.

122. Discharge certificate (military diploma) discovered at Cășeu dated to 24.09.151

Livretul militar (diploma militară) descoperită la Cășeu, 24.09.151 p.Chr.

vincia de la nord de Dunăre. Castele se măresc, ca urmare a modificărilor din garnizoană. Modificări se petrec și la începutul domniei lui Antoninus Pius, de acum datând singura inscripție din Dacia, de la Rădăcinești, de pe Valea Oltului, care ne informează asupra dublării unei incinte și a adăugirii de turnuri (CIL III 13796). Tot din această perioadă avem o altă inscripție de construcție care se referă la construcția în piatră a unei clădiri sau a castrului de la Gherla (AE 1906, 112). În aceeași perioadă au loc primele conflicte ale dacilor din afara granițelor, după cum aflăm din Aelius Aristides, *Orationes*, XXVI, 70, datorate "...nebuniei geților". Dovada o constituie și numeroasele lășări la vatră de după mijlocul secolului al II-lea. Din timpul împăraților Hadrian și Antoninus Pius provin și indiciile arheologice din turnurile de pe granița de nord a Daciei, cea mai complexă din punctul de vedere al rețelei de turnuri și fortificații.

Modificări structurale se petrec permanent, fără să fie neapărat o schimbare a strategiei, ci doar adaptări la diverse situații. Doar modificarea aproape generalizată a formei turnurilor porților și proiectarea lor puțin în afara incintei indică o schimbare în strategia defensivă a armatei romane, dar aceasta se petrece la sfârșitul secolului al II-lea și, în Dacia, mai ales înspre sfârșitul domniei lui Caracalla, odată cu planificarea vizitei acestuia în Dacia.

123. Virtual reconstruction of the northern gate (*porta praetoria*) of Bologa

Reconstrucție virtuală a porții de nord (*porta praetoria*) de la Bologa

After the abandonment of Dacia in the 260s, it is possible that some of its territory was still controlled, at least periodically, by the Romans. Archaeologically, we have clear evidence of late fortifications north of the Danube at Drobeta, Hinova, Desa or Sucidava. It is clear that the former forts or settlements continued to be partially occupied, but it is unlikely that the Roman army maintained them for long. We learn from an ancient author, Procopius, that even before Justinian emperors recaptured parts of Dacia; but the statement probably referred to the northern bank of the Danube even though Roman artefacts continued to reach the interior of the former province. In order to save appearances, and as a result of new military and administrative changes after the 'Aurelian retreat', some territories south of the Danube later became the Diocese of Dacia. Another obvious reason for the title was that most of the troops and the administration that withdrew from Dacia settled here.

The type and the organisation of the province

A *provincia Dacia*, in the Republican meaning of the term, which is the area of competence of a Roman magistrate, had probably been established north of the Danube in between the two Dacian wars. Still, the official date of birth of the province itself is 11 August 106, when, a military diploma discovered at *Porolissum* (CIL XVI 160) demonstrates that the war had ended. Before 108, the main road of the province from Drobeta to *Porolissum* had been almost entirely completed (CIL III 1627), and the first coins with the legend DACIA AVGVSTI PROVINCIA were minted before 112.

Dacia from the start was an imperial province that was strongly militarised. During Trajan's reign (98–117) Dacia's army included at least two legions (*XIII Gemina* at Apulum, *IIII Flavia Felix* at Berzovia, while part or all of *I Adiatrix* was also at Apulum), as a result, its governor was a former consul (*legatus Augusti pro praetore*), a very senior official at the height of his military and political career. The first governor of Dacia was Iulius Sabinus (106–109).

După părăsirea Daciei este posibil ca unele teritorii ale fostei provincii să fi fost încă controlate, cel puțin periodic, de romani. Arheologic, avem dovezi clare ale unor fortificații târzii la nord de Dunăre (Drobeta, Hinova, Desa sau Sucidava). Este clar că fostele castre sau așezări continuă să fie parțial ocupate, dar este improbabil ca armata romană să fi continuat această refortificare. De la un autor antic, Procopius, aflăm că împărați și de dinainte de Iustinian recuceresc părți din Dacia, dar e vorba, probabil, doar de malul de nord al Dunării, chiar dacă materiale romane continuă să ajungă și în interiorul fostei provincii. Pentru a salva aparențele și ca urmare a unor noi organizări militare și administrative de după "retragerea aureliană", unele teritorii de la sud de Dunăre vor forma o viitoare Dioceză a Daciei. Un alt motiv firesc era acela că aici au ajuns și majoritatea trupelor și a administrației retrase din Dacia.

Tipul și organizarea provinciei

Între cele două războaie dacice, o *provincia Dacia*, în sensul republican al termenului, adică de domeniu de competență al unui magistrat roman, probabil deja fusesse stabilită la nordul Dunării. Totuși, data oficială a nașterii provinciei propriu-zise este 11 august 106, când, dintr-o diplomă militară descoperită la Porolissum (CIL XVI 160) aflăm că războiul a luat sfârșit. Până în anul 108, drumul principal al provinciei, Drobeta – Porolissum, era deja aproape în totalitate construit (CIL III 1627), iar înainte de 112 apar primele monede cu legenda DACIA AVGVSTI PROVINCIA.

De la bun început, Dacia a fost o provincie imperială puternic militarizată. În timpul domniei lui Traian (98–117), Dacia avea în armata sa cel puțin două legiuni (*XIII Gemina* – Apulum, *IIII Flavia Felix* – Berzovia, dar și *I Adiatrix* – cu efective complete sau parțiale, tot la Apulum) prin urmare, un guvernator de rang consular în fruntea ei – *legatus Augusti pro praetore*, un personaj foarte important, aflat la apogeul carierei militare și politice. Primul guvernator al Daciei a fost

A financial procurator served besides him and was responsible for the province's finances, including the payment of the army. He was based at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, the first city in the province, established sometime after Roman authority was fully formalised.

The beginning of Hadrian's reign (117–138) saw significant conflicts with the Sarmatians and the Dacians living beyond the borders of the Trajanic province and even the governor C. Iulius Quadratus Bassus (117–118?) fell victim. The emperor was forced to take extreme measures. Following the defeat of the barbarians, under the extraordinary command of Q. Marcius Turbo, the emperor decided to abandon the territories in Muntenia and southern Moldova that Trajan had annexed to Moesia Inferior, and to form Oltenia and south-eastern Transylvania into the province Dacia Inferior, the Trajanic province thus becoming Dacia Superior. Sometime between November 119 and April 123, the extreme north of that province, the land north of the Mureş and Arieş rivers was organised into a third province, Dacia Porolissensis.

Dacia Superior was now the only province of the three that still retained a legion in its army, *XIII Gemina* at *Apulum*, and the *legatus Augusti pro praetore*, now of the lower praetorian rank, was also the legion's commander. The other two provinces were each governed by a *praesidial* procurator of ducenary rank, one based at Napoca, the other at Romula, while the economy of Dacia Superior was supervised by a financial procurator of centenary rank located at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

During Marcus Aurelius's reign there is a second reorganisation of the Dacian provinces, following the devastating effects that the Marcommanic Wars had on the province from 168 onwards; two essential problems were revealed – the lack of a second legion and a unitary command over the army. In response, the legion *V Macedonica* was moved from its base at *Troesmis*, Moesia Inferior, to *Potaissa*, where it would stay for the remaining life of the province, a move that led to major changes to the provincial government. The three established provinces now benefited from unity of command and jurisdiction in the person of a single governor of consular rank with the title *legatus*

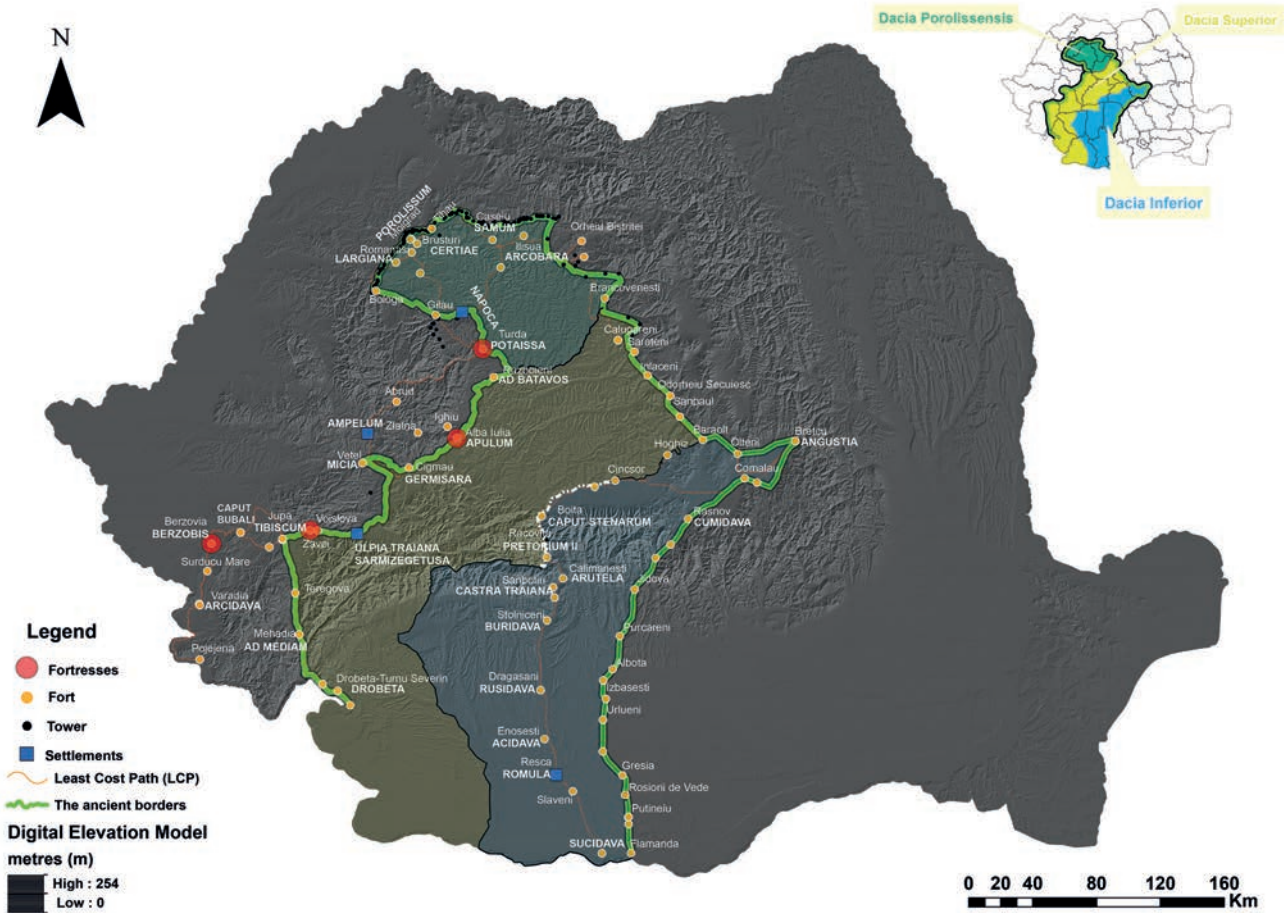
Iulius Sabinus (106-109). Alături de acesta, un procurator financiar, responsabil pentru toate finanțele provinciei, inclusiv solda armatei, își avea sediul la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, primul oraș al provinciei, fondat cândva după stabilirea definitivă a autorității romane la nordul Dunării de Jos.

Începutul domniei lui Hadrian (117–138) prilejuește conflicte semnificative cu sarmații și dacii care trăiau în jurul provinciei Traianice, cărora le cade victimă chiar guvernatorul C. Iulius Quadratus Bassus (117–118?), iar împăratul se vede nevoit să ia măsuri drastice de reorganizare. După înfrângerea barbarilor, sub extraordinara comandă a lui Q. Marcius Turbo, împăratul decide să abandoneze teritoriile din Muntenia și sudul Moldovei anexate de Traian Moesiei Inferior, să reconfigureze teritoriile din Oltenia și sud-estul Ardealului în provincia Dacia Inferior, provincia Traiană devenind Dacia Superior. Cândva între noiembrie 119 și aprilie 123, nordul extrem (la nord de cursul râurilor Mureș și Arieș) devine o a treia provincie, Dacia Porolissensis.

Dacia Superior este singura dintre aceste trei provincii care păstrează o legiune în armata sa, *XIII Gemina*, la *Apulum*, iar *legatus Augusti pro praetore* (acum de rang pretorian) este totodată și comandantul legiunii. Celelalte două provincii vor primi în fruntea lor câte un procurator *praesidial* de rang ducenar (cu sediul la Napoca, respectiv Romula), iar economia Daciei Superior va fi supervizată de un procurator financiar de rang centenar (cu sediul la Ulpia Traiana Sarmizegetusa).

O a doua re-organizare a provinciilor dacice are loc sub Marcus Aurelius, în condițiile efectelor devastatoare pe care războaiele marcomanice le au în provincie (începând cu anul 168): cu această ocazie, ies la iveală două probleme esențiale – lipsa unei a doua legiuni și comanda unitară a armatei.

Drept răspuns, legiunea *V Macedonica* este adusă din castrul ei de la *Troesmis*, Moesia Inferior, la *Potaissa*, unde va și rămâne pe întreaga perioadă de existență a provinciei, mutare ce va cere modificări substanțiale în guvernarea provinciei. Cele trei provincii stabilite primesc o unitate de comandă și jurisdicție, în persoana unui singur guvernator de rang

124. The three provinces of Dacia organized by Hadrian
Cele trei provincii ale Daciei organizate de Hadrian

Augusti pro praetor or the less official *consularis trium Daciarum*. He received military and civilian jurisdiction and complete administrative authority over the three provinces, that were reunited under the simple name of *Dacia* or *tres Daciae*. The governor did not have absolute military command of the army as each of the two legions were still commanded by a *legatus Augusti legionis* of praetorian rank. Administratively speaking, the three Hadrianic provinces no longer needed separate governors (*praesides*), so they remained merely financial districts, their names including the terms *Apulensis* (Superior) and *Malvensis* (Inferior); *Dacia Porolissensis* retained its well-established name.

consular, cu titlul *legatus Augusti pro praetore* sau mai puțin oficialul *consularis trium Daciarum*. Acesta primește jurisdicția militară și civilă și administrația completă a celor trei provincii, care se reunesc sub numele simplu de *Dacia* sau *tres Daciae*. Comanda militară absolută a trupelor nu aparține exclusiv consularului, fiecare dintre cele două legiuni având în continuare la comandă câte un *legatus Augusti legionis*, de rang pretorian. Din punct de vedere administrativ, cele trei provincii Hadrianice nu mai au nevoie de guvernatori unici – *praesides*, astfel că ele rămân simple districte financiare, primind și denumirea suplimentară de *Apulensis* (Superior) și *Malvensis* (Inferior), *Dacia Porolissensis* rămânând cu numele deja consacrat.

The year 168 was the moment when these changes took place, when, during the war, the reorganisation and military unification of Dacia and Moesia Superior, under the command of M. Claudius Fronto, a true hero of Rome and Dacia, was decided.

Dacia remained organised as such until the end of its existence as a province, with the exception that from the beginning of the 3rd century, senators were gradually removed from military commands, making room for the *equites*, professional soldiers more loyal to the emperor. They replaced the governor and the legionary commanders in the posts of *agens vice praesidis* or *agens vice legati*, completely taking over the military and civilian jurisdiction. It is still hard to determine who were these knights that become commanders and governors. They could be legionary prefects or senior centurions, acting commanders of the province's auxiliary units or even the financial procurators.

Troops from Dacia's army played an important role in Septimius Severus's ascension to power and the elimination of his rivals Pescennius Niger and Clodius Albinus during the succession wars between 193 and 197; the province duly received its reward in the form of a period of maximum development during the life of the dynasty he established. A significant number of civilian settlements located near Roman forts received municipal status, *Apulum*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Tibiscum*, and maybe even *Dierna* and *Ampelum*, while others, *Drobeta* and possible *Romula*, were upgraded to the status of colonies.

The period of the Severan dynasty led to a time of maximum development for the province due to unprecedented investments both generally and in particular in the military infrastructure, as well as in architecture and art to a quality never before encountered: the *forum vetus* from Sarmizegetusa saw its maximum development and decoration, the defences and main internal buildings of most of the Roman forts were rebuilt in stone, and practically every *forum* and *principia* in the province received statues of the Severan emperors with marble monumental bases.

The cities of Dacia had all the typical Roman municipal institutions that led to the creation of a true

Momentul acestor schimbări este anul 168, când, în condiții de război, se decide reorganizarea și unificarea militară a Daciei și Moesiei Superior, sub comanda lui M. Claudius Fronto, un veritabil erou al Romei și Daciei.

Dacia va rămâne cu aceeași organizare până la finalul existenței sale, cu mențiunea că, din secolul al III-lea senatorii vor fi treptat înlăturați de la comanda militară, lăsând loc unei clase de profesioniști mult mai loială împăratului – cavalerii. Aceștia practic vor înlocui guvernatorul și comandanții de legiune din postul de *agens vice praesidis* sau *agens vice legati*, preluând în totalitate jurisdicțiile militară și civilă. Cine sunt acești cavaleri ajunși comandanți și guvernatori, este încă greu de spus. Pot fi prefecti de legiune sau *primi pili II*, comandanți în funcție ai trupelor auxiliare din provincie sau chiar procuratori financiari în funcție.

Trupe din armata Daciei au jucat un rol important în ascensiunea lui Septimius Severus la tron și la eliminarea rivalilor săi (Pescennius Niger și Clodius Albinus) în timpul războaielor de succesiune din anii 193-197, drept răsplată provincia cunoscând o perioadă de maximă înflorire pe perioada dinastiei instaurate de acesta. Cu aceeași ocazie, un număr însemnat din așezările civile din proximitatea castrilor primesc statut municipal: *Apulum*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Tibiscum*, (poate și *Dierna* și *Ampelum*?), iar altele sunt promovate la statut de *colonia* – *Drobeta*, *Romula* (?).

Perioada dinastiei Severilor înseamnă un maximum de dezvoltare al provinciei, datorat investițiilor fără precedent realizate în infrastructura generală, cea militară, dar și în arhitectură și artă la calități de ne-egalat până atunci: *forum vetus* din Sarmizegetusa cunoaște faza de maximă amenajare și decorare, mai toate castrulele își refac incintele și clădirile principale în piatră, practic fiecare *forum* și *principia* din provincie primește statui ale împăraților Severieni cu baze monumentale de marmură etc.

Orașele Daciei au toate instituțiile tipice municipale romane, au produs o veritabilă aristocrație provincială foarte activă chiar și la nivel ritual (*concilium trium Daciarum*, întrunit la *Ulpia Traiana Sarmizegetu-*

provincial aristocracy, very active even at the religious level, including the *concilium trium Daciarum*, which convened at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, as well as social groups that were primarily official such as the *augustales*. At the same time, most of Dacia's territory remained rural.

In the last three decades of its existence, starting with the fall of the Severan dynasty in 235 and the beginning of the military anarchy, Dacia passed through periods of uncertainty due to the population movements that took place beyond its borders during this time. The general climate of instability across the entire region led to a unique crisis in provincial society. It was in fact a crisis that affected the entire Roman Empire, one from which it did not escape until the end of the 3rd century, when it was too late for Dacia. After several conflicts along its borders that were concluded in an efficient manner, the province was abandoned by the emperor Aurelian in the 260s.

sa, precum și grupuri sociale mai mult sau mai puțin oficiale (*augustales*, *collegia*). Cu toate acestea, cea mai întinsă parte a teritoriului Daciei rămâne însă în mediul rural.

În ultimele decenii de existență, practic după căderea dinastiei Severilor și instaurarea anarhiei militare, Dacia a cunoscut mai multe perioade de nesiguranță, din cauza mișcărilor de populații care se petrec în zonă în această perioadă. Climatul general de instabilitate din întreaga regiune a provocat și o criză nemiștinată în societatea provincială. Este de fapt o criză generală de sistem, din care Imperiul Roman nu-și va mai reveni până la sfârșitul secolului III, când, pentru Dacia, va fi prea târziu. După mai multe conflicte la granițele sale, rezolvate mai mult sau mai puțin eficient, provincia este abandonată definitiv de către împăratul Aurelian.

125. The *Forum vetus* of *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*
Vechiul for de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*

The army of Dacia

The legions

During the course of its history, Dacia housed several legions and legionary detachments.

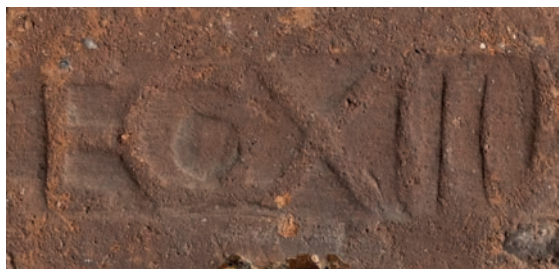
Legio XIII Gemina took part in the wars of conquest and was based in the fortress at Apulum throughout the life of the province. For almost half a century, its commander was also the governor for the province of Dacia Superior.

Legio IIII Flavia also took part in the wars of conquest and is presumed to have been first based at Ulpia Traiana Sarmizegetusa and afterwards at Berzovia in the Banat. Following Trajan's death it was moved south of the Danube to the fortress at Singidunum/Belgrade.

Legio V Macedonica, although it took part in the wars of conquest, then left the province, occupying the fortress at Troesmis in Dobrogea. It returned to Dacia during the Marcomannic Wars and remained, based in the fortress at Potaissa/Turda.

Other legionary detachments that were present at some point in Dacia include: I Adiutrix, II Adiutrix, III Gallica, VI Ferrata, VII Claudia, VII Gemina, X Gemina, XIII Gemina and XXII Primigenia.

During the course of time, all manner of auxiliary troops served in the province: *cohortes peditatae* and *equitatae*, *alae* and *numeri*. It is remarkable to note the variety of ethnic and tactical characteristics of the troops brought here, initially for the conquest but with

126. Tilestamp with the abbreviation of the name of the legion XIII Gemina

Țiglă cu ștampila legiunii a XIII Gemina

Armata Daciei

Legiunile

Dacia a găzduit mai multe legiuni și detașamente legionare, de-a lungul istoriei ei.

Legio XIII Gemina a participat la războaiele de cucerire a Daciei și a rămas în castrul legionar de la Apulum (Alba-Iulia) pe toată durata de existență a provinciei Dacia. Pentru aproape o jumătate de secol, comandantul ei a fost și guvernator al provinciei Dacia Superior.

Legio IIII Flavia a participat de asemenea la războaiele de cucerire și a rămas cantonată într-un presupus castru legionar, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și ulterior la Berzovia, în Banat. După moartea lui Traian a fost mutată la sud de Dunăre, în castrul de la Singidunum (Belgrad).

Legio V Macedonica, deși a luat parte la războaiele de cucerire, a părăsit noua provincie, ocupând castrul de la Troesmis, în Dobrogea. S-a întors în Dacia cu ocazia războaielor marcomanice și a rămas cantonată în castrul de la Potaissa (Turda).

Alte detașamente legionare care au fost prezente la un moment dat în Dacia sunt: I Adiutrix, II Adiutrix, III Gallica, VI Ferrata, VII Claudia, VII Gemina, X Gemina, XIII Gemina, XXII Primigenia.

Toate categoriile de trupe auxiliare au fost folosite pentru a alcătui garnizoana provinciei de-a lungul timpului: *cohortes (peditatae și equitatae)*, *alae* și *numeri*.

127. Tilestamp with the abbreviation of the name of the legion IIII Flavia Felix

Țiglă cu ștampila legiunii a IIII Flavia Felix

most staying in the new province. Alongside the three legions and detachments already mentioned, these included five or six cavalry regiments, 23 or 24 Infantry cohorts as well as irregular guard troops and *exploratores*. The percentage of cavalry and mixed troops is very high, thus offering clues to the defence strategy of the new province. In total, during the reign of Trajan, Dacia housed a total of about 30,000 soldiers, fractionally above 7% of the entire Roman army at that time

Following the reorganisation of the province under Hadrian and the creation of Dacia Porolissensis, each of the three provinces had its own army, an *exercitus*, attested on the coins issued during Hadrian's rule. The most important source of information about the armies of Dacia is represented by military diplomas, lately discovered in large numbers.

What is remarkable for the entire army of the Dacia, especially for Dacia Porolissensis, is the high percentage of mixed and cavalry units. This confirms both the heavily militarised character of the north Danubian frontier, and a strategy based on quick response and an ability to control territory when dealing with external threats.

The troops came mainly from neighbouring provinces, though their recruitment areas and their ethnic character varied considerably; nevertheless, it can be assumed that from the 2nd century onwards, local,

Remarcabilă este varietatea de specificități etnice și tactice a trupelor aduse aici, inițial pentru cucerire și care, în cea mai mare parte a lor, au și rămas în noua provincie. Între acestea, în plus față de cele trei legiuni și alte vexilații menționate mai sus, au fost cantonate 5 (sau 6) *alae*, 23 (sau 24) de cohorte și trupe neregulate de gardă și *exploratores*. Procentul trupelor de cavalerie sau mixte este foarte ridicat, fapt ce ne poate da indicii despre strategia de apărare a noii provincii. În orice caz, cu totul, pe timpul domniei lui Traian, Dacia a găzduit în jur de 30000 de soldați, practic puțin peste 7% din întreaga armată imperială la acea vreme.

După reorganizarea provinciilor realizată de Hadrian și după nașterea Daciei Porolissensis, fiecare dintre cele trei provincii aveau propria armată, instituționalizată sub forma unui *exercitus*, atestate pe legenda monedelor din timpul lui Hadrian. Cea mai consistentă sursă pentru registrele armatelor provinciale din Dacia rămân diplomele militare, descoperite în număr foarte mare în ultima perioadă.

Remarcabil pentru întreaga armată a provinciilor dacice, dar mai ales pentru cea a Daciei Porolissensis, este procentajul semnificativ al trupelor de cavalerie și mixte. Aceasta vine să confirme atât caracterul puternic militarizat al graniței nord-dunărene, cât și o strategie de răspuns rapid și control al zonei în fața amenințărilor din jurul provinciei.

128 Tilestamp with the abbreviation of the name of the legion *V Macedonica*

Țigla cu ștampila legiunii a *V Macedonica*

129. Funerary monument illustrating a rider in battle equipment

Monument funerar ilustrând un călăreț în echipament de luptă

or, at least, regional recruitment, took precedence over recruitment based on ethnic origin. In any case, in Dacia there were troops recruited from across the entire Roman Empire: cavalry from the western Gallic, British, Hispanic and Batavian tribes, men from the Alps and the Upper Danube area. The Illyrian and Balkan area is represented by cavalrymen from Pannonia as well those generically named Illyrians, but especially Thracians, who were famous riders and archers. To these we can add troops originating in the Greek Islands and Cyprus.

The Orient twice sent soldiers to Dacia, initially, archers and cavalry recruited from Iturea, Commagene and other parts of the Levant and later, at the start of Hadrian's reign, came the famous Palmyrene archers, very useful in the defence of the province; they were eventually based in at least two crucial points along the frontier at Tibiscum and Porolissum.

A similar situation emerges in relation to the troops from Africa. The earliest auxiliary troops were recruited from Africa and Numidia but they were followed by detachments of the famous Mauri that were formed into *numeri*. At least four such units were posted to important points in the province, Tibiscum, Micia and Sutor.

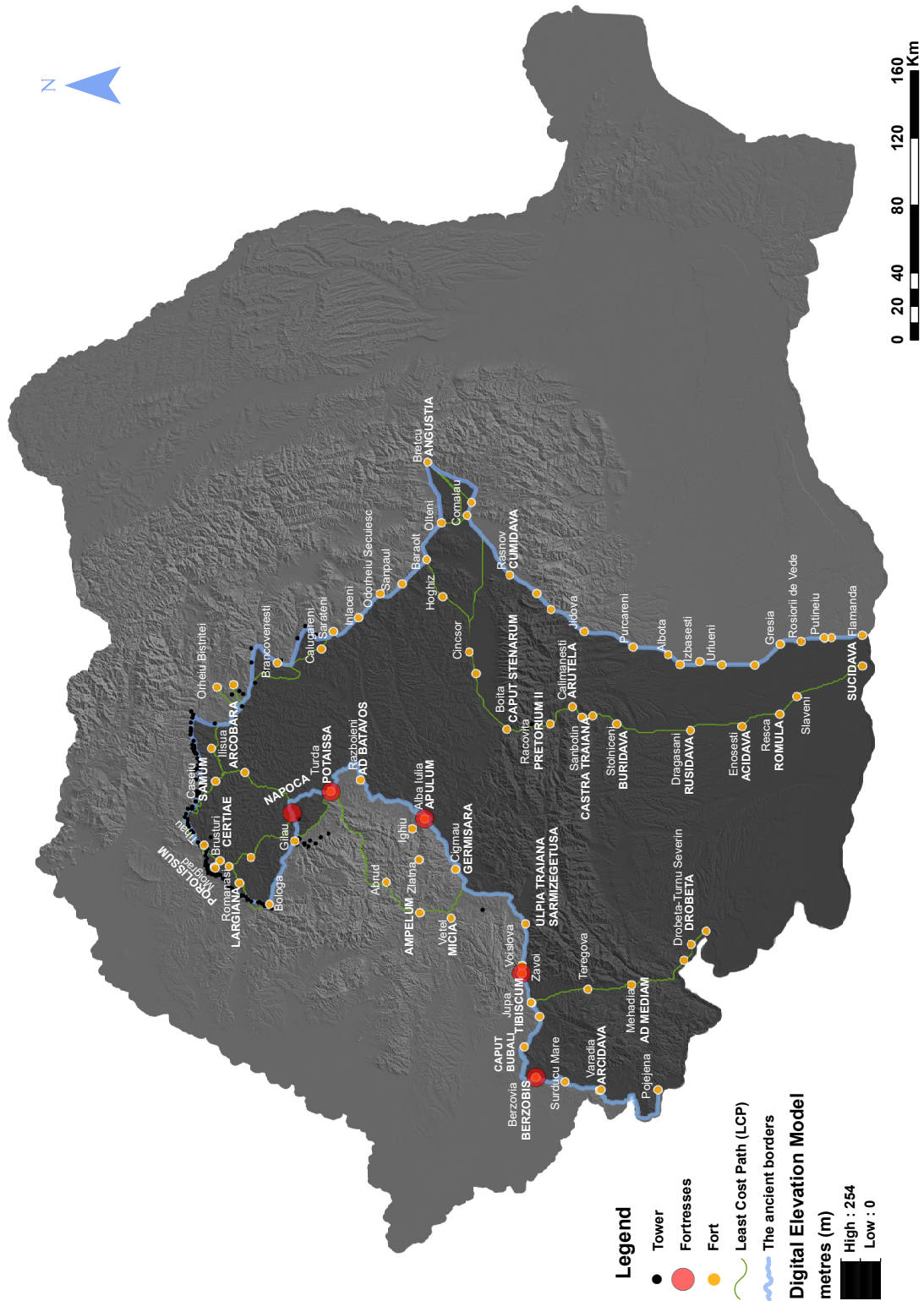
In time, the defeated Dacians were also recruited into the auxiliary units and sent to different corners of the Empire. This took place in several stages: troops were recruited during or immediately after the conquest, and later reformed by Hadrian; a second recruitment drive probably took place after the wars fought by Marcus Aurelius; a final recruitment took place in the first half of the 3rd century.

Trupele sunt aduse în principal din provinciile vecine, însă aria de recrutare și specificul etnic al acestora variază destul de mult, deși, din secolul al II-lea se poate presupune că recrutarea locală sau cel mult regională prima în fața celei pe criterii de origine. În orice caz, în Dacia avem trupe recrutate din toate zonele Imperiului Roman: călăreții din Occident vin din triburile de gali, britoni, hispanici, batavi sau locuitori ai Alpilor și Dunării Superioare. Zona Illyricum sau a Balcanilor este prezentă atât prin trupe de cavalerie din panonici, cât și dintre cei denumiți generic illyri, dar mai ales din traci, cunoscuți călăreți și arcași. Alături de aceștia, vin și trupe din zona insulelor grecești sau Cipru.

Orientul contribuie cu militari în armata Daciei în două rânduri. Inițial, trupe de arcași și călăreți dintre iturei, commageni sau alții din zona Levantului, iar ulterior, la începutul domniei lui Hadrian, cu acei vestiți arcași palmyreni, foarte utili în apărarea provinciei, amplasați, după stabilizare în cel puțin două puncte cruciale ale limes-ului: Tibiscum și Porolissum.

Situația trupelor din Africa e oarecum similară. Inițial vin trupe auxiliare regulate, recrutate din Africa și Numidia, iar ulterior vin remarcabilii mauri sub forma unor vexilații, care se vor stabili în formă de *numeri*. Cel puțin patru astfel de trupe vor rămâne, în locuri importante din provincie (Tibiscum, Micia, Sutor).

De cealaltă parte, dacii învinși au fost și ei recrutați în trupe auxiliare, trimise în diferite locuri din Imperiu, în mai multe etape: în timpul sau imediat după cucerire, de către Traian, trupe ulterior reformate de către Hadrian; o a doua recrutare are loc probabil după războaiele din vremea lui Marcus Aurelius și în fine, o ultima în prima jumătate a secolului al III-lea.

Legend

- Tower
- Fortress
- Fort
- Least Cost Path (LCP)
- The ancient borders

Digital Elevation Model
metres (m)

High : 254
Low : 0

130. A map of Dacia with the borders of modern Romania
Harta Daciei și conturul României moderne

131. The archaeological park at *Drobeta*
 Parcul arheologic de la *Drobeta*

132. The new museum at *Drobeta* and part of the newly discovered Roman amphitheatre
 Noul muzeu de la *Drobeta* și o parte din amfiteatrul roman nou recent descoperit

Must see archaeological sites

Drobeta / Drobeta-Turnu Severin

The archaeological park is located within the precincts of the Museum of the Iron Gates Region, which hosts an exhibition of Roman archaeology. Nearby can be seen a pillar from the bridge Trajan built in preparing for his second Dacian war.

Tibiscum / Jupa

Further north, on the right side of the Caransebeș – Lugoj road, a large part of the auxiliary fort and the civilian settlement of Tibiscum is visible in an archaeological park that also hosts a small museum displaying artefacts discovered during the many archaeological campaigns that have taken place here.

133. The archaeological park at *Tibiscum*

Parcul arheologic de la *Tibiscum*

De văzut – situri arheologice

Drobeta – Drobeta-Turnu Severin

Parcul arheologic se află în incinta Muzeului Regiunii Porților de Fier, care găzduiește și o expoziție de arheologie romană. În imediata apropiere se poate vedea și un picior al podului lui Traian edificat în vederea celui de-al doilea război dacic.

Tibiscum – Jupa

Mai departe, înspre nord, în dreapta drumului Caransebeș-Lugoj, se poate vedea o mare parte din castrul auxiliar și așezarea civilă de la *Tibiscum*, care fac parte dintr-un parc arheologic, unde se poate vizita și un mic muzeu cu artefacte descoperite în cursul numeroaselor campanii de cercetări arheologice.

134. The catapult fragment from Orșova (*Dierna*)

Fragmentul de catapultă de la Orșova (*Dierna*)

135. The visible ruins of the fort at Cigmău
 Ruinele vizibile din castrul de la Cigmău

136. Head of the Emperor Traianus Decius from a life-size statue (bronze, mid 2nd C.E., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*)

Cap al împăratului Traianus Decius de la o statuie în mărime naturală (bronz, mijlocul sec. al III-lea p.Chr., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*)

Ulpia Traiana Sarmizegetusa / Sarmizegetusa

The entire site of Ulpia Traiana Sarmizegetusa is part of an archaeological park though partially overlain by the modern village. Visible are the amphitheatre and the adjacent buildings, the area of the temples (Liber Pater, Aesculap and Hygia, etc.), the headquarters of the financial procurator of Dacia and a granary (horreum), the forum, etc. Most of the enclosure is also extant.

Micia / Veșel

Some walls of the civilian settlement next to the fort, including part of the baths and the amphitheatre, are visible.

Germisara / Cigmău

The position and some elements of the defenses are visible, together with the remains of the main buildings inside. Here is one of the few places where the strong room (aerarium) of the fort can be seen; it sits under the room where the troop's standards were kept.

137 Archaeological park at Sarmizegetusa with the small museum on the bottom right corner
Parcul arheologic de la Sarmizegetusa cu micul muzeum în colțul de jos dreapta

Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Sarmizegetusa

Întreg situl de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* face parte dintr-un parc arheologic și este suprapus parțial de satul modern. Se pot vizita: amfiteatrul și clădiri adiacente; zona templelor (*Liber Pater*, *Aesculap* și *Hygia* etc.); sediul procuratorului financiar al Daciei și *horreum*; *forum* etc. Cea mai mare parte a incintei este vizibilă pe teren.

Micia – Vețel

Se mai pot vedea puține conservări de ziduri din așezarea de lângă castru, între ele o parte din terme și din amfiteatru.

Germisara – Cigmău

Poziția și unele din elementele de fortificație sunt vizibile la fața locului, precum și câteva conservări de zidărie făcute la rămășițele clădirilor principale din interior. Aici este unul dintre puținele locuri în care a fost descoperit și se poate vedea camera de tezaur (*aerarium*) de sub încăperea în care se păstrau stindardele trupei (*aedes*).

138. Fragment from a cuirass (*lorica squamata*) (bronze scales sewn on a flax backing; 3rd C.C.E.; Turda-Potaissa)

Fragment dintr-o cuirasă de solzi (*lorica squamata*) (solzi de bronz cusuți pe o pânză de in; sec. III p.Chr.; Turda-Potaissa)

139. The *principia* museum with MNUAI in the background, Alba-Iulia

Muzeul – *principia* și MNUAI în fundal, Alba-Iulia

***Alburnus Maior* / Roșia Montana**

A complex mining site, protected by a detachment of the XIII Gemina legion. One can visit some of the Roman galleries, as well as a local museum.

***Apulum* / Alba-Iulia**

The majority of the visible remains inside the town are of the legionary fortress of the XIII Gemina legion: a gate (*porta principalis dextra*), the headquarters building (*principia*) and the south and west fortress wall. The National Museum of the Union has an exhibition of Roman archaeology and part of the west fortress wall can be seen in the Museikon building.

***Potaissa* / Turda**

The fortress of the V Macedonica legion is in an archaeological park on a plateau inside the town, close to the Alba-Iulia – Cluj road. Consolidated remains of towers and gates, the headquarters building (*principia*) and the only baths of a legionary fort investigated in Dacia are visible. The Turda City Museum has an exhibition of Roman history and archaeology.

140 A Roman shaft of Roșia Montană

Galerie romană de la Roșia Montană

141. The *principia* and the baths of *Potaissa* fortress
Principia și termele din castrul legionare de la *Potaissa*

Alburnus Maior – Roșia Montană

Sit minier complex, a beneficiat de prezența militară a unui detașament din legiunea XIII Gemina. O parte din galeriile romane se pot vizita, precum și un muzeu local.

Apulum – Alba-Iulia

Majoritatea vestigiilor vizibile și vizitabile aparțin de castrul legiunii XIII Gemina, aflat în Cetatea bastionată Alba-Iulia: *porta principalis dextra*, clădirea comandamentului (*principia*), zidul de incintă de sud și vest. Alături de acestea, Muzeul Național al Unirii are o expoziție de arheologie romană, iar în clădirea Museikon se mai pot vedea urme ale zidului de incintă de vest.

Potaissa – Turda

Castrul legiunii V Macedonica este adăpostit de un parc arheologic, pe un platou din oraș, în apropierea drumului Alba-Iulia – Cluj. Sunt vizibile conservări ale turnurilor și porților de pe incintă, *principia* și termele, singurele băi ale unui castru legionar cercetate în Dacia. Muzeul Orășenesc Turda are o expoziție de istorie și arheologie romană.

142. Harness Applique; enamelled bronze; 3rd cent. AD;
 Moigrad – *Porolissum*

Aplică de Harnașament; bronz emailat; sec. III p.Chr.;
 Moigrad – *Porolissum*

143. Remains of the *principia* and *porta decumana* of the fort at Gilău
Rămășițele clădirii comandamentului și ale porții *decumana* de la Gilău

Gilău

The auxiliary fort is located in the courtyard of the privately owned Wass-Bánffy castle. Parts of the fort walls, two gates (*porta decumana* and *porta dextra*) and headquarters building (*principia*) can be seen.

Buciumi

The auxiliary fort is located on an elevated plateau, on the north edge of the modern village. Extensive restoration works have been carried out recently, presenting the southern half of the fort: the precinct, the roads and the headquarters building (*principia*) (161).

Porolissum / Moigrad

The most complex site in the area, it consists of two forts (Pomet and Citera), a town, at least one necropolis, the only known aqueduct in Dacia and an extensive area of continuous frontier, comprising a rampart or occasionally a wall, ditch, watch-towers and fortlets. The visitable stretches are on the Cluj-Zalău road to the east, on the top of Meseș, towards the village of Brebi where can be seen two fortlets beside an earthen rampart.

Gilău

Castrul auxiliar se află în curtea castelului Wass-Bánffy, actualmente proprietate privată. Se pot observa conservări ale zidurilor de incintă, ale porților *decumana* și *dextra*, dar și ale clădirii comandamentului (*principia*).

Buciumi

Castrul auxiliar se află pe un platou ridicat, la marginea de nord a satului modern. Lucrări excesive de restaurare au fost realizate recent, prezentând jumătatea de sud a castrului: incinta, drumurile sau *principia*.

Porolissum – Moigrad

Cel mai complex sit al zonei, este alcătuit din două castru (Pomet și Citera), un oraș, cel puțin o necropolă, singurul apeduct cunoscut în Dacia și o zonă extinsă de frontieră continuă, formată din val, șanț (pe alocuri zid), turnuri și *burgi*. Zona vizibilă se întinde de la drumul Cluj-Zalău, spre est, pe culmea Meseșului, până în localitatea Brebi. Aici se pot vedea două fortificații de mai mici dimensiuni adiacente unui val de pământ artificial.

144 The archaeological park at Buciumi
Parcul arheologic de la Buciumi

145. The fort and the amphitheatre of *Porolissum*
Castrul și amfiteatrul de la *Porolissum*

Călugăreni

The auxiliary fort is located on the western edge of the village. Remains of the headquarters building (principia) and bath-house can be seen in the field from within a dedicated installation („time box”).

Câmpulung / Muscel 'Jidova'

The fort lies beside the road to Pitseti. Part of the fort wall, including a tower, and some buildings inside, lie in an archaeological park. There is also a small site museum.

Sucidava / Celei

The fort is located on the bank of a former arm of the Danube and is now in an archaeological park. The eight-tower Byzantine precinct, the Paleo-Christian basilica and other late buildings have been consolidated. The site museum contains finds from the excavations. The site is also famous for a ‚secret fountain’ that can be visited. A pillar of the Roman bridge is visible nearby.

Călugăreni

Castrul auxiliar se află în marginea de vest a satului. Urmele cercetărilor din *principia* și de la termele alăturate se pot vedea pe teren, din cadrul unei instalații speciale („time box”).

Câmpulung – Muscel „Jidova”

Castrul se află într-un cartier al orașului Câmpulung, pe partea dreaptă a drumului de aici înspre Pitești. Restaurări ale incintei și ale unor clădiri din interior, alături de reconstrucția unui turn de curtină sunt organizate sub forma unui parc arheologic deschis publicului. În incintă există și un mic muzeu de sit.

Sucidava – Celei

Cetatea se află pe malul unui fost braț al Dunării și este organizată într-un parc arheologic. Incinta bizantină cu opt turnuri, bazilica paleo-creștină și alte clădiri târzii sunt restaurate și vizitabile. Materiale descoperite în cercetările arheologice din interior sunt expuse în micul muzeu de sit. Situl mai este celebru printr-o „fântână secretă”, care poate fi vizitată. În apropiere mai este vizibil un picior de pod roman.

146. The ‚time-box’ at Călugăreni

«Time-box» de la Călugăreni

147. The fort at Câmpulung-Jidova
Castrul de la Câmpulung-Jidova

148. Roman ruins at *Sucidava*
Ruine romane de la *Sucidava*

General books on frontiers / Cărți generale despre frontiere

- Austin, N. J. E. and Rankov, B., *Exploratio: Military and political intelligence in the Roman world*, London 1995
- Bishop, M. C. *Handbook to Roman Legionary Fortresses*, Barnsley 2012
- Breeze, D. and Jilek, S. (eds), *Frontiers of the Roman Empire. The European Dimension of a World Heritage Site*, Edinburgh 2008
- Breeze, D. J., *The Frontiers of Imperial Rome*, revised edition, London 2019
- Drummond, S. K. and Nelson, L. H., *The Western Frontiers of Imperial Rome*, New York 1994
- Dyson, S., *The Creation of the Roman Frontier*, Princeton 1985
- Elton, H., *Frontiers of the Roman Empire*, London 1996
- Ferrill, A., *Roman Imperial Grand Strategy*, New York 1991
- Graichen, G. (ed.), *Limes, Roms Grenzwall gegen die Barbaren*, Frankfurt am Main 2009
- Green, D. and Perlman, S. (eds), *The Archaeology of Frontiers and Boundaries*, London 1985
- Hanson, W. S., *The Army and Frontiers of Rome*, Portsmouth, RI 2009
- Isaac, B., *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Oxford 1992
- Klee, M., *Grenzen des Imperiums. Leben am römischen Limes*, Mainz 2006
- Klose, G., and Nünnerich-Asmus, A. *Grenzen des römischen Imperiums*, Mainz 2006
- Luttwak, E. N., *The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century CE to the Third*, revised edition, Baltimore 2016
- Mattern, S. P., *Rome and the Enemy: Imperial strategy in the Principate*, Berkeley/Los Angeles/London 1999
- Millar, F., *The Roman Empire and its Neighbours*, London/New York 1967
- Parker, P., *The Empire stops here*, London 2009
- Reddé, M., *Les frontières de l'Empire romain (1er siècle J.-C. – 5e siècle après J.C.)*, Lacapelle-Marival 2014
- Schallmayer, E., *Der Limes – Geschichte einer Grenze*, München 2007
- Whittaker, C. R., *Frontiers of the Roman Empire: a Social and Economical Study*, Baltimore/New York 1994
- Whittaker, C. R. *Rome and its Frontiers. The Dynamics of Empire*, London 2004
- Woolliscroft, D. J., *Roman Military Signalling*, London 2003

Individual frontiers / Frontiere individuale

- Baatz, D., *Der römische Limes*, Berlin 2000
- Baird, J. A. *Dura-Europos*, London 2018
- Baradez, J., *Vue-aérienne de l'organisation Romaine dans le Sud-Algerien, Fossatum Africae*, Paris 1949
- Barker, G. and Mattingly, D. (eds), *Farming the Desert. The Unesco Libyan Valleys Archaeological Survey I-II*, London 1996
- Bechert, T. and Willem, W.J.H. (eds), *Die römische Reichsgrenze von der Mosel bis zur Nordseeküste*, Stuttgart 1995
- Bogaers, J. E. and Rüger, C. B., *Der Niedergermanische Limes*, Köln 1974
- Bogdan Cătănciu, I. O. M., *Evolution of the System of the Defence Works in Roman Dacia*, BAR IS 116, Oxford 1981
- Bogdan Cătănciu, I. O. M., *Wallachia in the Defensive System of the Roman Empire, 1st-3th centuries A.D.*, Alexandria 1997
- Breeze, D. J., *The Antonine Wall*, Edinburgh 2006
- Breeze, D. J., *J. Collingwood Bruce's Handbook to the Roman Wall*, 14th edition, Newcastle upon Tyne 2006
- Breeze, D. J. and Dobson, B., *Hadrian's Wall*, 4th edition, London 2000
- Breeze, D. J. and Hanson, W. S., *The Antonine Wall. Papers in Honour of Professor Lawrence Keppie*, Oxford 2020
- Bülow, G. v. and Milčeva, A. (eds), *Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios*, Sofia 1999
- Euzennat, M., *Le Limes de Tingitane, La Frontière Méridionale*, Études d'Antiquités Africaines, Paris 1989
- Fentress, E. W. B., *Numidia and the Roman Army. Social, Military and Economic Aspects of the Frontier Zone*. BAR IS 53, Oxford 1979
- Freeman, P. and Kennedy, D., (eds), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, BAR IS 297, Oxford 1986
- French, D. H. and Lightfoot, C. S. (eds), *The Eastern Frontier of the Roman Empire*, BAR IS 553, Oxford 1989
- Gassner, V., Jilek, S. and Stuppner, A., *Der römische Limes in Österreich*, Wien 1997
- Goodchild, R. T., *Libyan Studies*, London 1976
- Gudea, N., *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens*, Zalău 1997
- Hanson, W. S. and Maxwell, G. S., *Rome's North-West Frontier, The Antonine Wall*, Edinburgh 1986
- Ivanov, R., *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dorticum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, in: Ber. RGK 78, 1997, 467–640
- Kandler, M. and Vettors, H., *Der römische Limes in Österreich. Ein Führer*, Vienna 1986
- Kennedy, D., *The Roman Army in Jordan*, London 2000
- Kennedy, D. and Riley, D., *Rome's Desert Frontier from the Air*, London 1990
- Kennedy, D. L. (ed.), *The Roman Army in the East*, Ann Arbor 1996
- Lesquier, J., *L'Armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien*, Cairo 1918
- Matešić, S. and Sommer, C. S. (eds), *At the Edge of the Roman Empire. A Tour along the Limes in Southern Germany*, Deutsche Limeskommission 2015

- Mattingly, D. J., *Roman Tripolitania*, London 1995
- Maxfield, V. A. (ed.), *The Saxon Shore, A Handbook*, Exeter 1989
- Mirković, M., *Römer an der mittleren Donau. Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*, Belgrad 2003
- Parker, S. T., *Rome and Saracens, A History of the Arabian Frontier*, Philadelphia 1986
- Parker, S. T., *The Roman frontier in central Jordan: final report on the Limes Arabicus Project, 1980–1989*, Washington 2006
- Petrović, P. (ed.), *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Beograd 1996
- Pinterović, D., *Limesstudien in der Baranja und in Slawonien*, Arch. Jugoslavica 9, Beograd 1968, 5–83
- Poidebard, A., *Le Trace de Rome dans le Désert de Syrie*, Paris 1934
- Reuter, M. and Thiel, A., *Der Limes. Auf den Spuren der Römer*, Stuttgart 2015
- Trousset, P., *Recherches sur le Limes Tripolitanus*, Paris 1974
- Symonds, M. F. A. *Protecting the Empire: Fortlets, Frontiers and the Quest for Post-Conquest Security*, Cambridge 2018
- Vagalinski, L. (ed.), *The Lower Danube in Antiquity (VI C BC – VI C AD)*, Sofia 2007
- Visy, Zs., *Ripa Pannonica in Hungary*, Budapest 2003
- Visy, Zs., *The Roman Army in Pannonia*, Pécs 2003
- Zahariade, M., *The Fortifications of Lower Moesia (A. D. 86–275)*, Amsterdam 1997
- Zahariade, M., *Scythia Minor, A History of a Later Roman Province (284–681)*, Amsterdam 2007

Select bibliography for Dacia / Bibliografie selectivă referitoare la Dacia

- Ardevan, R., *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara 1998
- Bogdan-Cătănicu, I., *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*. BAR 116, Oxford 1981
- Daicoviciu, C., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest 1945
- Ferenczi, Șt., 'Die erforschung des römischen Limes auf den Höhen des Meseș-Gebirges. (Ein Vorbericht)', *Dacia* N. S. XI (1967) 143–62
- Ferenczi, Șt., 'Observații cu privire la sistemul și caracterul așa-zisului „limes dacicus”', *Acta Musei Napocensis* 5 (1968) 75–98
- Ferenczi, Șt., *Precizări în legătură cu limes dacicus*, *Apulum* 9 (1971) 599–625
- Gudea, N., 'The Defensive System of Roman Dacia', *Britannia* 10 (1979) 63–87
- Gudea, N., 'Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis. I. Linia înaintată de fortificații mici de pe sectorul de NV al limesului provinciei între castrule de la Bologa și Tihău', *Acta Musei Porolissensis* (1985) 9, 143–218
- Gudea, N., *Der Meseș-Limes. Die vorgeschobene Kleinfestungen auf dem westlichen Abschnitt des Limes der Provinz Dacia Porolissensis - Limesul de pe Munții Meseș. Linia de înaintată de turnuri de pază pe sectorul de vest al graniței provinciei Dacia Porolissensis*, Ghid al monumentelor arheologice din Dacia Porolissensis 8, Zalău 1997
- Gudea, N., 'Der dakische limes. Materialien zu seiner geschichte', *JRGZM* 44 (1997) 1–113
- Isac, D., *Castrule de cohortă și ală de la Gilău/ Die Kohorten- und Alenkastelle von Gilău*, Zalău 1997
- Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, București 1969
- Marcu, F., *The internal planning of Roman forts of Dacia*, Cluj-Napoca 2009
- Nemeti, S. et al (eds), *The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions*, Cluj-Napoca 2019
- Matei, Al., *Limes Porolissensis – O nouă linie de apărare; Zid, șanțuri, turnuri – descoperită în fața complexului militar roman de la Porolissum*, *Acta Musei Porolissensis* 20 (1996) 63-73
- Nemeth, E., *Die Armee im Südwesten des Römischen Dakien*, Timișoara 2005
- Oltean, I.A. and Hanson W.S., 'Defining the Roman Limes in Romania: the Contribution of Aerial and Satellite Remote Sensing', in Vagalinski, L.F. and Sharankov, N. (eds), *Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012*, Sofia 2015, 889-900
- Opreanu, C. and Lăzărescu, V., 'The Province of Dacia, in Opreanu, C. and Lăzărescu, V. (eds), *Landscape archaeology on the northern frontier of the Roman Empire at Porolissum: an interdisciplinary research project*, Cluj-Napoca 2016, 49-111
- Petolescu, C.C., *Auxilia Daciae*, București 2002
- Piso, I., *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn 1993
- Piso, I., *Fasti provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*, Bonn 2013
- Piso, I., 'Les legions dans la province de Dacie', in Le Bohec, Y. and Wolff, C. (eds.), *Les legions de Rome sous le Haut-Empire*, Lyon 2000, 205-26
- Protase, D., Gaiu, C. and Marinescu, G., *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița 1997
- Strobel, K., *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn 1984
- Teodor, E. S., 'Watching and Warning along the Limes Transalutanus. The Research for Watchtowers along its Southern Sector', in Sommer, C. S. and Matešić, S. (eds), *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Limes Congress in Ingolstadt, 2015*. Beiträge zum Welterbe Limes Sonderband 4. Mainz 2018, 331–40
- Torma, C., *A limes Dacicus felső része*, Budapest 1880

Tudor, D., *Oltenia romană*⁴, București 1978

Visy Zs., 'The Mapping of the South Western Limes of Dacia', in W. S. Hanson (ed), *The Army and Frontiers of Rome*, Journal of Roman Archaeology, Supplementary series. Portsmouth – Rhode Island 2009, 115–26.

Visy Zs., 'Some Notes on the Eastern Corner of the Province Dacia', in Cociș, S. (ed.), *Archäologische Beiträge – Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca 2014, 65–8

Vlădescu, C.M., *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova 1986

Illustration acknowledgements / Autorii fotografiilor

1 FRE project; 2, 69–70, 76, 89, 109, 115, 122, 126–128, 138 MNIT; 2, 71, 74–75, 77, 79–82, 84–88, 90–91, 94, 96, 105; 110, 112, 119, 133, 133, 135–137, 139, 141, 143–145 Máté Szabó, Pécs/HU; 51, 89, 92–94, 114–115, 118 Adam Bülow-Jacobsen; 3 Granada Media Group, London/UK; 4 Richard Avent, Raglan/UK; 52, 135 Michael Mackensen, München/D; 6, 28, 30, 32–34, 38, 39, 65 David J. Breeze, Edinburgh/UK; 8 David Graf, Miami/USA; 9 Peter J. Brown Nijmegen/NL; 10, 60 Aquincum Museum, Budapest/H; 11 Tyne and Wear Archives and Museums, Newcastle/UK; 12, 13 Steven Sidebotham, Newark/USA; 14, 40 S. Boedeker, J. Kunow, H. J. Lauffer/LVR-Amt für Bodendenkmalpflege im Rheinland/D; 15 Andreas Schmidt-Colinet, Wien/A; 16 Museum Udine, Udine/I; 17 National Museum of Denmark, Copenhagen/DK; 18, 25 Jan Rajtár, Nitra/SK; 19, 46 Avril Sinclair, Aylesbury/UK; 20 Andreas Thiel, Esslingen/D; 21 Rijksmuseum Leiden, Leiden/NL; 22, 26 Hunterian, Glasgow University, Glasgow/UK; 23, 49 Sonja Jilek, Wien/A; 27 Paul Tontur, Wien/A; 29 Erik Graafstal, Utrecht/NL; 31 Christof Flügel, Munich/D; 35 Saalburg Museum, Bad Homburg/D; 36 Lawrence Keppie, Glasgow/UK; 37 Archäologisches Institut Belgrad/SR; 41 Mark Driessen, Leiden University/NL; 42 George Gerstein; 43 Historic Scotland, Edinburgh/UK; 44 Museum Augst/CH; 45 Museum Intercisa, Dunaujvaros/H; 47 Janusz Reclaw, Warszawa/PL; 50 Vindolanda Trust/UK; 53 Zsolt Visy, Pécs/H; 54 Simon James, Leicester University/U; 55, 63 English Heritage/UK; 56 RGK des DAI, Frankfurt/D; 57 Stadtarchäologie Wien, Wien/A; 58 A. Poidebard; 59 TimeScape, Newcastle upon Tyne/UK; 61 Igor Vukmanić, Osijek/HR; 62 Stuart Laidlaw and Portable Antiquities Scheme/UK; 64, 111 Felix Marcu, Cluj-Napoca/RO, Marinus Polak, Nijmegen/NL; 66–68 Radu Oltean, Bucharest/RO; 72 https://en.wikipedia.org/wiki/Trajan%27s_Column; 73, 136 MNIR; 78, 83, 99, 102, 116, 120, 124, 130–132, 134, 140, 148, Felix Marcu, Cluj-Napoca/RO; 92, 97, 125, Ovidiu Țentea, Bucharest/RO; 93 <https://www.ibanesti.ro/comuna-ibănești/post/1758/turnul-roman-de-supraveghere-de-la-ibănești---cetățuia-mică/>; 95 Szilámér Pánczél, Târgu-Mureș/RO (<http://www.limes-dacicus.ro/ro/sites/towers/>); 100, 103 Ioana A. Oltean, Exeter/UK, William S. Hanson, Glasgow/UK; 101 Coriolan H. Opreanu, Vlad Lăzărescu, Cluj-Napoca/RO (redrawn by Felix Marcu); 104 Carsten Mischka, Erlangen/D; Alexander Rubel, Iași/RO; Rada Varga, Cluj-Napoca/RO; 106, 129 MNUAI; 107 Nicolae Gudea; 108, 118 Sorin Nemeti, Cluj-Napoca/RO; 113, 114 Ioana Bogdan-Cătănciu (redrawn by Felix Marcu); 115 MNIT; 117 Iudita Winkler, Cluj-Napoca/RO; 121 CIL III, 14485a = IDR II, 174123 Felix Marcu, Károly Török, Cluj-Napoca/RO; 136, 138, 142 Alexandru Rădulescu, Cluj-Napoca/RO; 142 MJIAZ; 146 MJM; 147 Dan Costea, Bucharest/RO;

Abbreviations / Abrevieri

MIT – The History Museum Turda / Muzeul de Istorie Turda

MJIAZ – The County Museum of History and Art / Muzeul de Istorie și Artă Zalău

MJM – County Museum Mureș / Muzeul Județean Mureș

MNB – National Museum of Banat / Muzeul Național al Banatului

MNIR – National Museum of Romanian History / Muzeul Național de Istorie a României

MNIT – National Museum of Transylvanian History / Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

MNUAI – National Museum of the Union / Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia

Antonine Wall: www.antoninewall.org
Hadrian's Wall: www.hadrians-wall.org
Austria: www.limes-oesterreich.at
Bulgaria: danubelimes-bg.eu
Danube Limes project homepage: www.danube-limes.eu
Upper German-Raetian Limes: www.deutsche-limeskommission.de
www.limesstrasse.de
Hungary: www.ripannonica.hu
Netherlands: www.limes.nl
Saxon Shore: www.historicengland.org.uk
Slovakia: www.limes-slovensko.sk
Romania: www.limesromania.ro
Limes Tourism: www.romanfrontiers.eu
UNESCO: whc.unesco.org/en/list/430

ISBN 978-1-80327-134-7

9 781803 271347 >